

Серія «Твори пам'яткознавців»

Департамент культури і туризму
Харківської обласної державної адміністрації
Харківський художній музей
Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини
Харківська обласна організація українського товариства
охорони пам'яток історії і культури
Етнографічний музей «Слобожанські скарби» імені Г. Хоткевича
Національного технічного університету «ХПІ»
Харківське дворянське зібрання

Праці пам'яткознавців

Випуск III

Частина 2

Ювілейна збірка наукових статей
з пам'яткоохоронної роботи

видавництво
курсор
навча́ техні́ка осві́та

Харків – 2014

УДК. [001+2+008] : 001.12 (477.54 / 62)
ББК 63.3 (4УКР51)я43

Головний редактор:

І. О. Шудрик, кандидат філософських наук, професор кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі.

Заступник головного редактора:

С. А. Бахтіна, завідувача відділом пам'яток історії Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини

Наукові рецензенти:

В. В. Шуліка, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри реставрації станкового і монументального живопису Харківської державної академії дизайну і мистецтв.

І. В. Чернікова, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, заступник декана історичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

П68 Праці пам'яткознавців. Ювілейна збірка наукових статей з пам'ятко-охоронної роботи. – Харків: Курсор, 2014. – Випуск 3. Частина 2 – 215 с., 50 іл.

Шановні читачі. Перед Вами частина 2-а третьої ювілейної збірки з серії «Твори пам'яткознавців», яка присвячена ювілею сімнадцяти наших відомих не лише у Харкові, а й далеко за його межами пам'яткознавців – С. А. Бахтіної, І. І. Говорової, Т. І. Данильченко, В. В. Сидоренка, А. Т. Щедріна, М. В. Мозговського, В. Г. Бикова, В. К. Вохмяніна, Т. В. Кобзєвої, М. В. Ручкіна, М. М. Красикова, Л. Б. Ровчак, В. В. Стрільця, Т. В. Паньок, П. О. Черномаза, А. А. Шепель, В. В. Черкаско.

УДК. [001+2+008] : 001.12 (477.54 / 62)
ББК 63.3 (4УКР51)я43
П68

© Автори, тексти, 2014
© Курсор, макет, 2014
© Курсор, обкладинка, 2014

ПЕРЕДМОВА

Очікувана третя ювілейна збірка «Праці пам'яткознавців» вийшла у світ. Її авторами вже традиційно стали ювіляри, на цей раз: М. О. Фесенко-Мороз, О. О. Іваницький, О. С. Булгаков, В. Д. Берлін, А. І. Булгакова, М. С. Васильєва, В. А. Божко, К. М. Єфімова, М. І. Ігнат'єв, І. О. Шудрик, Г. В. Матвейшина, В. В. Мизгіна, Л. Є. Пономарьова, В. Д. Ракитянська, В. О. Черноморець, Е. Б. Щербина, І. І. Говорова, Т. І. Данильченко, В. В. Сидоренко, А. Т. Щедрін, С. А. Бахтіна, М. В. Мозговський, В. Г. Биков, В. К. Вохмянін, Т. В. Кобзєва, М. В. Ручкін, М. М. Красиков, Л. Б. Ровчак, В. В. Стрілець, Т. В. Паньок, П. О. Черномаз, А. А. Шепель, В. В. Черкаско.

33 пам'яткознавця Слобожанщини – історики, філологи, біологи, геологи, мистецтвознавці, священнослужителі, філософи, економісти, інженери-конструктори, інженери-механіки, військові. Серед них громадські інспектори з охорони культурної спадщини Харківської області, члени Консультативної ради з питань охорони культурної спадщини Департаменту культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації. Вони активні учасники пам'яткознавчих конференцій: «Слобожанські читання», «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини»; автори наукових збірок: «Культурна спадщина Слобожанщини», «Пам'яткознавчі погляди молодих вчених ХХІ ст.».

Вони відновлюють історичну пам'ять і повертають із забуття імена наших співвітчизників, бережуть пам'ятки матеріальної і нематеріальної культури, пам'ятки рухомі і нерухомі, пам'ятки історії, мистецтва, археології, містобудування і архітектури, мови і усної народної творчості. Вони, практики і теоретики, прищеплюють любов до історії і культурної спадщини рідного краю, передають свої знання наступним поколінням.

Своєю благородною працею ці дослідники роблять внесок в розвиток культури, допомагають встановити цілісну історію, подолати кризу духовності.

Так, професори І. О. Шудрик і А. Т. Щедрін на сьогодні – перші і єдині дослідники історії видання першого в Російській імперії богословсько-філософського журналу «Вера и Разум», який виходив у Харкові з 1884 по 1917 рр.

Низка відомих дослідників вивчає історію своєї Малої Батьківщини, долі співвітчизників, своєї родини, з-поміж яких О. О. Іваницький, В. О. Черноморець, І. І. Говорова, К. М. Єфімова, учасник Великої Вітчизняної війни М. О. Фесенко-Мороз, Т. В. Кобзєва, В. В. Стрілець.

Завдяки невтомній праці краєзнавців і пам'яткознавців ми дізналися про давно забутих мислителів Слобожанщини, учасників війн, жертв політичних репресій, вчених, меценатів, серед яких професор богослов'я М. С. Стеллецький, художник П. Ф. Соколов, генерал П. М. Вовкобой, майстер художнього слова Е. І. Камінка, генерал від кавалерії граф А. Ф. Келлер, один із засновників вітчизняної кооперації М. П. Баллін.

Низький уклін Вам, пам'яткознавці і пам'яткоохоронці, щастя Вам і здоров'я, натхнення і талану в подальшій роботі, результати якої увійдуть до загальнолюдської скарбниці.

Директор Харківського
науково-методичного центру
охорони культурної спадщини

Тритинник О. В.

До 60-річчя

Инвентариза-
ция памятников
истории
Чугуевского
района.
Поселок
Кочеток.
Слева направо:
Бахтина С.А.,
Стафеев С.А.,
Филоненко В.П.,
Стреляная А.М.
2007 г.

Возле бывшего Куряжского монастыря. Слева направо: Рыбальченко Р.К., Бахтина С.А.,
Лаврентьев И.Н., Путятин В.Д., Саратов И.Е., Лейбфрейд А.Ю., Муратов Ф.Н. 1999 г.

Бахтина Светлана Анатольевна

Бахтина Светлана Анатольевна (1953) – филолог. Окончила ХГУ имени А.М. Горького (1978). Младший, старший научный сотрудник (с 1981), зав. отделом истории религии и атеизма (1994-1997), зав. первым экспозиционным отделом (1997-1999), старший научный сотрудник отдела охраны памятников истории и культуры (1999-2004) Харьковского исторического музея. Занималась научно-исследовательской, научно-экспозиционной и научно-просветительской деятельностью. Провела тематические вечера, посвященные 100-летию со дня рождения П.Г. Фомина, директора Харьковского епархиального церковно-археологического музея (ХЕЦАМ) (1996), памяти репрессированных в 1937-1938 гг. священнослужителей Харьковской епархии Украинской православной церкви (Харьковской епархии УПЦ) (1998). Автор стационарной выставки «Память столетий» к 200-летию Харьковской епархии УПЦ (1999). Зав. отделом памятников истории Харьковского научно-методического центра охраны культурного наследия (с 2004). Один из инициаторов и организаторов проведения международной научной конференции «Слобожанські читання» (с 1999), фотовыставки «Пам'яткоохоронці Слобожанщини XIX-XXI ст.» (с 2008), научно-практической конференции молодых ученых «Слобожанщина та її культурна спадщина» (с 2008), «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини» (с 2010). Заместитель редактора научно-популярного издания «Науково-теоретичні здобутки Слобідської України» (с 1999), научно-популярного, с 2012 г. научного издания «Культурна спадщина Слобожанщини», научных изданий «Слобожанське культурне надбання» (с 2008), «Пам'яткознавчі погляди молодих вчених XXI ст.» (с 2010), «Некрополь Слобожанщини» (с 2012), «Праці пам'яткознавців» (с 2012). Автор больше сорока статей по исторической, музееведческой и краеведческой тематике, посвященных исследованию памятников местной церковной старины, истории ХЕЦАМ, жизненному и творческому пути протоиерея, историка церковного искусства на Слобожанщине П.Г. Фомина, проблемам охраны недвижимых памятников истории, музеефикации и обновлению некрополей Харьковщины, выявлению, изучению и охране захоронений заслуженных соотечественников в крае и за его пределами. Руководитель круглого стола «Некрополи Слобожанщини» в рамках «Слобожанских чтений» (с 2008), инициатор проведения экскурсий на исторических кладбищах с посещением могил известных земляков во время проведения конференций «Слобожанские чтения» и «Памятнкоохоронні традиції Слобожанщини» (с 2013 г.).

Відкриття Перших Слобожанських читань. 2 червня 1999 р.
Справа наліво: В. В. Мизгіна, І. О. Шудрик, С. А. Бахтіна

Учасники Перших Слобожанських читань біля будинку колишнього
Харківського єпархіального церковно-археологічного музею. 2 червня 1999 р.
Справа наліво: О. М. Зінухов, М. М. Красиков, М. М. Фомін, В. Я. Овод, В. Д. Пуцятін, В. С. Утєнін,
Г. Д. Панков, М. А. Мороз, К. С. Сабліна, В. П. Овчаренко, А. П. Овчаренко, С. А. Бахтіна,
В. В. Мизгіна, А. В. Парфьонова, В. В. Сидоренко, І. О. Шудрик, Т. А. Шеховцова, О. Ю. Лейбфрейд,
Н. М. Черкаська, В. В. Знаковський і співробітники г. «Слобода».

С. А. БАХТІНА

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «СЛОБОЖАНСЬКІ ЧИТАННЯ» ЗА
ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ.
КІНЕЦЬ ХХ - ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ¹**

Дев'ять Слобожанські читання ми присвятили 10-річчю творчої діяльності нашого авторського колективу, розуміючи, що кожен з нас зі своїми думками, пристрастю, науковими інтересами йшов на цю історичну зустріч довгим особистим шляхом. І тим поштовхом, що спрямував наші дії, вивів усіх нас на одну колію, стали 90-і роки ХХ століття.

Спеціальні фонди архівів, бібліотек, музеїв тоді почали повільно розкривати свої таємниці, про які знали лише окремі люди: масові репресії у 30-х рр., голод у 20-40-х рр., цілеспрямоване знищення усього, що пов'язане з історією церкви. Існували родинні таємниці, які старше покоління уносило з собою, не залишаючи надії на їх розкриття. Білі плями нашої історії випливали з інформаційного вакууму, у якому ми перебували. Це був час, коли ми з жадібністю вбирали нову свіжу інформацію і не в змозі були насититися. Біль за трагічні долі людей, яким не дали можливості жити, виховувати дітей, реалізувати свої думки, наміри, породила пекучу потребу розповісти про них, реабілітувати їх імена, а може і продовжити їх справу на землі. Це був час великої напруженої роботи. Не все вдавалося відразу. Тільки сьогодні ми в змозі побачити перші результати нашої діяльності, зрозуміти важливість того історичного часу, діями якого були. Велике бачиться на відстані. І нічого не відбувається просто так: мабуть підсвідомо колективно нам усім це було потрібно. На жаль, і сьогодні ми не все ще знаємо. І сьогодні існують закриті фонди. Але ми вже не ті. І ми це знаємо. І не даремно гаслом своєї діяльності зробили: відновити історичну пам'ять і зберегти культурне надбання Слобожанщини. На одній з конференцій В.В. Мизгіна, директор художнього музею, підкреслила, що сьогодні наші Слобожанські читання мають енциклопедичний характер. Так, ми обіймаємо секції, серед яких: культурології, мистецтвознавства, музеєзнавства та охорони культурної спадщини, історичного краєзнавства та етнографії, історії родин та генеалогії, філософії та релігієзнавства, історії давнього світу та археології, релігієзнавчого краєзнавства, круглий стіл «Історії харківського священства».

Замисліться на хвилину, адже ми усі працюємо у єдиному руслі відновлення історичної пам'яті та збереження культурної спадщини.

Так, на початку тих знаменних 90-х років відомий історик та фахівець з музейної справи професор Г.Й. Чернявський, на той час завідувач кафедри історії Харківського державного інституту культури, виступив з ініціативою

відкрити нову спеціальність «Музеєзнавство та охорона пам'яток історії та культури». Його підтримало Харківське обласне управління культури. Це, в першу чергу, вирішувало проблему з музейними працівниками на селі, де нікому було опікуватися народними музеями. До міністерства були надіслані потрібні документи і справа була позитивно вирішена. Завдяки цьому у травні 1993 р. вперше у Харкові відбулася конференція з питань музеєзнавства та історичного краєзнавства, присвячена Міжнародному Дню музеїв. Два наступних роки вона вже носила назву «Проблеми збереження та відновлення історичної пам'яті». У 1995 р. кафедра історії реорганізована в кафедру всесвітньої історії та музеології. Ця конференція з самого початку мала значний резонанс. На трьох її секціях виступали вчені, викладачі вузів, наукові співробітники музеїв. Її чекали, хвилювалися, до неї ретельно готувались. Тут можна було почути нову інформацію, побачити неординарних людей. Тут вчилися слухати, запитувати. Це була школа, що виховувала молодих вчених. Якщо учасниками першої конференції було біля 60 осіб, другої трохи більше ніж сто, то на третій зі своїми темами виступило біля 150 дослідників. Багато з них особисто зустрічалися з проф. Г.Й. Чернявським. Він уважно придивлявся до кожного можливого у майбутньому аспіранта. Вже йшла напружена робота по затвердженню при інституті наукової ради для захисту дисертацій. А конференція була першою ластівкою у історії музеєзнавства нашого регіону. На згадку про неї залишилися три збірки тез доповідей, які на цей час є раритетними [78-80].

Не менш значною подією для історії культури нашого міста стала наукова конференція «Сумцовські читання», започаткована Харківським історичним музеєм з ініціативи заступника директора з наукової роботи Єрпульової В.М. та вченого секретаря музею Рибальченко Л.Л. Перші Сумцовські читання відбулися у квітні 1995 р. і були присвячені 75-річчю Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди [77]. А це значить, що у музеї вже працювали науковці, які вивчали історію Музею Слобідської України, створеного у 1920 р. Першим директором цього музею був професор Харківського університету М.Ф. Сумцов. Сумцовські читання привернули до себе увагу наукової спільноти. Її учасниками стали наукові співробітники музеїв, бібліотек, архівів, викладачі, аспіранти вузів, краєзнавці. Вже у перших конференціях брали участь науковці Сум, Дніпропетровська, Луганська. На секціях були порушені питання щодо діяльності М. Ф. Сумцова, музейної справи, наукової атрибуції музейних предметів, з історії культури Слобожанщини. Вперше у стінах Харківського історичного музею на Третіх Сумцовських читаннях згадали, що 95 років тому у Харкові відбувся XII археологічний з'їзд, що мав неоціненне значення для науки нашого регіону початку XX століття [91]. А на Четвертих Сумцовських читаннях вперше мабуть за останні 80 років пролунало ім'я професора Харківського університету, відомого у свій час мистецтвознавця Єгора Кузьмича Рєдіна. Ця наукова конференція була присвячена його 135-річчю [97]. Почали друкувати тези, згодом матеріали доповідей [18, 77, 91, 97].

Саме тоді вперше у Харківському історичному музеї відкрито стаціонарну

виставку «Пам'ятки церковної старовини XVII – початку XX ст.» (1990 р.), проведено семінарій до 270-річчя від дня народження Г.С.Сковороди (1992 р.), проведено вперше вечори пам'яті, присвячені 130-річчю від дня народження відомого протоієрея Харківської єпархії, директора Харківського єпархіального церковно-археологічного музею П.Г. Фоміна (25 грудня 1996 р.) [1, 35, с. 54], до 60-річчя з дня загибелі у масових репресіях харківських священнослужителів (26 травня 1998 р.) [3], відкрито виставку до 200-річчя Харківської єпархії «Пам'ять століть» (1 жовтня 1999 р.) [4, с. 233-241].

Науковці кінця XX – початку XXI століття стали гідними спадкоємцями науковців кінця XIX – початку XX століття. Вивчаючи досвід попередників, усвідомлюючи, в які трагічні 20-30-і роки минулого століття їм доводилося працювати, сучасні вчені не лише продовжили їх справу, але і відновили етапи їх життєвого і творчого шляху, реабілітували імена багатьох колишніх співробітників музеїв, бібліотек, архівів, вузів, громадських організацій, реставрували історичні події, пов'язані з музейною та пам'яткоохоронною роботою, опрацьовували фонди, вивчали колекції. Велику плідну роботу в цьому напрямку здійснили Л.Л.Рибальченко [10, с. 48-50; 46, с. 70-72, 85-90; 70, с. 19-20; 77, с. 11-13; 78, с. 47-48; 79, с. 46-47; 80, с. 48], В.І.Кацай [46, с. 31-40; 73, с. 7-10; 79, с. 14-15; 96, с. 23-25], С.І.Побожій [37, с. 70-76; 70, с. 31-34; 96, с. 7-8, 42-43], С.А.Волошкіна [70, с. 29-30], В.С.Романовський [86-90] та інші.

Важливу сторінку в історію охорони культурної спадщини Харківщини вписали і харківські архітектори. В своїх статтях, нарисах, книгах вони знайомлять з визначними пам'ятками архітектури Харкова і області XVIII – XX століть, розповідають про історію міста, його планування, забудову, долі архітекторів, таким чином пробуджують інтерес до творчості майстрів, любов до рідного краю, його історії, вчать бачити і цінувати залишене нам попередниками культурне надбання. Це праці О.Ю.Лейбфрейда [60], І.М.Лаврентьєва [47-59], В.Є.Новгородова [8, с. 152-159; 37, с. 41-47; 74], В.О.Кодіна² [32; 33], П.В.Панова [37, с. 47-53; 33] та багатьох інших.

Значний інтерес харків'ян викликала серія науково-популярних статей І.М.Лаврентьєва. Ігор Миколайович – головний архітектор інституту «Харківпроект», член правління харківської організації Національної спілки архітекторів України. Автор ряду житлових та громадських будинків, проєктів забудов мікрорайонів у м. Харкові. Член авторської групи генерального плану м. Харкова. Лауреат творчої премії 2002 р. Харківської міської ради за вагомий внесок у створення книги «Харьков вчера, сегодня, завтра» [47]. В своїх статтях, що були опубліковані в г. «Слобода» [48-59], він пише про знайомий і в той же час такий незнайомий Харків. Автор під час роботи над статтями працював в архівах, бібліотеках, залучав власні спогади п'ятдесятирічної творчої діяльності. В першу чергу він знайомить зі світом архітектури. Розповідає про існуючі проєкти забудови міста, окремі чудові архітектурні задуми, що так і не вдалося втілити у життя. Говорить про конкурси 20-30-х років XX ст., про сучасні конкурсні проєкти, висловлює свої думки, що часто розходяться з висновками журі, пояснює свою позицію. Дає своє розуміння сучасного

містобудівного значення майданів, вулиць, окремих будинків центру Харкова. Відзначає домінантні будинки, говорить про їх реставрацію. Наприклад, колишній «селянський будинок» з бюстом Т.Г. Шевченка на площі Р. Люксембург, де, на думку фахівця, мав би розташуватися музей українського мистецтва. Це своєчасні думки. Такий музей у Харкові існував у 30-і роки, його очолював видатний мистецтвознавець С.А. Таранушенко.

І.М. Лаврентьев в своїх працях, доповідях розповідає про видатних співвітчизників – архітекторів В.М. Петі [43, с. 33-38], В.М. Покровського [55], Цауне [54], В.К. Троценка [15], А.К. Шпігель [57], О.Р. Мунц [57], інженера П.П. Роттерт [16], до яких ставиться з глибокою пошаною. Йому імponує їх діловий стиль, вільне володіння формоутворюючим арсеналом стилів у архітектурі.

І.М. Лаврентьев любить Харківщину, його хвилюють містобудівні проблеми і перспективи рідного міста і його ім'я вже сьогодні стоїть на одному рівні з іменами видатних архітекторів, послідовником яких він є по праву.

В цей історичний час, сучасниками якого ми були, знаковими ставали імена людей, що вперше брали на себе ініціативу відновлювати історію до-радянського і перших десятиліть радянського часу. 1987 р. у Харківському художньо-промисловому інституті за ініціативою мистецтвознавця, тоді доцента кафедри теорії та історії мистецтв Алли Степанівни Півненко вперше відбулися наукові читання, присвячені 110-річчю від дня народження академіка Всеукраїнської академії наук Ф.І.Шміта, репресованого (розстріляного) у 1937 р. і реабілітованого у 1956 р. У 1993 р. вона провела конференцію «Художнє життя Харкова першої третини ХХ століття», а через рік – «Художнє життя України першої третини ХХ століття». Серед обговорюваних під час засідань питань були і з історії музейної справи Харкова. До конференцій були видані друком тези доповідей та повідомлень [95-96].

Відродження музейної справи було також щільно пов'язане з народним мистецтвом. Дослідники-етнографи не лише почали вивчати архівні джерела з цього питання, але й відродили експедиції по селах Харківщини, де на практиці знайомилися з народними традиціями, записували пісні, казки, щедрівки. Так, Михайло Михайлович Красиков, сьогодні доцент кафедри етики, естетики та історії культури, директор етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім.Г.Хоткевича Національного технічного університету «ХПІ», вперше, ще студентом, брав участь в етнографічних експедиціях у 1970-х роках. Ці його перші записи та у подальшому матеріал з фольклорно-етнографічної експедиції «Муравський шлях 97» по селах Богодухівського, Валківського, Краснокутського та Нововодолазького районів увійшли до першої серйозної праці з цього питання [62].

У 1993 р. почав роботу Харківський міський клуб писанкарства³. Його засновник і перший голова А.П. Овчаренко⁴ зі своїм творчим колективом поставила за мету відродити вилучені і забуті народні традиції, пов'язані з розписом яєць напередодні Великодня. З самого початку існування клубу

його робота будувалася на науковій основі. Члени клубу ґрунтовно вивчали зв'язані з писанкою обряди і звичаї, її символіку, лікувальні можливості у народній медицині. З метою популяризації української писанки майстрині читають лекції, проводять уроки з писанкарства, кожного року організовують численні виставки «Вікно у дивосвіт». Виставки супроводжуються семінарами-практикумами. Це справжні святкові заходи, що відбуваються в школах, музеях, провідних бібліотеках міста та області. Майстрині не лише копіюють давні орнаменти, вивчають їх символіку, але й створюють свій казковий світ, що спалахує вже на сучасних писанках. У 1990-х роках член клубу, фахівець Наталія Кравченко почала свій подвижницький шлях з відтворення точної копії безцінної колекції писанок професора Харківського університету М. Ф. Сумцова. Ця колекція була відома науковому світу вже у 1902 р. Її вперше побачили на XII археологічному з'їзді. Вона була прикрасою етнографічного музею університету, музею Слобідської України, з 1920 р – Харківського історичного музею [30, с. 296-298]. Ця колекція, що складається з більше ніж 400 писанок, – свідок лихоліть нашої історії. І в наш час вона потребує не лише уважного догляду, а й, в першу чергу, надзвичайних заходів з реставрації. А завдяки кропіткій роботі Н. Кравченко сьогодні історичний музей має точну копію цієї найунікальнішої колекції і в змозі її експонувати⁵.

У 90-і роки активізується краєзнавча діяльність. З ініціативи Всеукраїнської спілки краєзнавців у червні 1995 р. у Харкові відбулася Всеукраїнська краєзнавча конференція. Вона була присвячена 70-річчю українського комітету краєзнавства, репресованого у 30-і роки. Видано тези доповідей [10]. До конференції було видано спеціальний випуск науково-популярного журналу «Краєзнавство» [33]. Цей випуск було підготовлено творчим колективом харківських краєзнавців. У вересні 1997 р. Харків знов зустрічає краєзнавців на VIII Всеукраїнську наукову конференцію. Друком видано два томи доповідей та повідомлень «Історичне краєзнавство і культура» [29-30]. У другому томі розділ «Історичне краєзнавство Слобожанщини», де надруковано матеріали харківських дослідників. Велика увага приділяється дослідженням з питань охорони пам'яток історії та культури, повернення культурних цінностей, їх пропаганди та популяризації, вивчення музеїв як скарбниці людського духу. Також приділяється увага внеску видатних співвітчизників у дослідження старожитностей духовної та матеріальної культури, краєзнавчу, культурно-просвітницьку, громадську, благодійницьку діяльність.

У 1993 р. у Харківській державній науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка створюється відділ україніки. Більш насиченою стає робота клубу краєзнавців. Його члени – інженери, архітектори, вчителі, студенти. Щомісячно відбуваються засідання, що збирають велику кількість дослідників і тих, хто просто цікавиться історією рідного краю. Відчувалася гостра потреба в нових знаннях. У цьому творчому горнилі вчилися проводити дослідницьку роботу, вперше озвучувати раніше заборонені теми, відчувати радість від можливості в якійсь мірі вгамувати інформаційний голод. А згодом вже добре відомі краєзнавці І.Ю. Саратов⁶ [8, с. 137-151; 46, с. 110-116], М.С. Беляєв⁷

[98], М. О. Корж⁶, Є. С. Ніценко [38, с. 88-91], М. С. Васильєва [43, с. 134-153; 44, с. 63-86], М. В. Зелений [39, с. 60-62], В. Л. Голоха [43, с. 48-65], А. С. Малінін⁹ і А. В. Парфенова [39, с. 79-86], В. О. Черноморець [99], В. Д. Берлін [5-6], Р. К. Рибальченко [39, с. 87; 40, с. 33-48; 41, с. 14-20; 42, с. 42-65; 44, с. 37-62; 84-85], А. Д. Гавриленко [38, с. 74-85; 40, с. 5-21], А. О. Новіков [42, с. 23; 43, с. 66-77; 75-76], Н. М. Хоперська¹⁰ [40, с. 170-177], П. В. Губський [12-13], А. М. Стреляня¹¹ [10, с. 62-63; 39, с. 116-127], Л. І. Мачулін [63-69], І. О. Шудрик [8, с. 71-78; 71, с. 62-63; 72, с. 31-36; 73, с. 14-19; 116-120], Ю. Т. Муравйов¹² та інші продовжують виступати з доповідями, друкуватися у фахових наукових збірках, часописах, видають свої книжки.

Значну роботу з відновлення історичної пам'яті проводить провідний науковий співробітник Харківського науково-методичного центру В. Д. Путятін. Головна тема його науково-дослідної роботи – монументальне мистецтво м. Харкова і Харківської області [42, с. 46-48; 71, с. 166-168; 95, с. 46-48]. Він опублікував більше 40 статей про видатних митців Харкова – скульпторів В. І. Агібалова [9, с. 50-61], О. Кудрявцеву, А. Й. Страхова [73, с. 135-139]. Бере активну участь у складанні біографічних довідок для Енциклопедії Сучасної України. Перші його статті з охорони пам'яток надруковані у 1993 р.¹³

Дружній творчий колектив відділу україніки Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (зав. В. О. Ярошик, з 2004 р. – Н. І. Полянська) за цей час в допомогу дослідникам, науковцям підготував і видав друком численні бібліографічні покажчики, такі як «Харків ХХ століття» у двох випусках [92], «Історія Харківської єпархії» [31], «Харьков и губерния на страницах газеты «Харьковские губернские ведомости» у шести випусках [93], «Харьков и губерния на страницах газеты «Южный край» [94] у трьох випусках тощо. Під керівництвом головного бібліотекаря Т. О. Сосновської було підготовлено сім випусків «Українська книга в фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. Короленка. 1724–1923 рр.». Співробітники відділу проводять численні презентації, конференції з краєзнавчої роботи, беруть активну участь в інших конференціях, круглих столах, видавничій роботі.

Фахівці відділу вивчають історію української книги в фондах, проводять значну науково-дослідну роботу. За результатами їх досліджень у наукових виданнях з'являються публікації. Це статті Т. О. Сосновської [10, с. 58-60; 40, с. 130-132; 43, с. 39-41; 44, с. 113-124], В. О. Ярошик [43, с. 39-41; 44, с. 113-124], Л. М. Литвякової [38, с. 19-21], Т. Г. Шерстюк¹⁴ [40, с. 111-129]. У 1993 р. відділ україніки одним з перших на Україні було нагороджено Дипломом академіка Яворницького за краєзнавчий напрямок у роботі.

Значну наукову роботу з виявлення, колекціонування та популяризації пам'яток друку та писемності проводить відділ рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Співробітники відділу поєднують пошукову роботу у книгосховищі з науковим описом пам'яток друку. У відділі можна ознайомитись з музейною експозицією «Книжкові раритети ХДНБ», стендами книгознавчої інформації, тематични-

ми виставками рукописів, цінних документів з особистих архівних фондів, рідкісних книжок з сучасних приватних зібрань, нових надходжень з приватних зібрань та архівів, суперобкладинок цінних видань.

У 90-і роки відбувається повернення імен та ідей. В цей час у відділі проводяться виставки, присвячені отцю О. Меню, М. Булгакову.

Відділ регулярно готує тематичні виставки за підсумками пошукової та науково-дослідної роботи співробітників, а також читачів-дослідників. Значну науково-дослідну роботу проводить бібліотекар С.Б. Шоломова¹⁵, яка відтворює долі священицьких родів А. Жадановського [36, с. 24-44], А.В. Ветухова [8, с. 206-215], життєвий шлях митрополита А. Храповицького [73, с. 127-138]. Вона започаткувала книжкову серію під назвою «Сини Світу», що складається з історико-краєзнавчих нарисів про наших земляків – християнських праведників. Книжки з цієї серії присвячені праведнику отцю Іоанну Кронштадтському [100], першим новомученикам за віру на харківській землі [101], сповіднику християнської віри Миколі Загоровському [102]¹⁶. У 1999 р. за ініціативою С.Б. Шоломової проведено круглий стіл, присвячений пам'яті професора богослов'я Т.І. Буткевича [3]. З 2000 р. вона проводить круглий стіл «Історії харківського священства» у рамках щорічної Міжнародної наукової конференції «Слобожанські читання». Перший було присвячено 65-річчю від дня народження протоієрея А. Меня та 40-річчя від дня його трагічної загибелі. Значний обсяг досліджень з вивчення українських приватних колекцій пам'яток друку і писемності у роки Другої світової війни здійснив доктор філологічних наук, завідувач відділу рідкісних видань і рукописів Лосієвський І.Я. за архівними документами Харківського регіону. Він також вивчає срібний вік в російській літературі: твори А. Ахматової, С. Єсеніна, А. Білого, М. Гумільова, українські приватні колекції пам'яток друку та писемності [46, с. 70-72]. Бібліотекар В. Г. Биков відповідає за збереження рукописного фонду XIV-XX ст., проводить екскурсії по музейній експозиції та виставкам відділу, проводить науково-дослідну роботу [41, с. 123-135].

У 1992 р. Державний архів Харківської області за підтримки ради Харківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури приступив до видавництва популярних збірок документів та матеріалів з історії рідного краю. Перша книжка з серії «Старовинні міста Харківщини» була присвячена м. Змієву [28]. Далі видаються збірки з історії м. Валки [7], м. Чугуєва, м. Куп'янська. В ці збірки увійшли рідкісні і маловідомі архівні документи і друковані видання XIX – початку XX століть. Це матеріали з історії виникнення міст, їх населення, духовного життя, розвитку ремесел, стану медицини, культури, освіти, природи краю.

Харківський художній музей – один з найстаріших хранителів чудової художньої колекції творів українського, російського та західноєвропейського живопису, графіки, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва – спадкоємець Музею красних мистецтв та старожитностей Харківського університету. Співробітники музею проводять значну науково-дослідну ро-

боту з відтворення історії рідного музею, повернення культурних цінностей, відновлення імен художників, формування музейних збірок, складання нових музейних проєктів, а головне – з мистецтвознавчої реконструкції колекцій музеїв-попередників – Музею українського мистецтва, Української картинної галереї та інших. Як результат, у наукових збірках міста були надруковані статті В. В. Мизгіної [46, с. 41-46], Т. Ю. Литовко [44, с. 143-146], О. О. Денисенко [42, с. 5-6; 81, с. 12-14], В. І. Кацай [73, с. 7-10] Л. Є. Пономарьової [42, с. 79-82] Т. Ю. Прокатової, Л. М. Абраменко [78, с. 26-27; 79, с. 26-27], О. Г. Павлової [79, с. 92-94], М. І. Філатової, видано буклет Т. Ю. Прокатової [83] та інших. У 1997 р. Музей взяв участь у Восьмій Всеукраїнській науковій конференції. В стінах Музею відбулося засідання круглого столу «Культурні цінності Харківщини: Втрати. Шляхи повернення». До круглого столу головним зберігачем фондів музею В. І. Кацай було підготовлено виставку документів з обласного архіву. Один зі стендів виставки був присвячений П. Г. Фоміну «П. Г. Фомин. 1866-1938. Историк. Исследователь. Хранитель памятников церковного искусства Харьковщины».

Значну роботу з виявлення білих плям історії проводять наукові співробітники краєзнавчих музеїв, меморіальних музеїв, музеїв – заповідників. У 90-і роки ХХ ст. та на початку ХХІ ст. у наукових та науково-популярних збірках друкуються матеріали С. І. Бучастой, директора Художньо-меморіального музею І. Є. Рєпіна (м. Чугуїв) [39, с. 6], О. О. Шевченко, зав. відділу Художньо-меморіального музею І. Є. Рєпіна (м. Чугуїв) [41, с. 141-160], М. М. Саяного, директора Зміївського краєзнавчого музею [36, с. 69-72], Бражник Н. М., директора Історико-археологічного музею-заповідника «Верхній Салтів» [37, с. 11-12], Т. В. Поліщук, директора Валківського краєзнавчого музею [37, с. 58-61], А. Ф. Парамонова [37, 43],

Останнє десятиліття ХХ століття у Харкові ознаменувалося піднесенням видавничої діяльності. На книжкових полицях міста з'явилися твори різних літературних жанрів. Стало можливим відкрито писати на раніше заборонені теми. Почали друкувати секретні матеріали про трагічні сторінки нашої історії, покалічені людські долі. Книжковий лексикон поповнюється новими термінами – український геноцид, голодомор, розстріляне відродження.

Серед заборонених тем існувала і та, що мала відношення до кожного з нас, але далеко не кожен на той час це відчував. Вона мовби не існувала і більшість не турбувала. Для її усвідомлення потрібен був належний культурний рівень. Це історія роду або родовід. У 1992 р. було організоване Харківське дворянське зібрання. Нашадки дворян одними з перших почали відтворювати історію свого роду. Перша публікація на цю тему була з історії дворянських родів Капністів і Кудашевих. Згодом з'являється цілий ряд статей Г. С. Крахмальової [34; 39, с. 65; 40, с. 104-110], О. О. Іваницького [40, с. 65-69], Ю. І. Палкіна [73, с. 27-33; 38, с. 22-44], Г. С. Капніст [38, с. 69-73], Г. Г. Янко [38, с. 118-120], О. І. Гедройця [39, с. 27; 40, с. 49-64], Т. А. Хоролець [35]. Це була досить кропітка робота, але вона давала свої результати. Члени

зібрання почали отримувати грамоти, що стверджували їх дворянські корені. У збірці 2000 р. «Науково-теоретичні здобутки Слобідської України» [73] за матеріалами Четвертих Слобожанських читань вперше друкується стаття Ю.І. Палкіна, предводителя і геральдмейстера Харківського дворянського зібрання, «Роль дворянства в історії Слобожанщини. Родоводи» і стаття О.І. Гедройця «Матеріали до відновлення родоводу» з генеалогічним деревом. Тоді ж Ю.І. Палкін створює у Інтернеті сайт дворянського зібрання «Помни начала свои», куди частково увійшли матеріали останньої конференції. У 2001 р. на П'ятих Слобожанських читаннях вперше починає свою роботу генеалогічна секція – історії Слобожанських родів [81]. Її керівник – Палкін Ю. І. У 2004 р. були надруковані матеріали доповідей цієї конференції у збірці «Культурна спадщина Слобожанщини. Історія родин та генеалогія» [38]. Автори – члени Харківського дворянського зібрання Г.Г. Янко, Г.С. Капніст, О.О. Іваницький відтворили історію свого дворянського роду. Привертають увагу статті з історії козацьких родів, що теж друкувалися вперше: А.Д. Гавриленка «Покоління відходить й покоління приходить, а рідна земля віковично стоїть» і І.Ю. Корж «Козацькому роду нема переводу? (з історії одного роду за два століття)». А.С. Малінін відновив історію давніх священицьких родів. Ця робота тільки почалася і наша задача допомогти кожному відчутти його вікові родові корені і знайти їх.

У 1994 р. у Харкові з'явився перший номер історико-художнього журналу «Кліо». У передмові головний редактор О. Зінухов¹⁷, на той час автор двох історичних романів «Анахарсис» та «В лето 6454», знайомить майбутніх читачів зі своєю концепцією журналу: «ліквідувати надлишок ідеологізованої та ірраціональної «вченості», гострий дефіцит протилежних їй позитивних знань, а головне, конструктивних ідей облаштування життя нашого міста, регіону й України в цілому». А також він звертається до творчого потенціалу професійних істориків, філософів, соціологів з закликм відтворювати історію, перевтілюючи її з чорно-білої і плоскої в багатокольорову і об'ємну. Він дає можливість творчій людині бути почутою та прочитаною. Вже тоді О. Зінухов розкриває, що для нього значить історія – прорив до позачасового її розуміння. Він спрямовує інтерес на конкретні людські долі. Історичні постаті героїв та антигероїв його творів – один з семи великих філософів Давнього Світу Анахарсис, чекіст Степан Саєнко [19], великий російський поет О. Пушкін [20-22], великий завойовник Чингізхан [27]. О. Зінухов оголосив своє кредо письменника-історика і в тому ж 1994 р. видає друком збірки статей та матеріалів – «Провинциальная ЧеКа», «Этюды о масонстве» [73, с. 88-94], автобіографію Георгія Гапона «История моей жизни» та записки його убивця Петра Рутенберга «Убийство Гапона» [11]. Ця література не визначена для одноразового прочитання.

О. Зінухов ставить задачу не лише заповнити білі плями історії, а й передивитися залежані істини. Він викладає свою точку зору на походження Чингізхана та його родини, передивляється сформований хрестоматійний

образ О. Пушкіна. Уважний дослідник, глибокий аналітик, він термосить історіографію, говорить про неблагополучний стан справ, що склався в історичній науці. Робить сенсаційні висновки і кидає виклик іншим науковцям. У 2002 р. виходить друком «Медовый месяц императора» [21], у 2004 р. – «Кто убил Александра Пушкина» [22], у 2005 р. – «Чингисхан – сын Исаака Киевского» [27]. У 2006 р. (помертньо) – «Жемчужина Луны, или новая Маргарита.

О. Зінухов – невтомний дослідник Слобідського краю. У 2001 р. він першим сповістив громадськість Харкова про руйнування колишньої садиби ХІХ ст. за адресою: м. Харків, вул. Чернишевського, 53, що була відома як місце проведення зборів харківської масонської ложі «Помирающий сфинкс», філіалу Санкт-Петербурзької масонської ложі. Над брамою будинку існував барельєф з зображенням оголеного молодого чоловіка – профана, який увійшов до масонської ложі [2]. У 2002 р. він склав історичні довідки про садибу ХVІІІ – початку ХІХ ст. у с. Бабаї Харківського району та садибу ХІХ ст. по вул. Скрипника, 16 у Харкові, що належали відомим громадським діячам Щербініним. У 2004 р. Зінухов склав акт технічного огляду будинку Щербініних у с. Бабаї. і зробив фотознімки [17]. З 2005 р. він – старший науковий співробітник Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини. За його ініціативою було оглянуто територію с. Старий Мерчик Валківського району, де О. Зінухов виявив ритуальний комплекс ІІ тис. до н.е. – 12 ст. н.е., що складається з жертовного каменя і половецької статуї. За свідченням професійних археологів, таких жертovníків у Східній Європі немає. Як справжній вчений, він задався метою виявити наявність половецьких кам'яних скульптур у Харкові і області, вивчити їх і забезпечити їх збереження. З цією метою він відвідав Зміївський, Харківський райони, надіслав листи до усіх районів Харківщини з проханням надати інформацію за складеною таблицею на цю тему.

Коло його інтересів неосяжне, прагнення до пошуку нового в історії шляхетне і невичерпне.

Майже шістнадцять років Харківський обласний благодійний фонд «Обеліск»¹⁸ здійснює пошук невідомих військових поховань періоду Великої Вітчизняної війни та непохованих останків загиблих воїнів на місцях запеклих боїв на території Харківщини. Ці мужні люди під керівництвом В.С. Старченка за цей час знайшли та урочисто поховали останки 2500 радянських воїнів. По солдатським медальйонам, бойовим нагородам та документам центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації встановлені імена 3400 загиблих воїнів. Знайдені десятки родин загиблих воїнів. Ця робота має глибоко гуманістичний зміст та відновлює цивілізоване відношення к жертвам минулої війни.

Міжнародна наукова конференція «Слобожанські читання» була започаткована у 90-і роки минулого століття в час піднесення національної самосвідомості, духовного відродження, осмислення національної історії. В

той час ми усі, і засновники конференції і ті, що приєдналися пізніше, брали безпосередню участь у історичних заходах. Ми проводили науково-дослідну роботу, виступали на наукових конференціях, друкувалися в збірках, складали тематико-експозиційні плани і створювали виставки, експозиції, проводили круглі столи, готували телерепортажі. Це була значна різнопланова робота, яка спрямувала наші зусилля на проведення саме Слобожанських читань. Головною метою конференцій стало об'єднати духовний потенціал нашого Слобожанського регіону, усіх тих, хто вважає Слобожанщину своєю Батьківщиною, на відновлення історичної пам'яті та збереження культурного надбання у самому широкому розумінні цього слова. Ми розуміли, що наша конференція повинна бути міждисциплінарною. Що вивчення культурного надбання треба вести з точки зору різних наук. І це буде давати більш суттєвий результат. У цьому її характерна риса. У 2001 р. на П'ятих Слобожанських читаннях починають працювати секції «Музейної справи та охорони культурної спадщини», «Історія родин та генеалогія», круглий стіл «Історії харківського священства». На засіданнях цих секцій піднімаються раніше незнані теми. Це можна вважати значним успіхом. У джерел заснування «Слобожанських читань» стоять відомі українські вчені В. В. Чепелик, історик архітектури, професор Київського Державного технічного університету будівництва та архітектури, дійсний член Української академії архітектури; Д. В. Степовик, професор, віце-президент Українського Біблійного товариства; А. М. Колодний, доктор філософських наук, професор, заступник директора Інституту філософії НАН України, голова правління Всеукраїнської асоціації релігієзнавців, Мизгіна В. В., директор Харківського художнього музею, заслужений працівник культури України, віце-президент Українського комітету міжнародної ради музеїв (ІКОМ), член Національної Співки художників України. Пізніше нас підтримали Горбик В. О., доктор історичних наук професор, завідувач відділу історико-краєзнавчих досліджень інституту історії НАН України, А. І. Епштейн, доктор історичних наук, професор Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна та Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського; Сухіна В. Ф., доктор філософських наук, професор Харківського гуманітарного інституту «Народна українська академія»; Дяченко М. В., доктор філософських наук, професор Харківської державної академії культури, Будко В. В., доктор філософських наук, професор Української інженерно-педагогічної академії, Білик Я. М., доктор філософських наук, професор Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна; Зборовець Я. М., доктор мистецтвознавства Харківської державної академії культури, Левчук В. Г., канд. філософських наук, доцент, начальник обласного управління у справах релігій, та багато інших.

Перші Слобожанські читання були присвячені 85-річчю Харківського єпархіального церковно-археологічного музею [3]. Другі – ювілею богословсько-філософського часопису «Вера и Разум». Шості – 100-річчю XII археологічного з'їзду. Сьомі – 140-річчю від дня народження Є. К. Рєдіна, професора мистецтвознавства Харківського університету¹⁹.

Слобожанські читання об'єднали науковців міста, викладачів вузів і

Груповий портрет учасників Міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті Слобожанські читання», що проходила до Міжнародного дня пам'яток та історичних місць, Дня пам'яток історії та культури, в межах року культури та відродження музеїв і присвячена 290-річчю від дня народження Г. С. Сковороди (1722 – 1794), українського філософа-гуманіста, письменника-демократа, педагога-просвітника. 1-й ряд (зліва направо): Субота М. П., Чубов В. Є., Шумар Г. Р., Кулик Г. М., Шудрик І. О., Бахтина С. А., Рясенко Л. В. (присіє), Черноморець В. О., Васильєва М. С., Булаєва А. І., Абраменко Л. М., Коваль І. Г., Миззіна В. В. 2-й ряд: Пушкар В. І., Дєдов В. М., Рижкова М. С., Гармаш А. П., Жоголо Р. А., Безрукова Т. М., Леєченко Н. Ю., Філоненко В. П., Пересолькова Я. Г., Мархайчук Н. В. 3-й ряд: Марьонкіна В. Г., Жуковський І. М., Танатарова О. П., Дідик В. В., Резниченко П. Б., Юров Ю. І., Жулідов В. Л., Бабич О. В.

шкіл, наукових співробітників бібліотек, музеїв, журналістів, режисерів, письменників та іншу творчу інтелігенцію Харкова, а також дослідників з Сум, Луганська, Воронежа, Курська, Белгорода, Санкт-Петербурга та далекого зарубіжжя: Німеччини, Франції, США. – усіх тих, для кого історія рідного краю – це його особиста історія, для кого відновлення історичної пам'яті, охорона культурної спадщини рідного краю – це болить і вони з нами. Дослідники продовжують вивчати, відтворювати долі видатних діячів землі Слобожанської: генерала Вовкобая (дослідник В.К. Вохмянін) [39, с. 22-27], художника і селекціонера О.М. Грота, діячів науки і освіти братів П.О та М.О. Лавровських (дослідник Г.С. Крахмальова) [39, с. 69-78], педагога В.Ф. Давиденка (дослідники А.С. Малінін і А.В. Парфенова) [39, с. 79-86], магістра філософії та богослов'я архієпископа Костянтина Смирнова (дослідник Хоролець Т.А.) [36, с. 15-20], героя війни 1812 р. генерала П.П. Коновніцина (дослідники В.Г. Биков і А.Ф. Парамонов) [41, с. 123-135], ректора Харківської духовної семінарії та редактора часопису «Вера и Разум» Олексія Юшкова, протоієрея Харківської єпархії, професора богослов'я Харківського університету Миколи Стеллецького (дослідник Шудрик І.О.) [40, с. 98-103], та багатьох інших.

Перші два роки за результатами конференції були надруковані три збірки матеріалів «Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: наука, релігія, культура». З 2002 р. це збірки «Культурна спадщина Слобожанщини», що видаються за результатами роботи кожної секції. Збірки добре відомі серед харків'ян. З ними можна ознайомитись в бібліотеках Харкова, Києва, Дніпропетровська. Збільшується кількість авторів.

За ці десять років зникло багато білих плям в історії, виявлено багато нових об'єктів культурної спадщини. Але, на жаль, триває руйнування колишніх садиб, будинків – пам'яток історії чи архітектури. Руйнується підземний Харків. Закриваються заводи і знищуються створені на їх базі музеї. Фонди цих музеїв без опису потрапляють до приватних колекцій, а це значить вони зникають з наукового обігу. Відсутня культура у розумінні знати і оберігати історію свого роду. Не усе гаразд у цьому світі і ми вимушені воювати з силами зла, які не визнають Закони, не люблять Харків і без усякого сорому.

Коли ми говоримо про культурне надбання, то маємо на увазі пам'ятки історії та монументального мистецтва, архітектури, археології, пам'ятки друку та писемності, фольклору, музики, природи. Але чи замислювались ми, що найціннішим скарбом є людина. Адже це вона створює шедеври – пам'ятки і від її культури, світогляду залежить у якому стані будуть ті самі пам'ятки і чи будуть вони потрібні. Ця проблема безпосередньо пов'язана з рівнем свідомості людей, з їх моральною позицією.

Наша історична місія – пробудити свідомість співвітчизників у питаннях збереження культурного надбання

Проблема охорони культурного надбання належить до глобальних проблем людства.

Ця стаття була написана у 2005 р.

У квітні 2014 р. ми проводимо вже Вісімнадцяті Слобожанські читання, присвячені 140-річчю від дня народження М.К. Реріха, художника, філософа, письменника, мандрівника, археолога, громадського діяча, педагога, автора ідеї та ініціатора Пакта Реріха, відомого також як Договір про охорону художніх і наукових закладів та історичних пам'яток – перший в історії міжнародний договір про захист культурної спадщини. За цей час почали працювати круглі столи «Некрополі Слобожанщини», «Монументальне мистецтво Харківщини», «Музична спадщина Слобожанщини», «Історія Першої світової і громадянської воєн 1914-1920 рр.», секції «Мовознавча спадщина», «Природні ресурси і пам'ятки». На конференції сьогодні працюють 14-ть секцій, 4-и круглих столи, проходять екскурсії на Другому, Тринадцятому міських історичних кладовищах з покладанням квітів до могил наших відомих земляків. Науково-методичний центр охорони культурної спадщини у 2008 р. почав проводити міжнародну науково-практичну конференцію молодих учених «Харківщина та її культурна спадщина». З 2010 р. – «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини». У вересні відбудеться П'ята міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини», що присвячена 25-річчю підготовки фахівців музеєзнавства та пам'яткознавства в Харківській державній академії культури. В тому самому залі, де у 1993-1995 рр. дослідники Харкова доповідали про свої перші кроки у краєзнавчій роботі, сьогодні студенти, аспіранти харківських гуманітарних вузів професійно знайомлять нас з результатами наукових відкриттів у галузі музейної справи та охорони пам'яток історії і культури, реставрації і відновлення творів станкового і монументального мистецтва, архітектури, садово-паркового мистецтва. За результатами роботи конференцій на сьогодні вже видано друком 27 науково-популярних, з 2012 р. наукових збірок «Культурна спадщина Слобожанщини», дві наукових збірки «Слобожанське культурне надбання», три наукових збірки «Пам'яткознавчі погляди молодих вчених ХХІ ст.», наукову збірку «Некрополь Слобожанщини».

Учасники конференцій на сьогодні – наші друзі і однодумці. Серед них більше 80-ти – громадські інспектори з охорони культурної спадщини Харківської області. Вони – пам'яткознавці, краєзнавці, які проводять пошукову роботу, досліджують життєвий шлях наших співвітчизників, їх життєві, художні, філософські погляди, виявляють нові об'єкти культурної спадщини, відкривають музеї, експозиції, встановлюють пам'ятники і меморіальні дошки, пишуть книги, статті, нариси, роздуми з історії хуторів, сіл і селищ нашого Слобідського краю, складають словники тощо. За останні дев'ять років ними було видано більше 200 книг, які безсумнівно уже сьогодні є пам'ятками епохи²⁰.

Дев'ять років, що минули, потребують у подальшому серйозного дослідження в царині гуманітарної культури Слобожанського краю.

ПРИМІТКИ

- ¹ Стаття написана у 2005 р.
- ² Кодін Володимир Олексійович [1953-2010 рр.].
- ³ З 2013 р. Харківський міський клуб писанкарства імені А.П. Овчаренко.
- ⁴ Овчаренко Алла Павлівна [1939-2013 рр.].
- ⁵ У 2014 р. видано друком альбом «Харківський клуб писанкарства імені Алли Павлівни Овчаренко».
- ⁶ Саратов Іван Юхимович [1930-2012 рр.].
- ⁷ Беляєв Микола Семенович [1925-2003 рр.].
- ⁸ Корж Микола Олександрович [1919-2011 рр.].
- ⁹ Малінін Анатолій Сергійович [1926-2009 рр.].
- ¹⁰ Хоперська Ніна Михайлівна [1924-2011 рр.].
- ¹¹ Стреляна Антоніна Михайлівна [1932-2008 рр.].
- ¹² Муравйов Юрій Трофимович [1934-2008 рр.].
- ¹³ У 2011 р. у серії «Твори пам'ятокознавців» вийшла друком збірка науково-популярних статей В.Д. Путятіна «Пам'ятки монументального мистецтва Слобожанщини» до 70-річчя від дня народження автора.
- ¹⁴ Шерстюк Тетяна Григорівна [1921-2003 рр.].
- ¹⁵ Шоломова Соф'я Богданівна [1940-2010 рр.].
- ¹⁶ У 2007 р. вийшла друком книга С.Б. Шоломової «Служення узкие врата», присвячена українським і російським новомученикам і сповідникам, у 2011 р. – посмертно «Запечатлённый след», яка розповідає про долю священника М. Шика, родину Шиків-Шаховських.].
- ¹⁷ Зінухов Олександр Миколайович [1950-2006 рр.].
- ¹⁸ На сьогодні СПП «Військові меморіали «Схід» знайшло останки та урочисто поховало 3694 радянських воїнів. Встановило імена 3530 воїнів.
- ¹⁹ Одинадцяті – 130-річчю від дня народження Ф.І. Шміта, мистецтвознавця, академіка Української академії наук. Тринадцяті – 120-річчю від дня народження відомого пам'яткоохоронця, мистецтвознавця проф. С.А. Таранушенка, Чотирнадцяті – 100-річчю від дня народження почесного академіка архітектури О.Ю. Лейбфрейда, П'ятнадцяті – 145-річчю від дня народження П.Г. Фоміна, історика церковного мистецтва, протоієрея Харківської єпархії, першого директора Харківського єпархіального церковно-археологічного музею. Шістнадцяті – 290-річчю від дня народження Г.С. Сковороди, українського філософа-гуманіста, письменника-демократа, педагога-просвітника. Сімнадцяті – 150-річчю від дня народження Є.К. Редіна, професора мистецтвознавства Харківського університету. Наші секційні заняття були присвячені 120-річчю від дня народження мистецтвознавця, архітектора, художника Д.П. Гордєєва, 120-річчю виходу в світ першого номера богословсько-філософського часопису «Вера и Разум», 150-річчю від дня народження професора Харківського університету М.Ф. Сумцова, 270-річчю від дня народження російського і українського просвітника, письменника, архітектора, перекладача О.О. Паліцина, пам'яті наших друзів і однодумців – дослідника лютерансько-католицького кладовища М.Є. Жура [1957-2008 рр.], мовознавця, дослідника наукової спадщини провідних славістів Харківського університету професора Є.Х. Широкоград [1928-2010 рр.] та інш.
- ²⁰ Серед них: «Духовный подвиг в деле служения Церкви Христовой. К 150-летию со дня рождения доктора богословия, профессора протоиерея Т.И. Буткевича» (2006 р.) (укладач А.В. Парфьонова); «Соболев Дмитрий Николаевич. Материалы к изучению научной деятельности» (2007 р.) В.О. Соловйова; «Я поведу тебя в музей» (2008 р.) В.В. Мизгіної; «Валківчани у спогадах, документах та інше» (2008 р.) А.Д. Гавриленка; «Списки дворян Харьковской губернии» (2008 р.) Ю.І. Палкіна; «Архитекторы Харькова» (2008 р.) (автор проекта С. Чечельницький); «Пильнувати я буду дороги свої...» (2006, 2009 рр.) А.П. Столярової; «Улицы и площади Харькова» (2007 р.), «Украинская столица

для Красного императора (2009 р.) Л.І. Мачуліна; «О прежних днях, задумавшись слегка» (2010 р.) Берліна В.Д.; «Пісочинський Свято-Василівський храм» (2007 р.), «Одно-класники. Біографічні нариси» (2011 р.); «Історія слободи Пісочинської» (книга 2, 2013 р.) з серії «Історія Пісочина» В.О. Черноморця; «Історія про Хорошівський Вознесенський дівочий монастир» (2010 р.) Л.І. Гавриленко; «Зміївщина – Слобожанщини перлина» (2009 р.), «Героїчні сторінки історії. Книга Пам'яті Зміївщини» (2010 р.) М.І. Саяного; «Історія філософської думки в Слобідській Україні» (2012 р.) І.О. Шудрика; «Страницы наших биографий: Слобожанский край – прошлое и настоящее». Книги 1-3. (2011-2012 рр.) Юрова Ю.І. [1941 – березень 2014]; «Проходы – усадебное и трудовое место» (2013 р.) Кожині А.П.; словники-довідники «Туризм в Украине» (2008 р.), «Туризм в России» (2011 р.), «Туризм в Европе» (2012 р.) В.О. Соловйова; біографічний довідник «Краеведы Харьковщины» (2011 р.), навчально-довідковий посібник «Спутник краеведа Харьковщины» (2014 р.) В.О. Соловйова, Л.В. Раєнка та ін. Співробітниками Харківської обласної пошуково-видавничої наукової редакції «Книга Пам'яті України» протягом 1994-2003 видано 20 томів «Книги Пам'яті України», протягом 2003-2007 рр. – три томи «Книги Скорботи України», у 2008 р. – два томи «Переможці» м. Харкова і Харківської області.

Співробітниками Редакційно-видавничої групи Харківського тому серії «Реабілітовані історією» видано книгу 1-у частину 1-у (2005 р.) і частину 2-у (2008 р.) «Реабілітовані історією. Харківська область».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтина С.А. Дослідник церковного мистецтва Петро Фомін // Київська старовина, 2002. – № 1, – С. 114-119.
2. Бахтина С.А., Краснова Т. Вперед в будущее или назад к основам // Ватерпас, 2002. – № 3 – С. 78-79.
3. Бахтина С.А. Міжнародна наукова конференція «Слобожанські читання» за відродження Харкова – інтелектуальної столиці України // Культура України. Вип. 9. Мистецтвознавство: Зб. Наук. праць. – Харків: ХДАК, 2002. С. 9 – 18.
4. Бахтина С.А. «Пам'ять століть» – перший крок до створення експозиції з історії православ'я на Слобідській Україні // Віра і Розум: Богословсько-філософський журнал. – Харків: Майдан, 2000. – № 1. – С. 233 – 241.
5. Берлін В.Д. «Мне б только растревожить старину...». – Харьков: «Ранок», 2004. – 204 с., илл.
6. Берлін В.Д. Бессмертный человек с разными песнями: Федор Иванович Шалапин и харьковчане. – Харьков: «Ранок», 2001. – 127 с., илл.
7. Валки: Старовинні міста Харківщини: Зб архівних документів і матеріалів / Упоряд.: Л.М. Момот, В.Г. Панкрат'єва, В.В. Швець. – Харків: Філія «Експрес» СП «ІНАРТ», 1992. – 48 с.
8. Віра і Розум: Богословсько-філософський журнал. – Харків: Майдан, 2000. – № 1. – 292 с., іл.
9. Вісник Харківського художньо-промислового інституту. – Харків: ХХПІ, 1999. – Вип. 1, – 332 с.
10. Всеукраїнська краєзнавча конференція, присвячена 70-річчю українського комітету краєзнавства, 28-29 червня 1995 р.: тези. – Харків, 1995. – 72 с.
11. Георгий Гапон. История моей жизни; Петр Рутенберг. Убийство Гапона: спецвыпуск журнала «Клио». – Харьков, 1994. – 206 с.
12. Губський П.В. Старий Мерчик: з історії рідного краю та меблевої фабрики. – Харків: РВП «Оригінал», 1992. – 55 с.
13. Губський П.В. Сторінки історії. Старий Мерчик.: спецвыпуск журналу «Клио». – Харків,

1995. – 697 с.
14. 200 років Харківській єпархії Української православної церкви: матеріали науково-практичної конференції 27 травня 1999 р. – Харків: АТ «Бізнес Інформ», 1999. – 132 с.
 15. Дні Європейського культурного надбання в Харківській області: програма Міжнародної наукової конференції Сьомі Слобожанські читання з нагоди 140-річчя від дня народження Є.К. Рєдіна, професора мистецтвознавства Харківського університету (1863-1908 рр.). – Харків: Курсор, 25-26 вересня 2003. – 12 с.
 16. Дні Європейського культурного надбання в Харківській області: програма Міжнародної наукової конференції Восьмі Слобожанські читання, присвяченої 350-річчю м. Харкова (1654-2004 рр.). – Харків: Курсор, 27-28 вересня 2004. – 12 с.
 17. Дрозд Н., Зинухов А. Усадьба с видом на руины // Объективно, 29 августа, 2002 г. – С. 11.
 18. Другі Сумцовські читання: наукова конференція, 18 квітня 1996 р.: тези // упорядники В.М. Єрпулова, Л.Л. Рибальченко. – Харків: ХІМ, 1996. – 71 с.
 19. Зинухов А. Комендант Саенко // Клио: историко-художественный журнал, – Харьков, 1994. С. 39-55.
 20. Зинухов А. Медовый месяц императора // Совершенно секретно, 2002. – № 7. – С. 30-32.
 21. Зинухов А. Медовый месяц императора. – Москва: Коллекция «Совершенно секретно», 2002. – 256 с., 8 л. ил. на вкл.
 22. Зинухов А.Н. Кто убил Александра Пушкина. – Харьков: Курсор, 2004, – 303 с., 26 ил.
 23. Зинухов А. Татьянин день // Совершенно секретно, февраль 2004 г.
 24. Зинухов А. Старомерчанская Богиня // Пятница, 7 июля 2005 г.
 25. Зинухов А. Старомерчанская Богиня // Время, 10 сентября 2005 г.
 26. Зинухов А. Православный Первомай // Объектив-Но, 30 апреля 2005 г.
 27. Зинухов А.Н. «Чингисхан – сын Исаака Киевского». – Харьков: Курсор, 2005. – 251 с.
 28. Змиев. Старинные города Харьковщины / Составители В.В. Резникова, В.Г. Панкратьева. – Харьков, 1992. – 39 с.
 29. Історичне краєзнавство і культура: VIII Всеукраїнська наукова конференція, 23-24 вересня 1997 р.: наукові доповіді та повідомлення. Київ – Харків: Рідний край, 1997. – частина I, – 431 с.
 30. Історичне краєзнавство і культура: VIII Всеукраїнська наукова конференція, 23-24 вересня 1997 р.: наукові доповіді та повідомлення. Київ – Харків: Рідний край, –1997. – частина II, – 364 с.
 31. Історія Харківської єпархії [до 200-річчя заснування]: бібліографічний покажчик / Укладачі Н.І. Полянська, В.О. Ярошик – Харків: Бізнес Ін форм, 1999. – 332 с.
 32. Кодин В.А., Ерошкина Е.А. Храмы Слобожанщины. Формирование архитектурно-художественных и градостроительных традиций. – Харьков: РИП «Оригинал», 1998. – 181 с.
 33. Краєзнавство: Всеукраїнська спілка краєзнавців. – Київ, 1995. – число 1 – 4, – 95 с.
 34. Крахмалева Г.С. Памятная дата. Н.Я. Грот // Дворянский вестник. – Москва: РДС, 2001. - № 3-4. – март-апрель.
 35. Культурна спадщина Слобожанщини: збірка наукових статей за матеріалами міжнародної наукової конференції «П'яті Слобожанські читання», присвяченої 10-річчю незалежності України. – Харків: Курсор, 2003. – 150 с., 8 іл.
 36. Культурна спадщина Слобожанщини: збірка наукових статей за матеріалами міжнародної наукової конференції «П'яті Слобожанські читання». Круглий стіл «Історії Харківського священства». Секція Історико-краєзнавчого релігієзнавства. . – Харків: Курсор, 2003. – 116 с., 23 іл.

37. Культурна спадщина Слобожанщини: збірка наукових статей за матеріалами міжнародної наукової конференції «П'яті Слобожанські читання». Секція «Музейна справа та охорона культурної спадщини». – Харків: Курсор, 2003. – 82 с., 8 іл.
38. Культурна спадщина Слобожанщини: історія родин та генеалогія: збірка науково - популярних статей. – Харків: Курсор, червень 2004. – число 1, – 132 с., 109 іл.
39. Культурна спадщина Слобожанщини: історія та краєзнавство: збірка науково - популярних статей. – Харків: Курсор, жовтень 2003. – число 1, – 167 с., 64 іл.
40. Культурна спадщина Слобожанщини: історія та краєзнавство: збірка науково - популярних статей. – Харків: Курсор, вересень 2004. – число 2, – 191 с., 105 іл.
41. Культурна спадщина Слобожанщини: історія та краєзнавство: збірка науково - популярних статей. – Харків: Курсор, квітень 2005. – число 3, – 187 с., 50 іл.
42. Культурна спадщина Слобожанщини: культура і мистецтво: збірка науково - популярних статей – Харків: Курсор, серпень 2003. – число 1, – 106 с., 20 іл.
43. Культурна спадщина Слобожанщини: культура і мистецтво: збірка науково - популярних статей – Харків: Курсор, травень 2004. – число 2, – 194 с., 97 іл.
44. Культурна спадщина Слобожанщини: культура і мистецтво: збірка науково - популярних статей – Харків: Курсор, червень 2005. – число 3, – 183 с., 75 іл.
45. Культурна спадщина Слобожанщини Довідник: збірки, публікації, автори. – Харків: Курсор, серпень 2003 – вересень 2004, – 20 с.
46. Культурні цінності України: Втрати. Шляхи повернення: Матеріали регіонального постійно діючого «круглого столу». Вип. II. – Київ, 1999. – 177 с.
47. Лаврентьев И.Н., Шкодовский Ю.М., Лейбфрейд А.Н., Полякова Ю.Ю. Харьков. вчера, сегодня, завтра. – Харьков: Фолио, 2000. – 206 с., илл.
48. Лаврентьев И.Н. Воспоминания о будущем. // Слобода, 29 мая 2001 г.
49. Лаврентьев И.Н. Я люблю тебя мой старый парк // Слобода, 12 июня 2001 г.
50. Лаврентьев И.Н. «Саламандра»...известная и неизвестная // Слобода, 3 июля 2001 г.
51. Лаврентьев И.Н. «Шумить майдан» // Слобода, 14 августа 2001 г.
52. Лаврентьев И.Н. Уютная красота театральных площадей // Слобода, 18 сентября 2001 г.
53. Лаврентьев И.Н. Вчера и завтра главной площади // Слобода, 16 октября 2001 г.
54. Лаврентьев И.Н. Почерк Цауне // Слобода, 20 ноября 2001 г.
55. Лаврентьев И.Н. Харьковские мелодии Покровского // Слобода, 9 января 2002 г.
56. Лаврентьев И.Н. Харьков вчера, сегодня, завтра // Слобода, 16 апреля 2002 г.
57. Лаврентьев И.Н. «Творчество» по живому. Именно так можно назвать реконструкцию и реставрацию многих городских зданий // Слобода, 14 мая 2002 г.
58. Лаврентьев И.Н. Запрещенный Пети и его дома // Слобода, 11 июня 2002 г.
59. Лаврентьев И.Н. Я люблю тебя по-прежнему, мой старый парк // Слобода, 5 июля 2002 г.
60. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. От крепости до столицы. – Харьков: Фолио, 1998. – 335 с.
61. Матеріали наукової конференції, присвяченої 110-річчю Харківського художньо-промислового музею. – Харків: ХХМ, ХІМ, 1996, – 86 с.
62. Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції по селах Богодухівського, Валківського, Краснокутського та Нововодолазького районів Харківської області «Муравський шлях 97»/ упорядники Красиков М.М., Осадча В.М., Олійник Н.П., Семенова М.О. – Харків, 1998. – 360 с., іл..
63. Мачулин Л. Харьков «тянет» на тысячу лет. // Пятница, 13 января 2005 г.
64. Мачулин Л.И. «Тайны подземного Харькова». – Харьков: ТОВ «Фактор Друк», 2005. – 207 с.

65. Мачулин Л. Сенсация на завтра // Тайны века, 2005 г.
66. Мачулин Л. Кухаркины дети // Пятница, 16 июня 2005 г.
67. Мачулин Л. Частное счастье с уголовным оттенком // Пятница, 23 июня 2005 г.
68. Мачулин Л. Частное счастье без уголовщины // Пятница, 21 июля 2005 г.
69. Мачулин Л. Подземные ходы Харькова: звено исчезнувшей цивилизации? // Время, 10 сентября 2005 г.
70. Науково-практична конференція присвячена 190-річчю колекції Харківського художнього музею: Тези доповідей та повідомлень. – Харків: ХХМ, 1995. 39 с.
71. Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура: збірник наукових статей за матеріалами Міжнародної наукової конференції, присвяченої 85-річчю Харківського єпархіального церковно-археологічного музею, яка відбулася 2-3 червня 1999 р. в м. Харкові. – Харків: Курсор, 1999. – 192 с.
72. Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: про часопис «Віра і Розум», його проблематику (ювілейний збірник наукових праць). – Харків: Курсор, 1999. – № 2. – 57 с.
73. Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура: Міжнародна наукова конференція Четверті Слобожанські читання // Збірка наукових праць. – Харків: Курсор, 2000. – № 4. – 263 с., іл.
74. Новгородов В.Е. Золотой венец старого Харькова. Успенський собор – пам'ятник архітектури XVIII в.: Историко-архитектурный очерк.- Харьков: «Прапор», 1990. – 48 с., илл.
75. Новиков А. Слобожанський драматичний театр: нариси історії. – Харків: ХДПУ, 2002. – 107 с.
76. Новиков А. Затишок Марка Кропивницького // Київська старовина, 2002. – № 3, – С. 161-163.
77. Перші Сумцовські читання: наукова конференція, присвячена 75-річчю музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди, 17-18 квітня 1995 р.: тези доповідей // упорядник Л.Л. Рибальченко. – Харків: ХІМ, 1995. – 59 с.
78. Проблеми музеєзнавства та історичного краєзнавства: Наукова конференція, 18-19 травня 1993 р.: тези доповідей. – Харків: ХДІК, 1993. – 74 с.
79. Проблеми збереження та відновлення історичної пам'яті: наукова конференція з питань музеєзнавства та історичного краєзнавства, 24-25 травня 1994 р.: тези доповідей. – Харків: ХДІК, 1994. – 135 с.
80. Проблеми збереження та відновлення історичної пам'яті: третя наукова конференція з питань музеєзнавства та історичного краєзнавства, 23-24 травня 1995 р.: тези доповідей. – Харків: ХДІК, 1995. – 164 с.
81. Програма П'ятих Слобожанських читань: конференція присвячена 10-річчю незалежності України. – Харків, 29-30 листопада 2001 р. – 10 с.
82. Програма міжнародної наукової конференції «Шості Слобожанські читання», присвяченої 100-річчю ХІІ археологічного з'їзду. – Харків: Курсор, 24-25 жовтня 2002 р. – 5 с.
83. П'ять століть західноєвропейської гравюри XV – XIX ст.: Виставка творів із колекції Харківського художнього музею / автор – упорядник Т. Прокатова. – Харків: Акта, 2003. – 16 с.
84. Рибальченко Р. Нестихаючий біль // Слобідський край, 23 жовтня 2004 р.
85. Рибальченко Р.К. «Харківська культурна еміграція 1942-1943 років». – Харків: Курсор, 2005. – 197 с., 103 іл.
86. Романовський В. Вивчення пам'яток архітектури Великобурлуччини в в другій половині XIX – на початку XX ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. – Харків: Бізнес Інформ, 2000. – С. 226-232.

87. Романовський В. Нерухомі пам'ятки історії та культури XVII – XIX ст. на Харківщині: історіографія другої половини XIX – початку XX ст. // Вісник ХДАК: Зб. наук. праць: пам'ятки історії та культури. Музеєзнавство. – Харків: ХДАК, 2001. – Вип. 4. – С. 112-120.
88. Романовський В. Діяльність органів місцевого самоврядування Харківщини щодо нерухомих пам'яток історії культури в другій половині XIX – на початку XX ст. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Динаміка наукових досліджень». – Т. 18. Історія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2002. – С. 36-38.
89. Романовський В. Пам'яткознавча діяльність Харківського єпархіального церковно-археологічного товариства (1913-1920 рр.) // Харьковский исторический альманах. – Харьков: издательский дом «Райдер», 2003. – весна-лето. – С. 45-51.
90. Романовський В. Пам'яткознавчі дослідження В.В. Пассека на Харківщині (1834-1842 рр.) // Харьковский исторический альманах. – Харьков: Издательский дом «Райдер», 2004. – весна-лето. – С. 3-8.
91. Треті Сумцовські читання: наукова конференція, присвячена 95-річчю XII археологічного з'їзду, 18 квітня 1997 р.: матеріали / упорядник Л.Л. Рибальченко. – Харків: ХІМ, 1998. – 108 с.
92. Харків XX століття: Бібліогр. покажч. у 2 вип. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка. – Харків.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – 800 с.
93. Харьков и губерния на страницах газеты «Харьковские губернские ведомости» 1838 – 1917: Библиографический указатель. – Харьков, 1993. – 6 выпусков.
94. Харьков и губерния на страницах газеты «Южный край» 1838 – 1917: Библиографический указатель. – Харьков, 1993. – 3 выпуска.
95. Художнє життя Харкова першої третини XX століття: тези доповідей та повідомлень наукової конференції // упорядник А.С. Півненко. – Харків: ХХПІ, 1993. – 45 с.
96. Художнє життя України першої третини XX століття: тези доповідей та повідомлень наукової конференції 19-21 грудня 1995 р. // упорядник А.С. Півненко. – Харків: ХХПІ, 1995. – 85 с.
97. Четверті Сумцовські читання: наукова конференція, присвячена 135-річчю з дня народження Є.К. Рєдіна, 18 квітня 1998 р.: матеріали // упорядник Л.Л. Рибальченко. – Харків: ХІМ, 1999. – 118 с.
98. Чернігова Н.В., Беляєв М.С. Наш край – Богодухівщина. – Харків: РВП «Оригінал», 1993. – 144 с., іл.
99. Черноморець В.О. «Історія слободи Пісочинської». – Харків: «Константа», 2005. – 236 с.
100. Шоломова С.Б. «Его почитали святым уже при жизни...»: Малоизвестные страницы жития Иоанна Кронштадского. – Харьков: Шуст А.И., 2002. – 96 с., илл.
101. Шоломова С.Б. Забвение над ними безсильно. – Харьков: Фолио, 2003. – 142 с.
102. Шоломова С.Б. Харьковский Серафим. – Харьков: Фолио, 2003. – 186 с.
103. Шудрик І.О., Щедрін А.Т. Богословсько-філософський часопис «Віра і Розум»: місце і роль в історико-філософському процесі кінця XIX – початку XX сторіччя // Філософська думка. – Київ, 2002. – № 2. – С. 87-105.
104. Шудрик І.О. Буткевич Тимофій Іванович // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2002. – Т. 3. – С. 654.
105. Шудрик І.О., Даниленко Л.А. Династія Харитоненків. – Суми: Слобожанщина, 2003. – с. 192.
106. Шудрик І.А. О богословско-философском журнале «Вера и Разум» // Вопросы философии. – Москва, 2004. – № 10. – С. 182-190.
107. Шудрик І.О. «Наталівка – перлина Слобожанщини – Харків: «Майдан», 2008. – 144 с., іл.

До 60-річчя**Говорова Ирина Ивановна**

Говорова Ирина Ивановна родилась в 1953 году в г. Харькове. Закончила экономический факультет Харьковского государственного университета. Работала экономистом и бухгалтером. Исследует историю г. Харькова и г. Чугуева. Принимает активное участие в международной научной конференции «Слобожанские чтения». Выступала с докладами: «Дом 19 ст. на ул. Юнкерской (ныне ул. Капаяева) в г. Чугуеве и его жители» (2007 г.), «Люди моей малой родины – Гончаровки» (2010 г.), «Певница из рода Шидловских – Сантагано-Горчакова» (2011 г.). Член клуба «Краевед» при Харьковской государственной научной библиотеке имени В.Г. Короленко. Общественный инспектор по охране культурного наследия Харьковской обл. Работает над созданием семейной саги рода Омельченко и исследует родословную семьи Салтыковых. В интернете размещена ее статья «Улица Карповская» в соавторстве с Н. Н. Коган.

И. И. ГОВОРОВА

ДОЧЬ ГУБЕРНСКОГО ПОЧТМЕЙСТЕРА

Александра Александровна Сантагано-Горчакова (урожденная фон Мензенкампф) [16].

Имя Александры Александровны Сантагано-Горчаковой (урожденной фон Мензенкампф) известно лишь узкому кругу историков искусства. Оперная певица (сопрано), музыкальный педагог и переводчица. Годы жизни: 24 января (5 февраля) 1842 г.-25 марта (7 апреля) 1913 г. Во всех энциклопедиях место рождения указано неверно или неточно: с. Гнилице Змиевского уезда Харьковской губернии; либо без указания уезда; либо просто Харьковщина. Село Гнилице есть на карте Харьковской области, но родилась Александра Александровна фон Мензенкампф не там, а в селе Гнилица (Ивановка) Змиевского уезда Харьковской губернии (теперь Чугуевского района Харьковской области), в

16 верстах от города Чугуева. В метрической книге Предтечиевской церкви села Новоивановского за 1842 год есть запись о рождении дочери Александры 24 января и крещении 25 января [1] у помещика майора Александра Мезенкамфова (так записал священник) и законной жены его Александры Ивановны. Восприемниками (крестными) были помещик поручик Василий Григорьевич Шидловский и помещица генерал-майорша Прасковья Ивановна Грехова [2].

Певица в своих незаконченных записках отметила: «Я родилась в семье (отец мой был из лифляндских дворян, мать малороссийская помещица), гордившейся своим гербом, украшающим и поныне одну из стен рижского Rathaus'a. Это я говорю для того, чтобы дать понять, как далека была от всех мысль видеть меня когда-либо на сцене» [7, стр. 56].

Отец – Александр Богданович фон Мензенкампф (Густав-Иоганн-Вильгельм) [13], барон [14], вероисповедание евангелическо-лютеранское.

Многочисленный немецкий род фон Мензенкампф появился в Российской империи всявязи с тем, что в результате победы России в Северной войне к империи Петра I в 1721 году отошел обширный прибалтийский край, ранее находившийся во владении Швеции.

Родился Александр Богданович фон Мензенкампф в 1795 году в Пернове Лифляндской губернии (ныне г. Пярну, Эстония). Совсем юным поступил в 1809 году на военную службу. Участвовал в «славных Отечественных достопамятных войнах 1812, 1813, 1814 годов» [13]. В 1832 году майор, кавалер орденов «Св. Анны» 4 степени, «Св. Владимира» 4 степени, награжден золотой саблей с надписью «За храбрость» [11]. Выйдя в отставку из армии, служил губернским почтмейстером в Полтаве [13], затем губернским почтмейстером в Харькове. Ушел в отставку с этой должности в 1869 году в чине действительного статского советника [5, стр. 247]. Последние годы проживал в Воронеже, умер в 1873 году, похоронен в Воронеже на немецком Чугуновском кладбище (ныне не сохранившемся) [13].

Мать – Александра Ивановна фон Мензенкампф, урожденная Шидловская, из рода богатейших землевладельцев Слободжанщины, родоначальником которого был Федор Владимирович Шидловский, изюмский и харьковский полковник, «пан на всю губу».

Место рождения певицы – село Гнилица (Ивановка) упоминается в числе владений Ф. В. Шидловского в разделе 9 «Истории Слободской Украины» Д. И. Багалея в описании быта казацкой старшины. Там же упоминается и церковь Предтечи, построенная до 1713 года (в дальнейшем перестроена). В переписи 1732 года с. Гнилица (Ивановка) числится уже за племянником Ф. В. Шидловского – Василием Григорьевичем Шидловским [18].

Отцом Александры Ивановны Шидловской (фон Мензенкампф) был капитан Иван Шидловский [11]. Можно предположить, что это был Иван Васильевич Шидловский, чугуевский уездный предводитель дворянства, избираемый в эту должность в 1789 и в 1792 годах.

Учиться музыке юная Александра фон Мензенкампф начала в Полтаве у известного музыканта Алоиза Едлички. Затем, окончив Патриотический институт в Петербурге, вернулась к родителям в Харьков, чтобы, как отметила певица в своих воспоминаниях, «выезжать, веселиться и выйти замуж. Отец был строг, требовал, чтобы мы без дела дома не сидели, и я начала учиться пению…» [7, стр. 56]. Постоянно вращаясь в большом свете, Александра привыкла петь не конфузясь, играла в любительских спектаклях, имела большой успех.

Александра была единственной дочерью в семье, младшим ребенком. Знаю о двоих старших братьях, родство с которыми можно подтвердить архивными или литературными источниками: Александр Александрович [3] и Леонид Александрович [7, стр. 56] [10, стр. 75]. Предполагаю, что в

Герб рода Мензенкампф
[19], [20].

16. МЕНЗЕНКАМПФЪ Юстусъ, 1774 апрѣля 11.

Щитъ лазореваго цвѣта въ которомъ три звѣзды серебряныя осьмиконечныя поставленныя треугольникомъ, двѣ снизу и одна сверху щита, увѣнчанъ сей щитъ стальнымъ шлемомъ подбитымъ червленымъ, направо обращеннымъ, съ пятью обручами, покрытымъ покрываломъ лазоревымъ подбитымъ серебромъ, изъ верху шлема выходитъ серебряная вооруженная рука съ дланью натурального цвѣта, держащая осьмиконечную звѣзду серебряную. По обѣимъ сторонамъ щита выходятъ два прапора прямопоставленные на червленыхъ древкахъ съ серебряными копьями, стоящей на правой сторонѣ лазоревой, а на лѣвой червленой, съ осьмиконечными на нихъ означенными звѣздами и оба прапора окружены золотой бахромой.

Бригадиръ Юстусъ Мензенкампфъ подтвержденъ и пожалованъ Императрицей Екатериной II «въ честь и достоинство Нашей Империи Лифляндскаго шляхетства».

семью входили еще двое: Эдуард Александрович (1826 г.р.) и Федор Александрович (1836 г.р.) фон Мензенкампф. Оба тоже внесены в Дворянскую книгу Харьковской губернии, тоже военные (все мальчики в роду фон Мензенкампф по традиции становились военными). Они начинали карьеру со службы в Чугуевском уланском полку. Эдуард Александрович фон Мензенкампф в 1865 году был начальником корпуса жандармов в Харькове в звании полковника, затем в 1868-1880 годах был начальником Воронежского губернского жандармского управления, ушел в отставку в звании генерал-майора. Федор Александрович фон Мензенкампф, майор, служил в штабе Харьковского военного округа, затем в корпусе жандармов [3].

Ранее упомянутый Александр Александрович фон Мензенкампф, будучи уже отставным майором, был гласным Чугуевской городской думы с 1873 по 1877 год и в 1893 году. Короткий период апрель-июнь 1883 года был городским головой г. Чугуева. Его полные тезки: сын – Александр Александрович (1858-1916) и внук – Александр Александрович (1905-1945) [3]. Последний Александр Александрович фон Мензенкампф в сталинское время был репрессирован по национальному признаку [17].

Другой брат, Леонид Александрович (1835 г.р.) тоже начинал с военной карьеры. Был он страстным любителем театра, участвовал с сестрой во всех любительских спектаклях. Женившись, он в чине штабс-ротмистра оставил военную карьеру и, к ужасу всей семьи, в марте 1862 года стал управляющим Харьковским театром [10, стр. 75]. Театр и до этого был убыточным, а при Леониде фон Мензенкампфе убытки удвоились. Как писала Сантагано-Горчакова в своих воспоминаниях «...сперва лес, а потом дачи

уходили на это предприятие, и мой брат понемногу разорялся. Но театр обладает такой притягательной силой, что, видя неминуемую гибель, брат не унимался и жил надеждой!.. Я все вечера, когда только меня отпускали, проводила в братниной ложе..., упиваясь запахом кулис, словно яд, вливающимся нам в жилы» [7, стр. 56].

В октябре 1862 года Леонид Мензенкампф пригласил по контракту в Харьков знаменитого трагика Ковен-Гарденского Королевского театра Айру Олдриджа, игравшего шекспировский репертуар [10, стр. 87]. Александра с замиранием сердца и страшным волнением следила за перипетиями шекспировской трагедии и, вернувшись домой, не могла уснуть, так сильно было впечатление от игры знаменитого артиста.

Летом 1863 года вся труппа театра на время ярмарки переехала в Полтаву. Для Олдриджа впервые была поставлена Шекспировская трагедия «Ричард III», переведенная для русских актеров Александрой Мензенкампф. Она же суфлировала в кулисах для Олдриджа.

До марта 1867 года Леонид фон Мензенкампф руководил Харьковским театром [10, стр. 78]. Одновременно вместе с женой владел медо-пивоваренными заводами, которые сдавал в аренду [8, стр. 53]. В дальнейшем к пивоварению добавилась торговля лесом. В 1870 г. Леонид Мензенкампф временно заявил себя купцом 2 гильдии [12, стр. 231].

В 1864 году Александра Мензенкампф вышла замуж за крупного чиновника с состоянием – Горчакова [4, стр. 130]. Ранее сделанное Горчаковым предложение Александра отклонила, но, к несчастью, отец тяжело заболел и, думая о скорой своей смерти, решил устроить судьбу дочери. Александре пришлось уступить воле умирающего отца и обвенчаться с нелюбимым человеком. Отец выздоровел и прожил еще несколько лет. Жить с нелюбимым мужем Александра не могла. Неудачно сложившаяся жизнь навела Александру на мысль попытаться поступить на сцену. Вернувшись через четыре месяца к родителям, она поставила вопрос об этом прямо, чем вызвала полный ужас в семье. «Что скажут в свете, что подумают немецкие родственники!» [7, стр. 57]. Чувствуя вину перед дочерью, уступив уговорам матери, отец дал свое благословение и 3 тысячи рублей для поездки в Италию. Отпустить дочь согласились только с подругой детства – бедной сиротой Пашей, которая воспитывалась в доме Мензенкампфов. Паша стала верным другом и спутницей во всех скитаниях. Путь в Италию пролегал через Петербург. В те времена дорога туда была дополнительным испытанием – железной дороги от Харькова до Москвы еще не было. Добирались до Москвы почтовым дилижансом по грязи, по гололедице (выехали 3 октября 1864 года). Весь путь занял пять дней.

В Петербурге тетя, сестра отца, организовала пробу у знаменитого профессора Петербургской консерватории маэстро Репетто. Закончив испытание, он изрек: «Madame, можно ли с таким маленьким и некрасивым

голосом мечтать о сцене? Кто вам дал подобную мысль? Да вы не в состоянии даже сделать гаммы, а говорите о сцене? Впрочем, посмотрим...» [7, стр. 58]. Договорились об уроках надому. Александра с лихорадочным упорством принялась за работу. Поступив к Репетто в октябре, в декабре Александра услышала от профессора хвалебные отзывы, такой талантливой ученицы он еще не видал. У Репетто Александра обучалась восемь месяцев. В начале лета 1865 года с семейством Репетто Александра поехала в Милан, где маэстро стал хлопотать о дебюте своей ученицы. Александра усиленно готовила роли, так как для поступления на сцену необходимо было иметь 5-6 готовых ролей. Уроки у итальянских маэстро и переговоры с театральными агентами опустошили карманы. Наконец, ангажемент был получен в городок Лугано (Швейцария). Дебютировала Александра Горчакова в «Севильском цирюльнике» уже под псевдонимом Сантагано. Преддебютные волнения были настолько мучительны, что, как писала Сантагано-Горчакова, «всякая храбрость покинула меня, и я готова была плакать, как ребенок, и лететь «к маме и папе»» [7, стр. 61]. Успех в дебюте был очень большой, затем уже через месяц дан бенефис, прошедший с большим успехом. Бенефисный заработок 750 франков золотом и серебром Александра Горчакова перецеловала до последней монетки. «Это был первый трудовой грош, заработанный, да еще в такую минуту, когда средства... совершенно истощились» [7, стр. 62].

Финансовый успех не всегда сопутствовал начинающей певице. Голод и нищета были хорошо знакомы, но родителям Александра ни словом не обмолвилась, хотя постоянно писала им раз в неделю. Бралась за самые трудные роли: имея голос – лирическое сопрано, брала роли для драматического сопрано, за трое суток выучила пятиактную оперу, репетируя без отдыха. В первый свой сезон, кроме Лугано, артистка пела в маленьких северных итальянских городках Альба и Лоди. В те времена по случаю ярмарок или карнавалов оперные представления имели даже самые маленькие города Италии. Игра в провинциальных труппах была большой школой для певицы. Своим коллегам Сантагано помогала разучивать роли, аккомпанируя им на фортепиано. В один из приездов в Милан получила приглашение ехать на полтора года в Индию, в Калькутту. Предложение было заманчивым, но подписать контракт, не спросив разрешения у родителей, Александра не решилась. В ответ на телеграмму отец велел ехать домой в Харьков, тем более, что было предложение от антрепренера Одесской итальянской труппы г. Серматтеи. Обратный путь: через Европу в Петербург, где Александра прошла несколько опер со своим учителем маэстро Репетто, затем тяжелая дорога в Харьков в мартовскую распутицу на санях, на колесах, с переправами по льду. Приехав наконец в Харьков 31 марта 1866 г., Сантагано-Горчакова уже 4 апреля, в пасху, дебютировала в опере «Риголетто» Верди. Сезон был один из самых удачных: труппа и оркестр были перво-

классными, бенефисы один лучше другого. Кроме бриллиантовых серег г-жа Сантагано получила 150 букетов. Помимо Харьковского театра антрепренер Серматтеи на летние ярмарочные сезоны снял Екатеринославский и Полтавский театры. Отец Александры Горчаковой, будучи Харьковским губернским почтмейстером, оказывал содействие в передвижении труппы, послав приказ по почтовым станциям.

По окончании сезона Александра Сантагано-Горчакова вернулась в Италию, пела не в провинциальных городках, а уже в Милане в театре «Санта Радегонда» Пела в «Севильском цирюльнике» и «Сомнамбуле» с корифеями итальянской оперы. В Милане г-жу Сантагано прослушивал антрепренер из Буэнос-Айреса, и Александра была готова ехать в далекую страну даже без разрешения родителей. Но, получив телеграмму от своих из Харькова, быстро собралась и поехала домой, где ее ждало приглашение в Киев в формировавшуюся впервые труппу русской оперы. С именем антрепренера Фердинанда Бергера связано начало русской оперы в Киеве и Харькове. Датой рождения Киевского оперного театра считается 27 октября 1867 года, когда первый сезон труппы Бергера был открыт оперой А. Верстовского «Аскольдова могила» [15]. Партию Надежды исполняла А. Сантагано-Горчакова [16]. У Бергера певица служила в 1867-1871 годах. Уже после ухода певицы из труппы Ф. Бергер содержал Русскую оперу в Харькове в 1874-1875 гг. Многие бывшие киевские партнеры Горчаковой пели на Харьковской сцене [10, стр. 108-111]. На сцене Киевской оперы Сантагано-Горчакова пела партии Наташи в «Русалке» Даргомыжского, Людмилы в «Руслане и Людмиле» и Антонида в «Жизни за царя» Глинки, Розины в «Севильском цирюльнике» Россини, Виолетты в «Травиате» Верди. Пьесы классического итальянского репертуара исполнялись в театре Бергера на русском языке. В 1869 году певица выступала на сцене Мариинского театра в Петербурге в опере «Русалка» Даргомыжского. Позднее гастролировала в Одессе [16].

Сантагано-Горчакова, по свидетельству современников, имела необычайный успех у поклонников оперы. Ее закидывали цветами на сцене, молодежь выпрягала лошадей извозчика и везла ее на себе, утопающую в цветах. Несмотря на большой успех, Сантагано-Горчакова еще в Киевский период задумала оставить сцену. Некоторые источники как причину такого решения называют «отсутствие благоприятных сценических данных» [16]. Но дело не в этом, причина была в другом: как человек чрезвычайно требовательный к себе и очень знающий в области пения, она сама заметила начало разрушения голоса и решила уйти в самом расцвете таланта, «... ибо, – говорила она, – ничто не может быть ужаснее минуты, когда среди грома рукоплесканий артист услышит первый свисток, – это начало конца, смерть для него» [6, стр. 58] Но до ухода со сцены певица опять едет в Италию, на собственные средства организует там оперную труппу и га-

А. А. Сантагано-Горчакова [16].

стролирует с произведениями русских композиторов, особенно Глинки. На сцене Миланского театра «Даль Верме» по инициативе и на средства Сантагано-Горчаковой 8 мая 1874 г. была поставлена опера «Жизнь за царя», текст которой был переведен певицей на итальянский язык. Это был культурный прорыв русской национальной музыки в страну – колыбель оперного искусства.

«Пропагандистка Глинки» – так называется одна из главок в книге «Памятные встречи Ал. Алтаева (псевдоним писательницы М. Ямшиковой) – яркие воспоминания автора и ее матери, дружившей с Сантагано-Горчаковой.

Вернувшись в Россию, певица оставила сцену, изредка выступала в концертах, но в опере уже не пела. Владея несколькими иностранными языками, занималась переводами. Переводила на русский язык романсы, либретто 75 опер [16], среди них опера Ж. Бизе «Кармен», которая и в советское время шла в переводе Сантагано-Горчаковой. Главным делом стала педагогическая деятельность. В 1875-1892 годах Сантагано-Горчакова преподавала в Одесском отделении Российского музыкального общества, работала музыкальным рецензентом в одесских газетах. В 1892-1897 годах преподавала в Московском филармоническом училище. С 1897 до конца своих дней преподавала в Киеве – сначала в частной музыкальной школе Н. Тутковского, затем открыла свои частные вокальные курсы. [16] С большой душой относилась она к своему делу, гордилась учениками, терпеливо работала с ними по методу, изученному ею в Италии. Ни с кем из учеников она не теряла связи, со всеми переписывалась, за всех хлопотала, помогала из личных средств.

Среди учеников А. А. Горчаковой были: бас Михаил Донец, колоратурное сопрано Софья Друзякина и Марта Закревская, лирический тенор Леонид Собинов. Чтобы пройти обучение в классе профессора А. А. Горчаковой, Леонид Собинов проучился лишний год в филармоническом училище. По окончании обучения Горчакова настаивала чтобы Собинов бросил карьеру юриста и непременно пошел на сцену. Много усилий употребила она для того, чтобы ее ученик прошел пробу в Большой театр. Проба была удачна – тут же предложили дебют. Собинов упоминал, что своей старой

учительнице он в значительной степени обязан сценической карьерой.

Умерла А. А. Сантагано-Горчакова 25 марта 1913 года в Киеве. Леонид Собинов посвятил памяти своей учительницы проникновенную эпитафию, где есть такие строки: «...Человек труда и долга; светлого яркого ума; доброго, чуткого сердца. Ни одного таланта, данного ей богом, Александра Александровна не зарыла в землю. Каждый удар жизни встречал в ней новую энергию, новые силы и способности. Все ярко вспыхивало, крепло, развивалось во имя труда, непрерывного труда, проходящего резкой нитью через всю ее долгую жизнь...» [9, стр. 33].

Закончить хочется словами из «Памятных встреч» Ал. Алтаева: «Пройдут годы, и жизнь заметет ее следы, а жаль – она стоит того, чтобы о ней вспомнить» [4, стр. 129].

ЛИТЕРАТУРА

1. Даты в тексте приведены в старом стиле
2. ГАХО, фонд 40, опись 110, дело 628
3. Документы из личного архива Энэссы Александровны фон Мензенкамф
4. Ал.Алтаев «Памятные встречи» М. Гослитиздат, 1957 - 423 с.
5. Багалей Д.И. «История города Харькова за 250 лет его существования». Т.2. Х.: Харьковское Городское Общественное Управление, 1912 – 973 с.
6. Владыкина-Бачинская Н. «Собинов» М.: Молодая гвардия, 1958 – 301 с.7.
7. «Встречи с прошлым» Сборник материалов центрального государственного архива литературы и искусства СССР. Выпуск 6. М.: Советская Россия 1988 – 494 с.
8. Коваль В. «Материалы к истории пивоварения в Харьковской губернии» Х.: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2011 – 56 с.
9. «Леонид Витальевич Собинов» т.2 М.Искусство 1970 – 551 с.
10. Парамонов А., Титарь В. «Материалы к истории Харьковского театра» Х.: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2007 – 280 с.
11. Парамонов А. «Энциклопедия фамилий Харьковской губернии» old.mediaport.info/spezproekts/family/
12. Харьковский календарь на 1870 год. Адресная и справочная книга Х.: Харьковский губернский статистический комитет, 1869 – 352 с.
13. rosgenea.ru/?alf=13&serchcatal...r=4
14. goldarms.narod.ru/titul.htm
15. ru.wikipedia.org/wiki/Театральное_искусство_в_Киеве
16. http://slovari.yandex.ru/~книги/Отечественные_певцы/Сантагано-Горчакова_Александра_Александровна
17. http://lists.memo.ru/d22/f223.htm
18. http://ysadba.rider.com.ua/
19. http://ru.wikipedia.org/wiki/Мензенкамф
20. http://gerboved.ru/t/may1914.html#3

*Автор благодарит Энэссу Александровну фон Мензенкамф
за предоставленные документы из личного архива.*

До 60-річчя

Данильченко Татьяна Ивановна

Родилась 10.10.1953 года в поселке Печенеги. В 1975 году окончила Харьковское педагогическое училище, в 1989 году Славянский государственный педагогический институт по специальности педагогика, психология.

- С 1971 – 1981 гг. воспитатель Печенежского детского сада № 2.
С 1982 – 1985 гг. заместитель председателя исполкома Печенежского поселкового совета.
С 1986 – 1989 гг. начальник участковой инспекции госстраха п. Печенеги.
С 1989 – 1996 гг. методист межрайонного Центра внешкольного образования (Печенежского, Чугуевского районов).
С 1997 – 2002 гг. начальник отдела культуры Печенежской районной государственной администрации.
С 2003 – 2006 гг. главный хранитель Краеведческого музея Печенежского района им. Т.А. Сулимы.
С 2007 – 2008 гг. главный специалист управления труда и социальной защиты населения Печенежской районной государственной администрации.
С 2009 года главный хранитель Краеведческого музея Печенежского района им. Т.А. Сулимы.

Одна из организаторов и создателей Краеведческого музея Печенежского района, начиная с оформления документов на здание, организации жителей поселка по наведению порядка в здании будущего музея, сбора музейных предметов бывшего исторического музея им. Г.И. Петровского в пос. Печенеги, организации капитального ремонта здания в 2001-2002 годах. Организатор раскопок Артемовских курганов, поселения в с. Кицевка во главе с Любичевым М.В. и Ревенко В.И. в 2001 году. Инициатор и организатор открытия постоянных выставок, проведения различных мероприятий, экскурсий в музее (2003-2006, 2009-2014 годах).

Постоянно сотрудничает с радио-пресс-центром «Печенежский край», издает статьи на различные темы («Жизнь в творчестве», о Васильеве В.П.; «Хранитель исторического наследия», о Сулиме Т.А.; «Создатели Печенежского водохранилища», к 40 летию ввода его в эксплуатацию; «От прошедшего до сегодня», к 45-летию создания первого музея в Печенегах.; «Вечная слава героям», освобождение села Кицевка.; «П. Орлик автор першої в світі конституції»; «Єдність українських земель», ко дню Соборності України; «В дарунок музею», о Завадской П.З.; «Срібноводий Донець шовкотканина колиська»; «Острівець історичної спадщини», о музейных выставках, исторических фактах.; «Первый председатель совета музея в Печенегах в 1960 г.», о Матяше М.И.; «Они открыли в древесине душу», о Лубенце Б.А. и Гончарове Н.М. «Пионерское учреждение в Печенегах»и другие).

Ветеран труда, имеет больше 40 лет трудового стажа. Награждена грамотой Харьковской областной государственной администрации, Управления культуры и туризма Харьковской областной государственной администрации, Печенежской районной государственной администрации, также имеет благодарности Печенежской районной государственной администрации.

Изучает историю родного края. Автор туристического маршрута по поселку Печенеги. Участник Международной научной конференции «Пятнадцатые слобожанские чтения». Входит в рабочую группу по написанию книги про историю Печенега.

Т. І. ДАНИЛЬЧЕНКО

ВИДАТНИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ ПЕЧЕНІЗЬКОГО КРАЮ СУЛІМА ТРОХИМ АНАНІЙОВИЧ

Взяти на себе ношу дослідження історичного скарбу Печеніжчини, не будши її уродженцем, але полюбивши всім серцем, вважаючи своєю Батьківщиною, – привілей людини щедрої душі. Таким ми знали і пам'ятаємо Трохима Ананійовича Суліму, якому 3 квітня 2011 року виповнилося 100 років від дня народження. Він народився в селі Маячка Кобилянського району Полтавської області. До війни мешкав у багатьох містах України, але Печеніги стали для нього рідними, він всім говорив: «У Печенігах живу більше 40 років і вважаю себе корінним мешканцем. Мені хочеться зробити щось хороше для них».

18 листопада 1945 року після розгрому фашистської Німеччини він був демобілізований, а 1 грудня 1945 року вже був на Печеніжчині і працював на посаді інструктора організаційного відділу Печенізького райкому партії. З 1948 року – уповноважений сільгоспбанку, з 1961 року – начальник житлово – комунального відділу, а згодом – майстер будівельного управління № 613 треста «Півдспецбуду», брав участь у будівництві Печенізького водосховища, з 1966 року – прораб будівельно-монтажного управління № 3 «Міжколгоспбуду», а з 1972 року – на заслуженому відпочинку.

У попередника Краєзнавчого музею Печенізького району ім. Т. А. Суліми, як у долі кожної живої людини, були свої злети і падіння. Перше рішення про створення громадського музею в Печенігах датується 21 грудня 1961 року, а потім – забуття і відродження не лише особисто закладу, а й історії рідного краю. Відверте переймання долею музею у 80-х роках ХХ століття послужило його відновленню завдяки голові Печенізької селищної ради Піддубному Анатолію Антоновичу та краєзнавцям Пивоварову Миколі Андрійовичу і Сулімі Трохиму Ананійовичу, а з 2000 року – голові Печенізької районної державної адміністрації Мотузному Сергію Івановичу, завдяки якому музейний вогник загорівся знову, вже у комунальному закладі.

Трохим Ананійович 21 січня 1976 року був зарахований до складу ради музею, про що свідчить затверджений виконкомом Печенізької селищної ради список членів ради музею, а вже 21 квітня 1981 року він був призначе-

ний головою його ради.

Очоливши раду громадського історичного музею імені Григорія Івановича Петровського, Трохим Ананійович весь свій вільний час віддавав музею, вважав його своїм дітям, оберігав, облаштовував. Існування закладу трималось на ентузіазмі та ініціативі ветерана. Він стукав у всі кабінети, інстанції, аби заклад не просто жив, а набував духовної ємкості, зберігав пам'ять поколінь.

Завдяки його клопотанню, музей з однієї кімнати Будинку культури було переведено до окремої будівлі колишнього ощадбанку.

За ініціативи Трохима Ананійовича було зроблено великий альбом до 335-річчя заснування Печеніг, в якому занотовані події від заснування селища, громадянської, Великої Вітчизняної воєн та партизанського руху, зібрані матеріали про земляків Героїв Радянського Союзу. Багато місця в альбомі відведено будівництву Печенізького водосховища, соціально-культурному розвитку селища.

В зібраних експонатах були відображені окремі моменти розвитку Печенізького краю. Проведена робота радою музею під керівництвом сивочолого ветерана дуже велика, ними були накопичені рідкісні експонати та документи, частина їх і тепер зберігається у Краєзнавчому музеї Печенізького району, який почесно носить його ім'я, та стали для нас безцінними реліквіями. На сьогодні ми маємо змогу доторкнутись до «Ревизской сказки» – подвірного іменного списку Новобелгородської (Печенізької) слободи Вовчанського повіту Харківської губернії, датованої 30 вересня 1858 року; пишатися фібулою – мідною п'ятипалою застібкою, датованою VI – VII століттями та іншими предметами, які можна побачити лише в залах нашого закладу.

Безцінним скарбом музею є також «Альбом Вічної Слави», зібраний до 40-річчя Перемоги, в якому міститься аналіз господарювання, розвитку Печенізького району, ведення бойових дій на його території та втрати під час війни, і найголовніше – списки партизанів, комсомольського підпілля, загиблих воїнів під час звільнення населених пунктів району, та тих воїнів, які повернулися з Великої Вітчизняної війни. Альбом став величезною історичною довідкою.

Цікаве науково-пошукове дослідження провів Суліма Т.А. в 1977-1978 роках щодо факту народження в Печенігах Григорія Івановича Петровського. Накопичив багатий матеріал про життєвий шлях нашого земляка та в 1982 році виготовив саморобну книгу в твердому переплетінні з 29-ти аркушів тексту друкованого на друкарській машинці та 49-ти фотодруками документів, в тому числі і фотокартками голови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, заступника голови Президії Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік Г.І. Петровського.

Зібрав матеріали та оформив альбом «Бойовий шлях ветерана Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років Сулими Трохима Ананійовича», в якому є фото з цікавим записом: «Учасник створення картини «Назар Стодоля». Сулима Т.А. на коні за прізвиськом «Ірис» в м. Харкові на Всеукраїнських спортивних змаганнях 1937 року зайняв третє місце, під вигуки «Браво» виступав в Харківському цирку».

Створив довідничок «Історико-пам'ятні дати селища Печеніги» на 11 аркушах.

Друкувався на шпальтах Чугуївської районної газети «Червона зірка» з дописами про історико-краєзнавчі події селища Печеніги в різні періоди його існування та стосовно розвитку громадського історичного музею ім. Г.І. Петровського.

Але, на жаль, забуття і відновлення громадських музеїв не проходять безслідно – втрачаються найцінніші їх зібрання. Це можна прослідкувати на прикладі колишнього громадського історичного музею Печеніг. Перегортаючи його архіви, натрапили на акт від 14 квітня 1976 року підписаний головою ради музею на той час Пивоваровим Миколою Андрійовичем та її членами: Бульченком Василем Івановичем, Моргун Клавдією Борисівною, Сулімою Трохимом Ананієвичем та Штаньком Семеном Яковичем, в якому вони прохали виконком селищної ради вимагати від відповідальних осіб, за збереження музейних предметів, повернути 22-а зниклих за роки забуття (1964-1975 роки) предмети. Це медалі: «300-летие воссоединения Украины и России», «100-летие отечественной войны 1812 г.», «1000-летие России», «В память Крымской войны 1854-1856 г.г.», «За взятие Парижа 19 марта 1814 г.», мала срібна медаль Харківського товариства сільського господарства, якою був нагороджений за створення в 1914 році нової віялки громадянин Лапко О.М. Медаль і посвідчення партизана – піонера Володі Гапона. Знаки: «Уездный судья 15 июня 1912 г.», «Мировой судья 20 ноября 1864 г.». Арестантський номер Новобелгородської тюрми № 19. Знаки: «ЦК ВЛКСМ за високий урожай кукурузи», польський значок – дарунок польської делегації. Репродукції картин в багетах: «Переяславська Рада» Рєпіна, «Спір на межі» Савицького, «Штурм Зимового палацу» Соколова – Скаля. Римська срібна монета- динарій імператора Трояна (98-117 р. н.е.). Військова печатка XIX століття. Дукачі – жіночі прикраси XIX століття. Скульптура В.І. Леніна. Фото будинку, в якому містився Печенізький ревком 1920 року. Бінокль Шматька Івана Тихоновича. Шабля воїна, знайдена на будові Печенізького водосховища в 1959 році.

З його рукописних, не виданих напрацювань ми і сьогодні черпаємо цікаві, унікальні історичні факти Печеніжчини.

Нещодавно музею було передано рукопис Трохима Ананійовича із двох загальних зошитів в червоних обкладинках під назвою «Мои воспоминания о Великой Отечественной войне 1941-1945 годов» датований 7 лютого

1978 року. Цим рукописом Трохим Ананійович відкрився для нас зовсім з іншої сторони, як літератор з багатим талантом опису, порівнянням, змалюванням окремих ситуацій, логічним викладенням думки, багатим пісенним, цитатним, віршованим, а також історичним багажем, в якому автор згадує своє дитинство так: «Пережил я много невзгод: от голода опухал, был холоден, почти раздет и не имел жилья, не знал отцовской и материнской ласки, кроме подзатыльников и грубостей. Отец, сестра и мамаша умерли в тяжелые 1918-1919 годы. Я остался мальчишкой без родных, беспризорничал». З 1924 по 1927 роки він батракував у заможних селян хутору Новоселівка Кобилянського району Полтавської області. Рік працював робітником на заводі ім. Дзержинського у місті Дніпродзержинську, тут же до 1930 року, два роки навчався, в школі «ФЗО», по її закінченню працював помічником майстра в ковальському цеху вищезгаданого заводу до 1933 року.

До Великої Вітчизняної війни, з січня 1933 по серпень 1934 року, він – курсант 49-го кавалерійського полку, 9-ї Кримської дивізії, першого Козачого корпусу ім. Котовського у місті Тульчин, де закінчив школу зв'язку і до 1938 року був на посадах командира відділення, помічника командира взводу, старшини першого ескадрону. А в 1940, 1941 роках політрук залізнично – шляхової міліції у місті Чернівцях. Всі дати щодо трудової діяльності підтверджені копією виписки з облікової картки № 14793855 члена КПРС Суліми Трохима Ананійовича і затверджені печаткою та підписом секретаря Чугуївського райкому компартії України О. О. Докучаєвим.

22 червня 1941 року з перших хвилин війни Трохим Ананійович відчув на собі весь її жах: «Более тридцати лет прошло после того черного воскресного утра двадцать второго июня 1941 года, а мне все эти годы каждое двадцать второе число, не только июня, но каждого месяца напоминает то ужасное и тяжелое воскресное утро, когда по улицам мирного города лежали побитые, ни в чем неповинные мирные люди. ... Когда раздались взрывы потрясающей силы, полетели стекла вместе с оконными рамами в комнату, я соскочил с кровати, быстро оделся и выбежал на улицу. На улице увидел перепуганных людей, некоторые без верхней одежды в ночных рубашках в панике бежали кто куда, женщины волоча за собой плачущих детей, бегали по улицам. Плач детей, крики матерей, стон раненых и гудки паровозов сливались в моей голове в один стон нашей Родины. ... Возле огромных воронок от взрывов бомб лежали два убитых мужчины в железнодорожных костюмах, их металлические ящики – сундучки лежали рядом, один открытый лежал боком, с которого вывалились два бутерброда из французских булочек и колбасы, и пол литровая бутылка, с которой разлилось молоко и смешалось с лужей крови на мостовой. В стороне, на тротуаре, лежала убитая молодая женщина – мать, возле нее сидел, жалобно плача, окровавленный ребенок котрому было года два. Метрах в тридцати, возле железнодорожного моста поперек улицы то в одну, то в другую сторо-

ну, быстро шагал красноармеец-часовой, все время вытирая левой рукой правый висок, а правой рукой держал за ремень на плече винтовку, его контузило взрывной волной ударом камня из мостовой в висок. В воздухе кружились куски бумаги, пыль и пахло гарью. Развалины и пожары напоминали что-то ужасное. Кошки и собаки пугливо перебежали с одних ворот в другие. Паровозы на железнодорожной станции прерывистыми гудками оповещали об опасности. ... Воинские части по тревоге спешили вытягиваться на указанные места. В одну из них был приписан и я.»

З першого дня на війні, а вже на третій день командир взводу Трохим Ананійович, разом з іншими бійцями, відбивав неодноразові атаки фашистів, котрі намагались переправитись через річку Прут, аж раптом в самий відповідальний момент бою затих кулемет, кулеметник був тяжко поранений. Трохим Ананійович замінив пораненого, але й сам в цьому бою був поранений осколком міни і відправлений командиром ескадрону до перев'язного пункту, а згодом – в медсанбат. Через деякий час, не долікувавшись, попросився знову в свою частину.

Час був надзвичайно важкий. Червоні війська відступали, неодноразово потрапляли в оточення. З тяжкими боями та втратами виходив з них і Трохим Ананійович.

Кожен музейний працівник на сьогодні по крихтах збирає спогади ветеранів Великої Вітчизняної війни, яких, на жаль, з кожним роком стає все менше і менше, а тим паче тих, хто звільняв наш край. У вищезазначеному рукописі цілі кладі розповідей про хід баталій при звільненні нашої рідної Слобожанщини, окремі епізоди буде доречно озвучити в переддень святої Перемоги, ось наприклад: «Не помню даты, когда мы со стороны Валук перешли границу Харьковской области. В этот день за всю войну у меня был самый большой праздник. ...Красавец Харьков я знал хорошо и сроднился с его стадионами, театрами, цирком... В Харькове было что защищать. ...Мне вспомнилось то тяжелое время, когда мы отступали, выходили из окружения... Это было, а теперь мы гоним фашистов по полям и дорогам Харьковщины.

Зимний, ясный, морозный день бодрил бойцов, свежий снег поскрипывал под сапогами, придавал охоту шагать, своей белизной ослеплял глаза. Колонны бойцов шли широким шагом. За пешими – артиллерия на конной тяге, над ними от вспотевших лошадей клубились тучи пара. Вслед за пушками тянулся обоз итальянских трофейных, длинноухих мулов, огромные куцехвостые баварские лошади, тяжело топая по снежным дорогам Харьковщины, со свистом дыша, тянули повозки на высоких колесах с цыганскими шатрами. Последними то нагоняя, то отставая двигалась колонна автомашин: полупторки, ЗИСы, немецкие с напаянными брезентовыми будками, раскрашенные под цвет грязной, снежной местности. Там же шли итальянские машины, любимого итальянского желтого цвета, на узко уста-

новленных в колеи по одному скату, так и гляди вот-вот свалятся в сугроб. Между транспортом мотались всадники на трофейных лошадях, кто в седле, кто вместо седла подмостил одеяло, а кто просто так, лошадью без узды всадник управлял палкой то с одной, то с другой стороны сбивая куда ему надобно. По левой стороне колонны, на выездных санях, упряженных парой гнедых хороших жеребцов, обгоняя транспорты передвигался командир полка Брагин В. Н.

Впереди, справа от дороги, чернел лес, слева, метров за сто от дороги, немецкий солдат сматывал на бухту толстый в голубой оплетке кабель. На работу одинокого немца никто не обращал внимания. Командир роты связи лейтенант Колесевич послал двух красноармейцев проверить кто сматывает кабель. Вдруг один красноармеец выстрелил немцу под ноги, немец бросил автомат, поднял руки. Немца подвели к нам. Командир роты спросил его по-немецки, что он делал. Он ответил, что ему офицер приказал сматывать кабель, он и выполнял приказ. В это время колонна автомашин почему-то остановилась. Видимо командир полка к одной из машин послал несколько бойцов проверить машину, в которой ехали шофер и офицер, они оказались немцами, их высадили и розоружили. Оказалось, немцы не успевшие удрать, тихонько пристроились в нашу пеструю колонну и располагали ехать до удобного момента, а ночью догнать своих.

Когда мы поравнялись с лесом, из опушки леса вылезли шесть немецких танков, и с хода, стреляя, ринулись на нас. От внезапности в первые секунды образовалось какое-то замешательство, неразбериха, но комполка твердым голосом приказал занять оборону. Пехота залегла, открыла стрельбу. Артиллеристы быстро развернули пушки, бронейщики открыли огонь по танкам.

... Артиллеристы, прямой наводкой, подбили два танка. Мы стреляли по танкистам, которые выскакивали из подбитых танков, как суслики из нор. Остальные танки остановились, продолжая стрельбу. В тихом поле, среди бела дня вдруг поднялась внезапная стрельба, грохот гусениц, рев моторов, артиллерийские команды, разрывы снарядов и черные столбы дыма смешались со снегом и пороховой гарью. Возле нас, в самой гуще людей разорвался немецкий снаряд. Крупным осколком стрелявшему красноармейцу срубило часть лица, бороду, передние зубы и нос.

После короткой, но жестокой схватки с немецкими танками на белой, снежной поверхности поля чернели воронки, лежали раненые и убитые. Оставшиеся танки уползли в лес. Подобрав раненых и убитых, наш батальон шел по направлению Великого Бурлука.

15 января 1943 года Народный Комиссар обороны СССР за отличные боевые действия присвоил нам гвардейское звание. 127-ю стрелковую дивизию переименовали в 62-ю гвардейскую дивизию, 549-й стрелковый полк – в 184-й гвардейский стрелковый полк, батальон связи – в 90-й от-

дельный гвардейский батальон связи. В Чугуевский район мы вступили гвардейцами.

Вечером и ночью было очень темно, пронизывающий сырой ветер бил прямо в лицо. Мы подходили к населенному пункту Коробочкино. В Коробочкино кое-где мерцали мелкие огоньки, вдали что-то горело. Выслав разведку на зрительную связь, мы пошли прямо полем. В первых домах немцев не оказалось. Впереди в темноте взвилась немецкая ракета, поднялась автоматнo-пулеметная стрельба. Трассирующие пули чертили траектории, стрельба отдалялась. Начался обстрел из минометов. Последовала команда занять оборону. Немецкие мины надоедливо хлопали в темноте в нашем расположении. На рассвете стрельба прекратилась, ветер утих. Утром небо над Коробочкино очистилось, посветлело, по улице слева виднелись два корпуса школы и церковь... И вдруг с прозрачного неба несколько немецких самолетов появилось над селом... Некоторые бойцы взвода спустились в подвал, там было несколько гражданских человек с детьми. Сержант Халипов, ефрейтор Михайлов, рядовой Козлов и младший сержант Сарапян наблюдали, где будут рваться бомбы. Но когда бомбы засвистели над головами, они бросились бежать к подвалу, но взрывы их опередили. Бомбы рвались по улице, возле дома, во дворе, одна разорвалась около угла дома. Халипов упал, сраженный осколком в голову. Козлова иссекло несколькими осколками в бедра, один крупный осколок, сквозь валенок, наполовину отсек ступню ноги, Сарапян упал от взрывной волны. Ему осколок вонзился в правое плечо. Самолеты вторично сбрасывали бомбы ближе к церкви и школе, а затем – еще несколько раз заходили, пикировали, бомбили и обстреливали...

5 февраля 1943 года Коробочкино было освобождено. Оставив двух бойцов снести в дом раненых и похоронить погибшего Халипова на площади между церковью и школой. Мы пошли дальше преследовать врага...

Чугуев был освобожден 10 февраля 1943 года. Население города тепло встречало нас. Наша 62-я гвардейская стрелковая дивизия продвигалась быстрыми темпами, оставив позади Валуйки, Великий Бурлук, Коробочкино, Чугуев, Каменную Яругу, Рогань и другие населенные пункты, получила приказ выйти к Харьковскому тракторному заводу.

Харьков встречал нас неприветливо. Немцы старались удержать город в своих руках и отчаянно отбивались, а мы наступали...

Продвигаясь по проспекту «Сталина», видели, как вокруг горели подожженные фашистами дома... Особенно нас поразило то, что на балконе дома, со второго этажа, тихо покачиваясь, висело тело повешенного мужчины. Через несколько домов таких немецких (галстуков) висело два – женщина и мужчина, босые ноги их висели чуть ниже груди прохожего. Пробиваясь ближе к железнодорожной станции «Балашовка», немцы ожесточенно, все яростнее сопротивлялись... В районе трамвайной остановки

«Луч» касательно ранило в руку командира полка, но он с боя не вышел.

Мост через железнодорожные пути возле завода «Серп и Молот» был разрушен. За станцию «Балашовка» немцы сильно дрались, потому что там наши части перехватили пассажирский поезд, в котором собирались и не успели бежать немецкие, гражданские, военные чиновники с женами, прислугой. Пробиваясь по городу, мы видели сплошные развалины и пожарища на площадях Тевелева, Павловская и улице Свердлова, до самого вокзала Харьков-пассажирский, мост на Холодную гору взорван, платформы взорваны.

16 февраля 1943 года Харьков был освобожден...

Преследуя отступающего противника, наши войска стремительно продвигались на запад, прошли далеко за Харьков передовые части, увлеклись успехами, не заметив опасности окружения. Над Харьковом нависла угроза вторичной оккупации. Нашу дивизию перебросили в район Мерефы. Восемь дней и ночей гвардейцы сражались с немецкими танками, бронетранспортерами и вооруженными до зубов фашистами...

12 марта 1943 года немецкие танки ворвались в город Харьков. 14 марта 1943 года они заняли Чугуев и другие населенные пункты по западному берегу реки Северский Донец...»

Трохим Ананійович у званні гвардії старшини з боями дійшов до Відня, призначався командиром взводу, парторгом 90-го окремого гвардійського батальйону зв'язку, був декілька разів поранений та контужений. З листопада 1941 по січень 1942 року знаходився на лікуванні в евакогоспіталі міста Челябінська, втратив слух на праве вухо, з 1993 року – інвалід війни І групи, нагороджений орденом «Червона зірка» та п'ятьма медалями.

На жаль після чергового закриття музею у 1992 році, він начебто втратив рідну дитину, затукував і 31 травня 1996 року відійшов у вічність.

Сьогодні справа Трохима Ананійовича Суліми піднялася на новий щабель. Здійснилась його мрія про переведення громадського музею в ранг комунального, де всі музейні предмети отримали державну охорону та поселились в історичній будівлі Новобелгородського (Печенізького) каторжного централу, яка також знаходиться під охороною, вона нараховує 13 виставкових кімнат, фондосховище та дві господарчі кімнати. Надбання музею множаться, експозиції доукомплектовуються новими експонатами, які передають сюди мешканці району.

Дітище краєзнавця Суліми Трохима Ананійовича живе й розквітає, а його ім'я займає найпочесніше місце серед імен славетних Печеніжців.

Т. І. Данильченко

КРОК В БЕЗСМЕРТТЯ

Чи думали Павлик Піддубний, Володя Гапон, Леонід Складаров в період Великої Вітчизняної війни про те, що своїми вчинками (повідомленням радянських воїнів про засаду, збором на окупованій території необхідної інформації чи створенням молодіжного підпілля) навіки залишаться в пам'яті вдячних нащадків, звичайно ж – ні. Просто вони були виховані так, що не могли вчинити по-іншому, залишитись осторонь великої боротьби, бо безмежно любили свою Батьківщину, свій народ.

20 лютого виповнюється 89 років від дня народження та 69 років від дня смерті Складарова Леоніда Зіновійовича, який народився в с. Печеніги.

На початку Великої Вітчизняної війни 19-ти річний курсант Казанського піхотного училища був списаний по хворобі і знаходився на лікуванні в селі Печеніги, де проживав зі своєю матір'ю – Складаровою Мариною Іллівною.

Складаров Л. З. ще до окупації Печеніг згуртував навколо себе підлітків 14-ти – 16-ти років, учнів 6-7 класів. Хлопці почали готуватись до зустрічі з ворогом. У схованці (під сараєм у кролячих норах) вже знаходилась гвинтівка, декілька патронів та гранат (вони випрошували їх у відступаючих червоноармійців). Пізніше хлопчики склали клятву про те, що будуть знищувати ворога під час окупації села і підписали її власною кров'ю. Збільшувалась кількість зброї, радилися, намагалися налагодити зв'язок з партизанами. Збирали відомості про розміщення німецьких солдат та ворожої зброї.

В лютому 1942 року на прифронтовій лінії ворога в суворих умовах вони мало що встигли зробити за три місяці окупації Печеніг, знищили зв'язок між Печенігами та Лебежим, іншими населеними пунктами. Поліція зробила обшук в помешканні Леоніда, під час якого знайшли список, в якому значилось сім хлопців, насправді їх було більше. Першими заарештували Володю Дубину та Леоніда Складарова. Після жорстоких допитів Леонід не видав жодного, згодом були арештовані інші хлопці зі списку. В розслідування втрутилась німецька комендатура. Всю провину за всі діяння Леонід брав на себе. Лють і турботу у німців і поліцаїв викликала проявлена непокоря дітей, які в оточенні німецької влади на лінії фронту вступили в боротьбу за Батьківщину, непокоря підлягала суворому покаранню. Тому вирок був жорстокий: Леоніда Складарова розстріляти, хлопців місяць тримати в тюремних застінках, в суворих умовах. В разі, якщо в с. Печеніги відбудуться порушення військових дій, їх всіх розстріляти.

Про розстріл підпільників було повідомлено їх батьків і наказано їм з'явитися у двір поліції (теперішня будівля музею). Вбиті горем стояли батьки, а навкруги реготали німецькі солдати і поліцаї. Серед батьків не було лише Марини Іллівної, матері Леоніда, вона знепритомніла, не дійшовши декілька кроків до воріт поліції, почувши несамовиті крики і ридання матерів. А її

Леонід, понівечений, у розірваному одязі, стояв під дулами гвинтівок і сміливо дивився смерті у вічі. За два кроки від нього знаходились змучені, опухлі від побоїв хлопці. Леонід наче серцем відчував, що матидесь тут, зовсім близько і крикнув: «Прощай мамо! Прощайте друзі...». Два постріли зробили поліцаї, але Леонід стояв. Тоді, швидкою ходою, підійшов начальник поліції Балетов і з нагана вистрелив йому в голову. Ляоня упав за мертво. Хлопці почули його останнє слово «За Батьківщину!». Коли всі розійшлися з подвір'я, хлопців змусили зняти одяг з Ляоні. Після, тіло Ляоні Складрова поліцаї відвезли і прикопали в силосну яму на подвір'ї колгоспу ім. Ілліча.

Схудлі, змарнілі, але зміцнілі переконанням, що німецькі солдати бояться народної помсти в їх тилу, підпільники стали прикладом непокори для інших дітей і підлітків на початку війни. Це було важливо і дуже необхідно для перемоги.

Радянський уряд посмертно нагородив Складрова Леоніда Зіновійовича медаллю «Партизан Вітчизняної війни» 1 ступеня, про що свідчать публікації в Печенізькій районній газеті «Сталінський заклик» за №86 від 28.10.1948 року в статті «Партизанська медаль» та за № 37 від 09.05.1948 року у статті «Народні месники». Також є публікації про Л. Складрова у «Книзі Пам'яті України» том №11, стор. 258 та в книзі П. Василенка «Печеніги» стор. 141, 142. В Краєзнавчому музеї Печенізького району ім. Т.А. Суліми зберігаються спогади ветеранів війни під редакцією Швець В.Т., матеріали туристично-краєзнавчої експедиції «Моя земля – земля моїх батьків» за темою «Ми пам'ятаємо твій подвиг, солдате!» учнів Печенізької середньої школи I-III ступенів під керівництвом Матяш Т.М. у 80-х роках XX ст. та в «Альбомі вічної слави» Т.А. Суліми.

Для увіковічення пам'яті патріотичного подвигу партизанів і підпільників, у с. Печеніги вулиця, що розташована паралельно вулиці Харківській, названа Партизанською. Встановлена пам'ятна дошка партизанському комісару, редактору Печенізької районної газети «Жовтень» П. Чурилову на будівлі колишньої редакції.

По Харківській вулиці був збудований будинок у 1944-1945 р.р. для матері Складрова Леоніда, натомість – зруйнований.

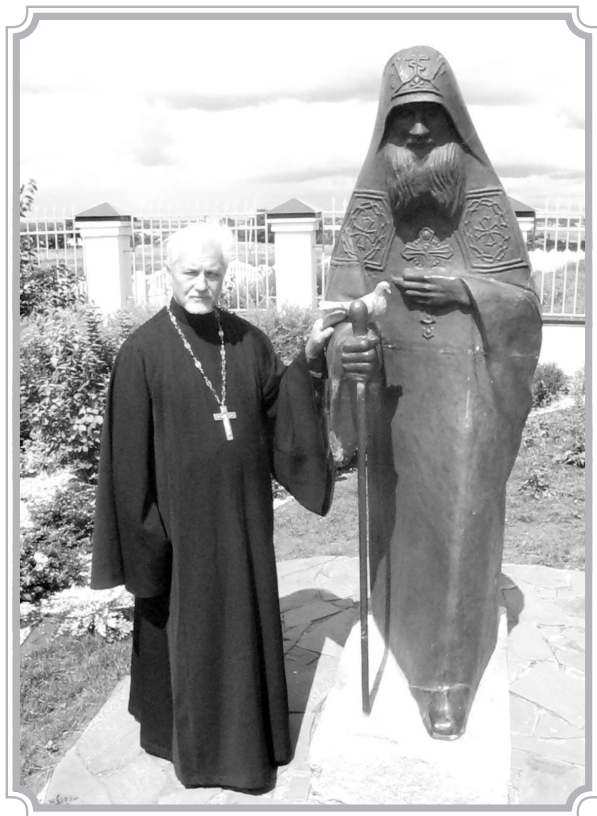
Тіло Леоніда Складрова у післявоєнний період було перенесене і покоїться в братській могилі біля районного Будинку культури.

На сьогодні ветерани війни і праці зробили ще декілька кроків по клопотанню перед Печенізькою селищною радою, відділом культури Печенізької райдержадміністрації, Печенізькою районною радою щодо прийняття рішення по встановленню на будівлі Краєзнавчого музею Печенізького району ім. Т.А. Суліми пам'ятної дошки Складрову Л.З.

Вже отримано дозвіл від органу охорони культурної спадщини на території м. Харкова та області 09.02.2011 року за №05-01/295 про встановлення на історичній пам'ятці колишнього Новобелгородського каторжного централу, котра знаходиться під охороною держави під № 1499, пам'ятної дошки Складрову Л.З.

Патріотичний вчинок Леоніда Складрова, навічно залишиться в пам'яті поколінь завдяки наполегливому клопотанню первинної організації ветеранів війни і праці селища Печеніги.

До 60-річчя

Протоиерей Владимир (Сидоренко)

Протоиерей Владимир, священник Украинской Православной церкви (МП) с июля 1974 г., общественный инспектор по охране культурного наследия Харьковской области с июня 2008 г. Родился в г. Харькове 1 января 1952 г. (ст. Основа). С молоком матери впитал любовь к книгам, к истории. С первыми проблесками сознания полюбил Церковь, духовенство, старинную архитектуру, природу, земледелие.

С 1960 по 1968 г. учился в специальной детской школе имени А. С. Макаренка (Дальняя Журавлевка). Здесь среди полей и цветущих садов, в окружении аптечных огородов с лекарственными растениями родилась и воспиталась страстная любовь к сельскохозяйственному труду, к коллективизму. Посещал

храмы г. Харьков: Свято-Покровский на Основе (ул. Зеленая, 8, настоятель протоиерей Григорий Божко), храм Святителя Николая (пос. Жихорь, настоятель протоиерей Иоанн Евдокимов), храм Усекновения главы Иоанна Предтечи (ул. Пушкинская – ул. Артема) на территории старинного городского кладбища, на котором любил проводить время, восхищаясь старинными, несохранившимися памятниками, беседками, склепами, надгробиями.

С 1967 г. оказался под покровительством и водительством игумена Геннадия (Давыдова), известного белгородского старца (с. Покровка Белгородской области), праведника и исповедника, который прошел долгие годы сталинских тюрем и лагерей. Игумен Геннадий брал с собой любознательного и тянущегося к вере и Церкви подростка в свои частые пастырские поездки: в пос. Ракитное (Белгородская обл.) к архимандриту Серафиму (Тяпчкину), духовным наставником которого он являлся; в Москву, в Троице-Сергиеву Лавру к старцам Кириллу и Науму; в древнерусский Псково-Печерский монастырь (Эстонская ССР, станция Петцери).

В 1968 г., являясь ревностным прихожанином Харьковского кафедрального Благовещенского собора, был представлен архиепископу Харьковскому и Богодуховскому Леонтию (Гудимову), при котором остался послушником.

В декабре 1970 г. игуменом Геннадием (Давыдовым) белгородским был представлен прибывшему на Харьковскую кафедру из Аргентины архиепископу Никодиму (Руснаку), при котором остался в качестве келейника. С 1971 г., будучи призванным в ряды Советской Армии, закончил спецшколу топографов-геодезистов, располагавшуюся под стенами древнего Саввино-Сторожевского монастыря (г. Звенигород Московской обл.). В дальнейшем проходил срочную службу в г. Риге (Латвийская ССР) на ул. Кришьяна Барона рядом с Троицким кафедральным собором (Троицкое подворье Рижского женского монастыря), где по рекомендации игумена Геннадия (Давыдова), который являлся духовным отцом митрополита Рижского и Латвийского Леонида (Полякова), на долгие полтора года оказался под покровительством и водительством митрополита Рижского и Латвийского, доктора церковной истории Леонида (Полякова).

По окончании срочной службы вернулся в Харьков, в архиерейский дом к архиепископу Никодиму (Руснаку), при котором нес ответственное послушание в качестве келейника, эконома, референта, личного секретаря, референта по приему иностранных делегаций по линии ОВЦС (Отдел Внешних Церковных Сношений Московского Патриархата), который в то время последовательно возглавляли митрополит Ленинградский и Новгородский Никодим (Ротов) и митрополит Тульский и Белевский Ювеналий (Поярков).

1 июля 1974 г., в день Святой Троицы, был рукоположен в сан диакона в Симферопольском Свято-Троицком кафедральном соборе архиепископом Симферопольским и Крымским Леонтием (Гудимовым) по представлению архиепископа Харьковского и Богодуховского Никодима (Руснака). В период обучения в московских духовных школах – Московской духовной семинарии и Московской духовной академии (г. Загорск, Сергиев Посад) при ректорстве нынешнего главы Украинской Православной Церкви митрополита Владимира (Сабодана) прохо-

дил служение в Москве в храме Воскресения Словущего в Брюсовском переулке у древних стен Московского Кремля под началом и на кафедре митрополита Пятирима (Нечаева), председателя Издательского отдела Московской патриархии, профессора и преподавателя Московской духовной академии и семинарии.

Перед первым рукоположением будущему священнослужителю правящим архиереем было зачитано напутствие (традиционно наугад) из Святого Евангелия. Это было Послание Святого апостола Павла к Римлянам (глава 12, стих 1-2) «Итак, умоляю вас, братия, милосердием Божиим, представьте тела ваши в жертву живую, святую, благоугодную Богу, для разумного служения вашего, и не сообразуйтесь с веком сим, но преобразуйтесь обновлением ума вашего, чтобы вам познавать, что есть воля Божия, благая, угодная и совершенная».

4 июня 1978 г. по представлению и благословению архиепископа Никодима (Руснака) был рукоположен во священники архиепископом Сумским и Нежинским (и Черниговским), Антонием (Вакариком) в Благовещенском кафедральном соборе г. Харькова к этому же собору. В трудное для православной епархии боготорческое время, пребывая келейником рядом с митрополитом Никодимом (Руснаком), проходил пастырское служение на приходах Харьковской епархии: с. Безруковка (Дергачевский район), пгт Золочев, пос. Люботин, Озерянский храм на Холодной горе (г. Харьков), с. Губаревка (Богодуховский р-н), с. Мурафа (Краснокутский р-н), пос. Васищево (Харьковский р-н), с. Боровая (Змиевский р-н).

Отцом Владимиром Сидоренко везде отмечалась нестандартность приходского служения, неписывавшаяся в жесткую боготорческую концепцию «отделения Церкви от государства и школы от Церкви», проявлявшаяся в живом, участливом, просветительском общении с прихожанами, непоощряемая, жестко пресекаемая в то время властью, заботой по ремонту пришедших в ветхость храмов, что вызывало агрессию со стороны власти.

Именно в эти годы, в конце 1980-х годов, установились творческие дружеские отношения с сотрудниками Харьковского исторического музея: с Сифуровой Р.П. и Бахтиной С.А.

После перевода архиепископа Никодима (Руснака) на Львовскую кафедру и назначения на Харьковскую кафедру архиепископа Ирины (Середнего) в марте 1987 г. протоиерею Владимиру (Сидоренко) было предложено место служения в молитвенном доме Успения Пресвятой Богородицы, переоборудованном из сельской хаты-мазанки на ул. Мопровской, 42 в пос. Краснокутск. В то время сложных, нетерпимых отношений государства и Церкви, когда административные вопросы Церкви («отделенной от государства») негласно, тайно решались в кабинетах боготорческих уполномоченных по делам религии (Совета по делам религии при ЦК КПСС); дальние, глухие приходы были местом ссылки неудобного, «строптивого», просвещенного, образованного духовенства. Я же согласился с предложением правящего епископа. Это был мой свободный выбор, о котором я не жалел никогда. Здесь, в Краснокутске, за 100 верст от областного центра я был более свободен от незримого вседесущего контроля, идеологического давления, угодничества, соглашательства, подобострастия. Начался одиннадцатилетний период служения в Краснокутске, совпавший с периодом

Лейбфрейд А. Ю., Бахтина С. А., Сидоренко В.

горбачевской перестройки и наполненный запредельным напряжением сил физических и духовных. Шла болезненная ломка отношений богоборческой власти, партийно-хозяйственной номенклатуры к религии, Церкви, духовенству.

Партийное руководство Краснокутского района отличалось особой агрессивностью и нетерпимостью к Церкви. По этой причине оттуда выехал предшественник священник Илья Негер. И тем не менее Краснокутчина пленила, расположила к себе отца Владимира своим природным и историческим богатством и красотой. Он влюбился в этот православный край и не променял бы его ни на какие столичные благополучия. Тем более, что к своей радости он открыл для себя и местных жителей, что известный праведник, подвижник и исповедник, прошедший сталинские тюрьмы и лагеря, насельник Рижской пустыни архимандрит Таврион (Батозский) (1898-1978), сподвижник православных архиереев исповедников, новомучеников являлся уроженцем пос. Краснокутск.

И сегодня одна из улиц поселка сохранила в народе свое старое наименование – «вулиця Батовська». На этой улице сохранился дом, в котором большая многодетная, благочестивая, православная семья Батозских жила долгие годы, до революции 1917 года. Они были коренными Краснокутчанами; отец архимандрита Тавриона (Батозского) был казначеем городской управы.

Предметом забот священника отца Владимира (Сидоренко) был обширный Краснокутский район с его боголюбивым населением. В то время, когда богоборческое государство «воспитывало» священников-гастролеров, которые проживали в городах, а на приходе появлялись наездами, служение отца Владимира (Сидоренко) стало безвыездным и требовало активного участия в жизни прихода, общины. Из года в год его служебная деятельность ширилась и углублялась. В то время им проводились встречи с общественностью, партийно-хозяйственным активом района, встречи с преподавателями и учащимися школ района, просмотры первых православных фильмов в районном доме куль-

туры, выставка церковных древностей, проводились многократные концерты духовных песнопений в исполнении архиерейского хора г. Харькова под управлением регента Светланы Юрьевны Курило.

Осенью 1994 г. после длительного периода забвения отцом Владимиром (Сидоренко) было организовано первое богослужение, которое провел митрополит Харьковский и Богодуховский Никодим (Руснак) на месте явления Каплуновской иконы Божией Матери (с. Каплуновка Краснокутского района). На богослужении присутствовало все руководство района и партийно-хозяйственный актив при большом стечении народа.

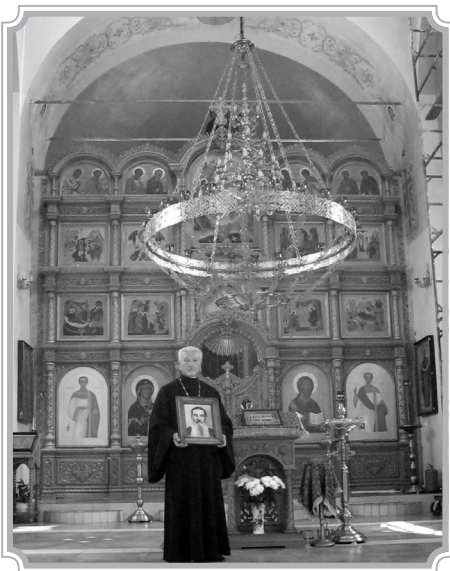
И, наконец, в мае 1990 г. Православной общине поселка Краснокутск по настоятельной просьбе настоятеля отца Владимира (Сидоренко) и прихожан было передано одно из пяти существовавших ранее в Краснокутске зданий церквей – бывшего Архангело-Михайловского храма (1873 г., архитектор Данилов), переоборудованного в советское время под склады «Райпотребсоюза». Началось кропотливое возрождение некогда величественного храма и приходской жизни в новых стремительно меняющихся жизненных и общественно-политических условиях.

Местная власть тогда еще не могла простить таких «щедрых уступок по-пам», активно и коварно противостояла возрождению храма, приходской жизни. Но нельзя не вспомнить доброй памятью уже ушедших в Вечность: председателя Краснокутского райисполкома Иванову Людмилу Поликарповну, главного архитектора Харьковской области Антропова Анатолия Алексеевича и председателя облисполкома (первого представителя Президента Украины в Харьковской области) Александра Степановича Масельского – в их доброжелательности, понимании момента истории и мудрой поддержке. Особенно с глубокой признательностью и благодарностью хочется вспомнить участливость в деле возрождения храма замечательного человека, ныне здравствующую Марину Константиновну Вишневскую, в то непростое время занимавшую ответственный пост Главы Налоговой Администрации в Харьковской области. И, конечно же, поблагодарить Новгорода Владимира Евгеньевича, в то время директора филиала института «Укрвостокреставрация» (ул. Сумская, 41), а сегодня начальника проектно-реставрационного отдела института «Укргорстройпроект», заслуженного архитектора Украины за прекрасную работу по обновлению старинного эскизного проекта Архангело-Михайловского храма в пос. Краснокутск, и его профессиональную консультативную поддержку.

Кроме всего прочего, предметом забот отца Владимира (Сидоренко) был обширный удаленный Краснокутский район с его поселками и селами, подготовка документов и регистрация православных общин в с. Владимировка (бывшее имение «Натальевка»), с. Козиевка, с. Пархомовка, с. Колонтаев, с. Каплуновка, с. Константиновка. Им были начаты и проведены большие работы по ремонту и благоустройству уникального Спасо-Преображенского храма в имении «Натальевка» (архитектор В.А. Щусев).

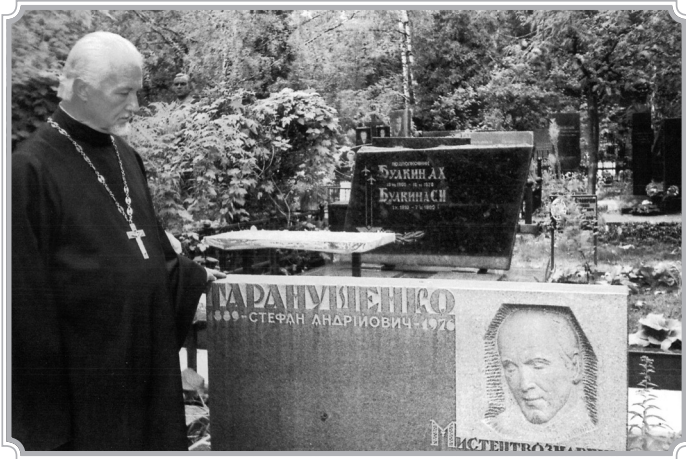
Первое богослужение, после долгих лет запустения, в этом храме было проведено отцом Владимиром (Сидоренко) в 1995 г.

В 1990 г. в Краснокутск в Архангело-Михайловский храм из Москвы отцом Владимиром (Сидоренко) был привезен первый на Украине комплект из шести колоколов, самый большой из которых имел вес 640 кг., изготовленный обществом «Радонеж» на заводе имени Лихачева. На это было израсходовано более ста тысяч советских рублей, пожертвованных простыми людьми. В те годы был приобретен комплект церковной утвари, изготовленной на церковном заводе «Софрино» под Москвой. На средства жертвователей было закуплено и завезено к храму огромное количество стройматериалов, среди которых тысяча метров кубических камня гранита (бута) из Кременчугских карьеров (г. Комсомольский).

С помощью директора «Харьковметалл» Ткаченко Виктора Афанасьевича, родившегося и выросшего на Краснокутщине (с. Павлюковка), было приобретено и завезено к Архангело-Михайловскому храму 12,5 тонн кровельной меди.

К 1990-м годам сформировался круг тем, изыскательских краеведческих интересов отца Владимира (Сидоренко). Он стал разрабатывать тему «Православное краеведение», изучать судьбы новомучеников Украинской Православной церкви Харьковщины: митрополита Константина (Дьякова), экзарха Украины; архиепископа Онуфрия (Гагалюка); архиепископа Александра (Петровского); протоиерея Иоанна Федорова (пгт. Краснокутск); иеромонаха Иосифа (Черных), с. Городное; протоиерея Сергея Посельского, настоятеля Кирилло-Методиевского кладбищенского храма г. Харькова; протоиерея Александра Перцева, настоятеля Свято-Духовского храма (г. Харьков), и многих других. Также его интересуют судьбы монашеских подворий Харькова: последний наместник Данилова монастыря (г. Москва) Тихон (Балаяев), умер в 1956 г. в Харькове; духовник Белгородской епархии (1920-1930-е годы) архимандрит Парфений, умер в 1944 г., г. Харьков; монахиня Феофания (Феодосия) (Титова), умерла в 1986 г.; место монашеских погребений (Залютинское кладбище г. Харькова), Кирилло-Методиевское кладбище (парк Артема), как место массовых репрессий и захоронений духовенства и верных мирян в 1920-30 гг. Кирилло-Методиевский кладбищенский храм (епархиальный архитектор Немкин); университетская церковь г. Харькова преподобного Антония Великого, покровителя учащихся (1831 г.), первый университетский храм на Украине. Свято-Покровский монастырь г. Харькова.

Київ. Байкове кладбище. Могила Таранушенко С.А. 2012 г.

По мере углубления в тему перед отцом Владимиром (Сидоренко) открывалась вся трагедия, весь апокалиптический ужас, вся грандиозность, весь глобализм утрат 1917-1960 гг.

В марте 1998 г. Указом митрополита Харьковского и Богодуховского Никодима (Руснака) переведен на прохождение пастырского служения в пос. Коротиц, Харьковского района.

В 1995-2003 гг. активно отстаивал, защищал строительство православного храма у Алексеевского Источника, от необоснованных претензий на это место католической общины ордена мариинитов (г. Харьков, ул. Клочковская, 317-319).

Изучая историю православного храмоздательства на Слобожанщине, обратил внимание на труды «...веледня церковного мистецтвознавства» профессора С.А. Таранушенко (умер 1976 г.) и был восхищен его жизненным и творческим подвигом. Это вызвало интерес к изучению его творческого наследия.

В настоящее время отец Владимир (Сидоренко), среди прочих тем, работает над темой «Краснокутский Петро-Павловский монастырь» (с. Чернещина) и его строитель и первый настоятель – игумен Иоаникий (Штепа). Он же основатель Красного Кута (XVII век).

«В полной мере, – признается отец Владимир (Сидоренко), – я ощутил на себе «живые и действенные» слова Христа «...работы много, делателей мало»; «не вы Меня избрали, но Я избрал вас». Я никогда не искал своего (в жизни); не искал себе. Я просто болен, одержим общественным служением».

В. Сидоренко

КРАСНОКУТСКИЙ ПЕТРО-ПАВЛОВСКИЙ МОНАСТЫРЬ

На основании литературных (архиепископ Филарет Гумилевский «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» 1985 г., свящ. Петр Фомин «Церковные древности Харьковского края» 1913 г.), а также архивных источников (Геометрический план, план монастырского подворья Краснокутского Петро-Павловского монастыря 1795 г. ГАХО: Ф. 25. Оп. 38. Ед. хр. 435), после тщательных сопоставлений и исследований к 2010 г. стало известно, что на территории Краснокутского района (с. Чернечина) Харьковской обл., на правом берегу р. Мерла, в 3-х верстах от Краснокутска в XVII - XVIII вв. находился Петро-Павловский мужской монастырь. По топографическому описанию 1785 г. монастырь построен вышедшим из-за Днепра прежней службы полковником Степаном Штепою. Известно, что еще в 1772 г. старожилы Краснокутска дали от себя такое показание (свидетельство): «в прошлых давних годах призваны и царскою милостью обнадежены с того боку р. Днепра тамошние многие старшины и многие люди, как и в Уманцевой грамоте гласит. В том же числе вышел Максима и Гаврила Штепиных прадед заднепровский полковник Иван Штепа и пришед на р. Мерла, занял себе повыше местечка Красного Кута пустое место, на котором построил монастырь...». «Здесь набожный сотник устроил два храма – главный во имя святых Петра и Павла и трапезный – в честь Рождества Пресвятой Богородицы». По упразднении монастыря «...иконостас (Петро-Павловского) храма замечателен по резьбе, а еще более по живописи икон, которая и поныне сохраняет свежесть красок и отличается необыкновенной живостью лиц святых; иконы писаны в золотом поле масляными красками, – в 1793 году был перенесен в Николаевский соборный храм Краснокутска, который был основан в одно время с крепостью Красного Кута, т.е. около 1660 г.».

Хочется думать, что этот храм с чудесным иконостасом обратил на себя внимание «велетня мистецтвознавства» – Степана Андреевича Таранушенка, который в период своих научных экспедиций в начале 1920-х годов посетил с. Чернечину, где обследовал, провел обмеры и сфотографировал деревянный приходской Николаевский храм, построенный в 1799 г. неизвестным народным мастером по проекту харьковского губернского архитектора П. Ярославского. После 1927 г. храм был уничтожен.

Следы же фото-изображения уникального иконостаса Петро-Павловского храма Петро-Павловского Краснокутского монастыря следует искать в бесценных и обширных архивах С.А. Таранушенко, которые хранятся в Институте архивоведения Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского (Киев, ул. Владимирская).

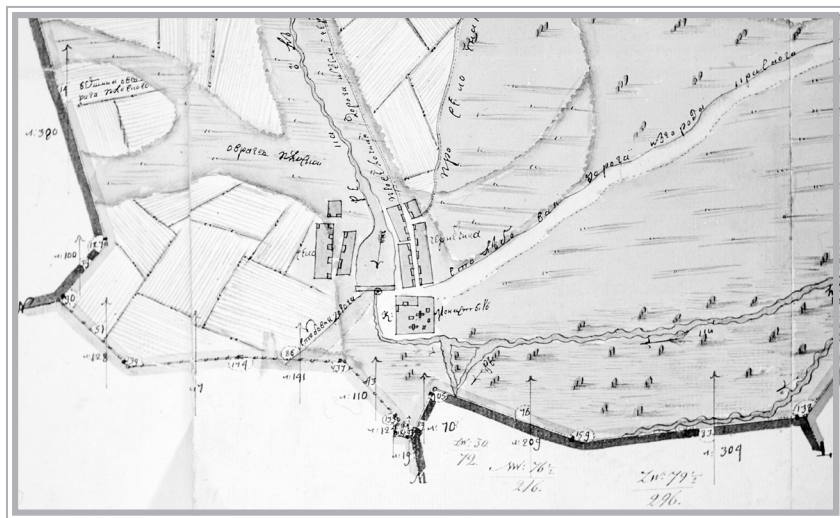
Как само собой разумеющееся и соответствующее строгим канонам православной церкви (тем более казачества), тот факт, что тело основателя пгт. Краснокутска – полковника Ивана Штепы, стела с изображением которого сегодня стоит на центральной площади, а впоследствии первого инициатора, строителя и первого наместника Красно-Кутского Петро-Павловского мужского монастыря – игумена Иоаникия (Штепы) погребено у стены (алтарной ?) монастырского храма. Здесь же находится и монастырское, братское кладбище с несохранившимися внешними признаками (крестами, плитами). В народной памяти сохранились свидетельства старожилов-чернетчан о находившихся на территории бывшего монастыря отдельных древних захоронениях, обозначенных дубовыми крестами, вросшими в землю. Эти свидетельства относятся к 1920-1930-м годам. На сегодня признаки древних захоронений не сохранились.

Сохранилось место почитаемого старинного Источника, к которому в сопровождении многолюдного крестного хода из с. Каплуновки в дореволюционное время (1917 г.) приносился чудотворный образ Каплуновской иконы Божией Матери, взятый императором Петром I лично к месту Полтавского сражения со шведами (1709 г.).

Место, выбранное полковником Иваном Штепой под обустройство Петро-Павловского монастыря, было не новым. Это место было знаковым, предания о котором уходят в глубокую древность. Об этом мне приходилось слышать от старожилов-чернетчат в период с 1987 г. – моего назначения в Краснокутск.

За долгие годы богоборческого забвения распалась связь времен и в сознание обывателя вкралось представление, что Краснокутский Петро-Павловский монастырь находился в с. Основанцы, где впоследствии, после упразднения монастыря возникло имение Каразиных. И до сегодня там сохранились пещерные ходы неизвестного происхождения, требующие тщательного изучения. В лучшем случае здесь мог находиться монастырский скит. Подземные ходы, их расположение и история возникновения в настоящее время не изучены.

В подтверждение того, что жизнь на этих землях уходит корнями в глубокую древность говорит тот факт, что рядом с Петро-Павловским Краснокутским монастырем (по трассе Харьков-Богодухов-Козиевка-Городное-Чернещина-Краснокутск), между с. Чернещина и с. Городное находится древнее христианское городище домонгольской Руси (IX-XII вв.), где в 2000 годах были проведены археологические раскопки и были выявлены уни-

Карта Краснокутского Петро-Павловского монастыря 1771 г. ГАХО.
На карте четко видно расположение монастыря и с. Чернещина.

кальные артефакты раннехристианского быта (Киевской Руси).

К XVIII в. эта местность входила в Белгородскую черту и входила в Белгородско-Слободскую епархию с архиерейской митрополичьей кафедрой в Белгороде. Известно, что первый храм Успения Богоматери (деревянный) был построен в «давних годах и освящен митрополитом Белгородским Мисаилом (Михаилом)» прежде 1684 г. И по сану и по иерархическому положению, занимаемой должности, митрополит Мисаил в своей далекой долгой поездке мог останавливаться только в монастыре Краснокутском Петро-Павловском. Этого требовало и правило подготовки митрополита к чину освящения храма.

Нет сомнения, что этот монастырь при долгих обзорных объездах обширной епархии посещал и столь ревностный к своему архипастырскому долгу, обязанностям святой (1911 г.) святитель Иоасаф (Горленко) Белгородский (1705-1754), на Белгородской-Слободской кафедре с 1748 по 1754 годы. В настоящее время мощи святителя Иоасафа покоятся в Преображенском кафедральном соборе г. Белгорода.

Святитель Иоасаф родился 21 сентября 1705 г. в праздник Рождества Пресвятой Богородицы в с. Замостье Прилуцкого уезда Черниговской губернии (ныне Полтавская обл.), в семье украинского полковника Дмитрия Горленко. В 9 лет определен на учебу в школу Киево-Братского монастыря. По ее окончании поступил в Киевскую Духовную семинарию, затем в

академию. В 1728 г. назначен преподавателем Киево-Братского духовного училища, впоследствии – академии. 8 ноября 1734 г. переведен в Киево-Софийский кафедральный собор. 24 июня 1737 г. возведен в сан игумена и назначен настоятелем Лубенского Мгарского монастыря (Полтава). В сентябре 1744 г. возведен в сан архимандрита. 29 января 1745 г. Указом Святейшего Синода назначен наместником Свято-Троицкой Сергиевой Лавры (Сергиев Посад. Москва). 1 июня 1748 г. в Петро-Павловском соборе Санкт-Петербурга рукоположен во епископа Белгородского и Слобожанского (Обоянского). Прибыл в Белгород в праздник Преображения Господня 19 августа 1748 г.

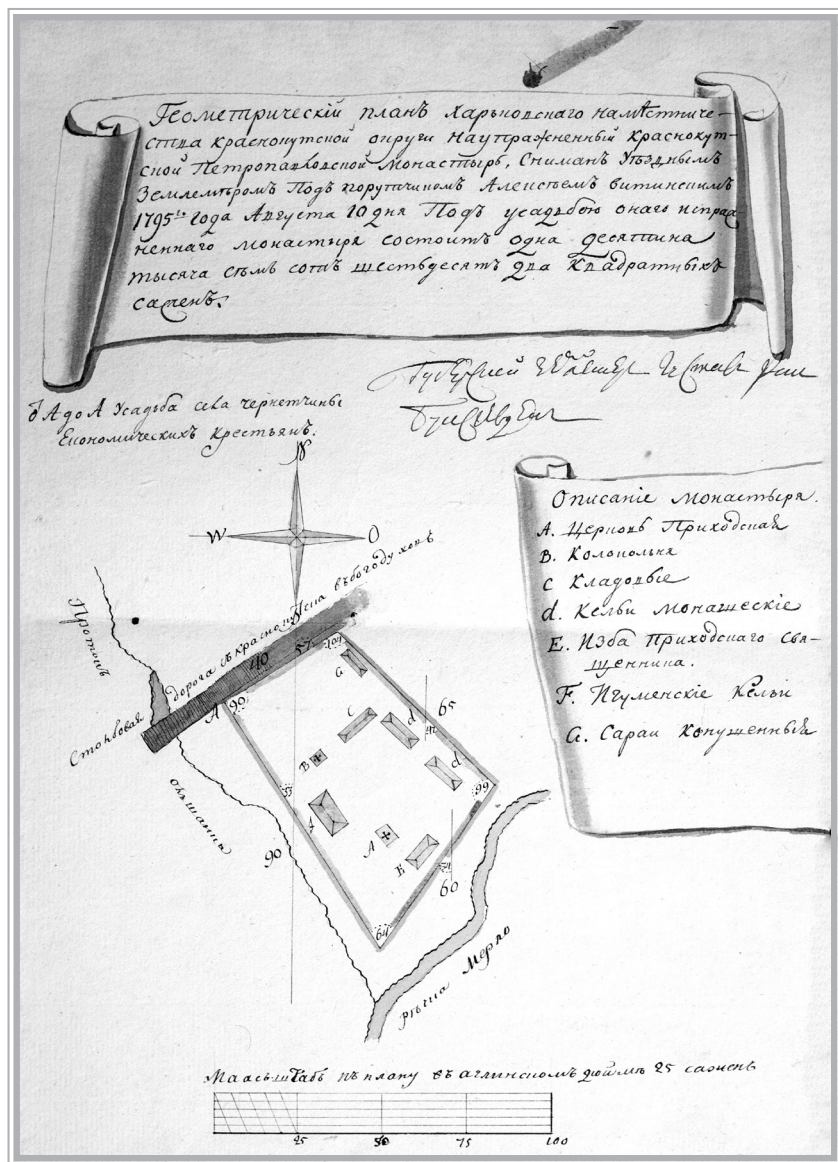
За сравнительно недолгий период управления обширной епархией проявил себя как высокодоуховный, усердный в богослужении и трудах архипастырь, поборник чистоты Православия, строгий противник греха, раскола и суеверий, милостивый и щедрый благотворитель, защитник несправедливо угнетаемых, чем стяжал воистину всенародную любовь. 23 декабря 1754 г. почил в Грайвороне.

Святителем Иоасафом обретен Чудотворный образ Песчанской иконы Божией Матери (Изюм). Им освящены многие храмы Харьковщины, в том числе в п. Ольшаны (Дергачевский р-н) – Николаевский храм.

В 1709 г. фактически под стенами Краснокутского Петро-Павловского монастыря между с. Чернещина (монастырские крестьяне) и с. Городное (Городенька) произошло первое серьезное сражение ополченцев краснокутчан (чернещан) с передовыми отрядами шведской армии Карла XII. И хотя подошедшими основными силами шведской армии сопротивление краснокутчан (чернещан) – ополченцев было сломлено... «давшиеся в обман шведы были разбиты и прогнаны до самого Краснокутска. Разбитый наголову под Городенькою (с. Городнее) Карл излил месть свою на Красном Куте и его окрестностях (Чернещина), когда шел к Опошне».

Историк Ригельман говорит, что Краснокутск в это время был разграблен голодными шведами. По делу 1717 г. видим, что краснокутские храмы Преображенский, Успенский и Архангельский с 1709 г. по 1717 г. оставались непопавшими в клад собственно потому, что после разорения, нанесенного Краснокутску и этим храмам в 1709 г., храмы и приходы оставались «в крайней скудости». Здесь же сказано, что Краснокутск грабили тогда вместе со шведами шайки татар; последние были призваны Мазепой. По письму Меньшикова неприятели платили за свои неудачи делами разбойническими. «Неприятель места Красный Кут, Коломак и другие попаля, пошел назад к Опошне и вышеупомянутых мест жителей мужеска и женска пола в снег и в воду побросал и иные многия злы чинил».

Этот яркий эпизод народного сопротивления (жителей и ополченцев Краснокутщины – Чернещины) удостоенный памяти историков, современников Петра I, говорит о высоком чувстве гражданского и православно-ре-

Геометрический план Краснокутского Петро-Павловского монастыря 1795 г. ГАХО.

лигиозного патриотизма, гражданского долга и героизма.

Есть свидетельства, что это место (сражения под Городенькой) было (до 1917 г.) обозначено особым знаком-стелой. Невдалеке сохранилось место захоронения шведов, которое местные жители называют «(шведські) могилки».

Направляясь из с. Каплуновка с Чудотворной Каплуновской иконой Божией Матери у этого места сражения, предшествующего Полтавскому, останавливался и император Петр I, с гордостью обозревал место первого (успешного, победного) сражения со шведами. И не мог не посетить расположенный у дороги (разоренный шведскими неприятелями) Краснокутский Петро-Павловский монастырь, насельники и трудники которого не могли не быть участниками боевого сопротивления (монастырь был укреплен).

В этой местности у крепости Колонтаев («колотать») у дороги сохранился огромный кряжистый древний дуб, под которым, по сохранившейся народной памяти, преданию, сидел император Петр I.

Краснокутский Петро-Павловский монастырь был довольно благоустроен по жизни иноческой и благочинию. В обители всегда было значительное число братии. По документам видно, что здесь был полный и правильный состав управления: были, кроме игумена, – казначей, благочинный, духовник и пр. «...игумен Иосиф Зинкевич, с пол. 1730 г. архимандрит Куряжского монастыря.

Игумен Лаврентий, которому указом консистории от 20 апреля 1787 г. предписано было заведовать и Ахтырским монастырем. По закрытии монастырей он же был определен заведывать в Куряжском монастыре собранными туда иноками».

Под алтарной (престольной) частью обеих храмов Краснокутского Петро-Павловского монастыря должны находиться закладные храмовые (каменные, медные) доски с информацией о закладке и строительстве храма. По образцу досок, обнаруженных на месте храма Змиевского Николаевского монастыря (1998-1999 гг.), на территории бывшего монастыря работала археологическая экспедиция Харьковского национального университета под руководством доктора исторических наук профессора В. К. Михеева, под алтарной частью храма был обнаружен склеп, в котором находился ислевший гроб с останками человека. В захоронении был найден вышитый золотом и серебром параман, а также параманный кипарисовый крестик с чудесной миниатюрной резьбой по нему...».

19 октября 2012 г. ДП ОАСУ «Слободская археологическая служба» (директор канд. истор. наук Голубева И. В., эксперт Свистун Г. Е.) была проведена научная археологическая экспертиза земельного участка по адресу: ул. Петровского, 32, 34, 36, с. Чернещина, Краснокутский р-н, Харьковская обл. Вследствие чего была выявлена территория, расположения бывшего Крас-

нокутского Петро-Павловского монастыря XVII-XVIII вв. и нанесена на карту современного Краснокутского района.

Жители г. Харкова и области давно проявляют живой интерес к достопримечательностям и культурно-историческим местам Краснокутского района. На сегодня сформировался и состоялся устойчивый туристически-паломнический маршрут, на одной линии которого:

- Старый Мерчик Валковского р-на (имение Шидловских-Духовских), жертвенный камень XII в. н.э.,
- Шаровка Богодуховского р-на – имение сахарозаводчика Кенига (замок, ландшафтный парк),
- с. Владимировка Краснокутского р-на (Натальевка – имение сахарозаводчиков Харитоненко: Натальевский парк, Спасо-Преображенский храм и многое другое,
- с. Городное (Глобовка) Краснокутского р-на: поющие террасы,
- с. Городное Краснокутского р-на: курган «Замок», поселение домонгольской Руси,
- с. Городное Краснокутского р-на: место сражения со шведами (с. Горденька),
- Краснокутск, с. Основяны: Опытная станция садоводства – дендропарк имения Каразиных, пещеры – подземные хода,
- с. Пархомовка: художественный музей, храм Покрова Пресвятой Богородицы,
- с. Каплуновка: место явления Каплуновской иконы Божией Матери.

К этому ряду историко-культурных памятных мест мог бы добавиться и органично вписаться благоустроенный участок с Поклонным Крестом и историческим описанием, часовней, парком-садом (орешник-фундук, ели, элитные сорта яблонь, груш, слив, черноплодной рябины, калины, боярышника, барбариса, кизила), обустроенного монастырского колодца и благоустроенного надгробия основателя Краснокутска и Краснокутского Петро-Павловского монастыря – полковника Ивана Штепы (игумена Иоанникия), от благодарных краснокутчан и потомков.

Требует особенного кропотливого изучения, исследования, период жизни полковника Ивана Штепы, предшествовавший его переселению с правого берега Днепра на Слобожанщину; его государственный, гражданский патриотизм, несомненные бесстрашие, решительность, стойкость – учитывавшая сложившиеся к тому времени трагическую политическую и религиозную ситуацию, обстоятельства на Украине.

Вызывает особое, пристальное внимание, восхищение, его высокая, глубокая православная религиозность; бескомпромиссная верность православным традициям, знание и благорасположение, соблюдение православного уклада и строя жизни.

Также, требуют глубокого, всестороннего изучения события 1709 г. на

Краснокутщине; сражение украинских ополченцев со шведами под Городенькой (с. Городное), рядом с Краснокутским Петро-Павловским монастырем и отношение, участие в этом сражении насельников монастыря и монастырских трудников, крестьян.

Серьезная работа по углубленному изучению истории Краснокутского Петро-Павловского монастыря только начата, предстоит выявить фундаменты храмов, места захоронений настоятеля монастыря и насельников. В результате этой работы необходимо внести памятное место, где находился Краснокутский Петро-Павловский монастырь XVII-XVIII вв., по адресу: Краснокутский район, пгт Краснокутск, с. Чернещина, ул. Петровского, 32, 34, 36 в Государственный реестр недвижимых памятников Украины.

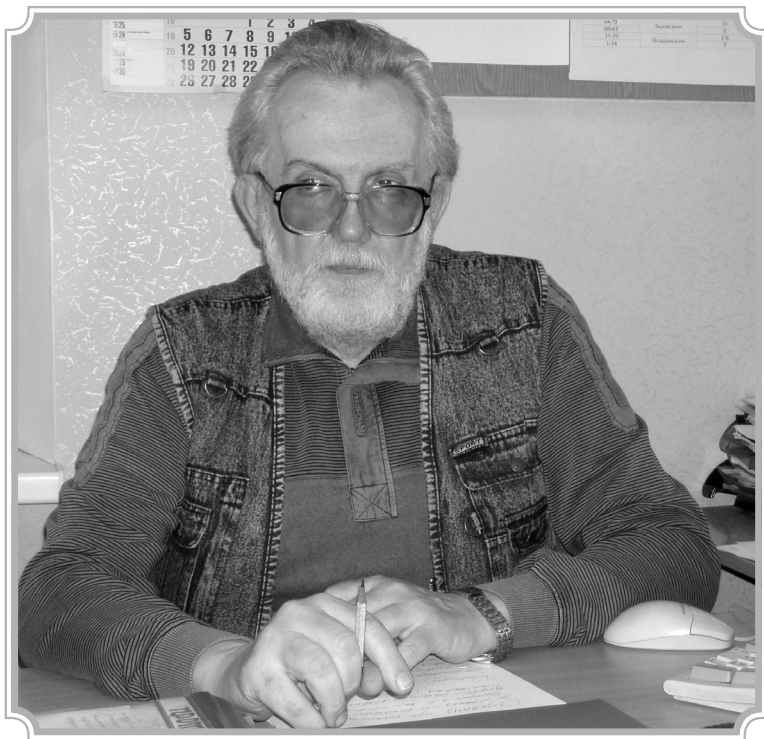
22.05.2013 г.

ЛИТЕРАТУРА

1. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – М., 1852-1859.
2. Фомин П. Церковные древности Харьковского края. – Х., 1916 г. Т.1. – 181 с.
3. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Х: Дельта, 1933. – 255 с.

P.S. Приказом Министерства культуры Украины от 28.01.2014 г. № 42 Место расположения бывшего Петропавловского монастыря XVII-XVIII ст. по адресу: ул. Петровского, 32, 34, 36 с. Чернещина Краснокутского района Харьковской области как памятка истории и археологии внесено в Государственный реестр недвижимых памятников Украины с охранным номером № 8852-Ха.

До 60-річчя

Щедрін Анатолій Трофимович

Народився 7.09.1953 р. у м. Харків. Закінчив з відзнакою історичний факультет Харківського державного університету ім. О. М. Горького (1976 р.). Кандидат філософських наук (1990 р.), доцент (1995 р.), доктор культурології (2008 р.), професор (2010 р.).

Викладач кафедри філософії Харківського інституту механізації та електрифікації сільського господарства; старший викладач, доцент кафедри філософії Національного технічного університету «ХПІ». Нині – професор кафедри філософії та політології Харківської державної академії культури.

Працюючи протягом понад тридцять років у системі вищої освіти, у різний час викладав навчальні курси «Філософія», «Соціальна філософія», «Вступ до філософії», «Теоретична філософія», «Історія філософії», «Релігієзнавство», «Українська та зарубіжна культура», «Етика», «Етика і естетика», «Соціологія», «Логіка», «Основи соціальної політики», «Філософські проблеми природознавства», «Філософські проблеми техніки» спецкурси з питань розвитку науки, техніки, культури. Започаткував авторські курси «Історія науки і техніки», «Історія інженерної діяльності».

Систематично бере участь у міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференціях, симпозиумах з проблем релігієзнавства, філософських питань розвитку науки і техніки, проблем розвитку культури. А. Т. Щедрін є одним з фундаторів Слобожанських культурологічних читань.

Сфера наукових інтересів – методологічні питання культурології, філософія та історія релігії і науки, філософія техніки, філософія культури, історія філософії, соціокультурні виміри науково-технічного прогресу. Автор понад 200 публікацій, серед них – монографія, статті в часописах «Філософська думка», «Вопросы философии». Він започаткував вивчення вторинної міфотворчості як комплексної проблеми культурології й академічного релігієзнавства, феномену парадоксографії, що є універсальним елементом соціокультурного простору різних епох, зв'язків парадоксографічного сектора культури постмодерну з феноменами «нової» релігійності.

Відомий фахівець у галузі релігієзнавства, дослідженні нових релігійних течій і рухів, позадоктринальної релігійності. У 1994-1995 рр. він брав участь у реалізації Програми Кабінету Міністрів України «Нові релігійні течії та культури в період соціально-економічної кризи посткомуністичного суспільства в Україні (Міждисциплінарна експлікація)». (Науковий керівник проекту – Колодний А. М., д-р філос. наук, завідувач відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди).

А. Т. Щедрін бере участь в організації наукової діяльності. Він був членом експертної ради з культурології та мистецтвознавства ВАК України, а потім ДАК Міністерства освіти та науки України. Він є заступником голови спеціалізованої вченої ради Д 64.807.01 із захисту докторських дисертацій з культурології та мистецтвознавства при Харківській державній академії культури, членом редакційної колегії збірки «Міжнародний вісник. Культурологія. Філологія. Музикознавство» (м. Київ) «Культура України» (м. Харків).

А. Т. Щедрін підготував доктора наук з культурології, двох кандидатів наук, керує роботою двох аспірантів. В Харківській державній академії культури започаткував нові напрями культурологічних досліджень: культурологічне релігієзнавство та соціокультурні виміри постнекласичного природознавства.

За підсумками 2010–2011 навчального року А. Т. Щедрін був визнаний переможцем XIII обласного конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена» у номінації «Викладач гуманітарних дисциплін».

ОСНОВНІ ОПУБЛІКОВАНІ ПРАЦІ

1. Академічне релігієзнавство: підручник / А. Т. Щедрін [та ін.]; за наук. ред. А. Колодного. – 2000. – 975 с.
2. «Вторинна» міфотворчість як соціокультурний феномен (проблеми релігієзнавчо-культурологічного аналізу): монографія / А. Т. Щедрін; М-во культури і туризму України, Харк. держ. акад. культури. Х.: ХДАК, 2007. – 429 с. – Бібліогр.: с. 361-410.
3. Релігієзнавчий словник / А. Т. Щедрін [та ін.]; за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четвер хвиля, 1996. – 392 с.
4. Історія релігії в Україні : [у 10 т.] / [редкол.: А. Колодний (голова) та ін.]. – К., 2010. – Т. 8 : Нові релігії України, ч. 1, розд.1; п. 3. – С. 49-59; п. 4. – С. 59-70; п. 5. – С. 70-81.
5. Феномен «Мовчання Неба» / Анатолій Щедрін // Філософ. думка. – 2008. – № 3. – С. 47-61.
6. Фен-шуй в соціокультурному просторі постмодерну: (українські контексти) / Анатолій Щедрін // Історія релігій в Україні : наук. щорічник / Львів. музей історії релігії, Ін-т релігієзнавства [та ін.]. – Л., 2011. – Кн. 2. – С. 279-288.
7. Альтернативное будущее, которое не наступило: социокультурные измерения повести А. и Б. Стругацких «Страна Багровых Туч» / А. Т. Щедрин // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. № 980. Сер. : «Теорія культури та філософія науки». – Х., 2011. – Вип. 47. – С. 174–185.
8. Традиціоналізм Рене Генона як світоглядна парадигма: зб. наук. пр. / М-во культури України, Харк. держ. акад. культури, [Акад. мистец. України, Ін-т культурології; редкол.: В. М. Шейко (відп. ред.) та ін.]; за заг. ред. В. М. Шейка // Культура України: збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 36. – С. 112-124.
9. Изучение философии Востока как элемент профессиональной подготовки студентов-культурологов / А. Т. Щедрин // Культура України: зб. наук. пр. / М-во культури України, Харк. держ. акад. культури, [Акад. мистец. України, Ін-т культурології; редкол.: В. М. Шейко (відп. ред.) та ін.]; за заг. ред. В. М. Шейка. – Х., 2013. – Вип. 42 (спецвипуск). Ч.2. – С. 97-107.
10. Ченнелінг: пошуки розуму у Всесвіті в контексті постмодернової релігійності (культурологічні виміри) // Міжнародний вісник. Культурологія. Філологія. Музикознавство. – К., 2013. – Випуск I (1). – С. 29-40.
11. Философско-антропологические аспекты проблемы поиска внеземных цивилизаций / А. Т. Щедрин // Антропологічні виміри філософських досліджень. – Дніпропетровськ, 2013. – Вип. 3. – С. 30–42.

КОСМІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ: (СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ ФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО КОСМІЧНОГО ЖИВОПИСУ)

Актуальність проблеми. Вихід людини в космічний простір наприкінці 50-х – початку 60- рр. XX в. став початком принципово нового етапу історії людства. Попередня історія людини розумної перетворилася на **докосмічну**; в 1957 році, із створенням першого штучного супутника Землі, розпочалася **Космічна Ера**, протягом якої стає потенційно можливим перетворення людини земної в людину галактичну, що є мешканцем багатьох світів Галактичної Ойкумени. З початком практичного освоєння позаземного космосу набув нової якості процес космізації культури – багатовимірний процес, що охоплює усі форми освоєння дійсності людиною. Зростає космічна «наповненість» **духовно-практичного, теоретичного**, нарешті **практичного** освоєнні світу людиною. У дослідженні соціокультурних вимірів освоєння Космосу, що усе помітніше визначає цивілізаційний розвиток, його хронотоп, особливий інтерес становлять передумови цього процесу, його загальнокультурні підстави. До останніх належить і **художнє освоєння світу**, що образно представляє якісні прориви в практичному освоєнні Космосу.

Джерела і публікації по темі дослідження. Протягом кінця XIX – XX ст., з розгортанням процесів космізації культури, розвитку теоретичної та практичної космонавтики, основною темою у творчості дедалі більшого кола художників стає тема космосу. У її розробку включаються художники-професіонали, а згодом, з появою нової професії, – самі льотчики-космонавти.

Процес космізації культури яскраво позначився творчістю М. Чюрльоніса; М. К. Рериха; фантастичним живописом першого російського художника-косміста П. Фатєєва, художньою спадщиною О. Л. Чижевського, роботами Ю. Швеця; заслуженого діяча науки і техніки РРФСР, генерал-майора-інженера Г. І. Покровського. Творчість цих майстрів привертала увагу професійних мистецтвознавців, журналістів, фахівців в сфері фантастикознавства, нарешті, самих учених [1; 2; 6; 8; 12; 13; 14].

Мета дослідження. Слід зазначити, що філолофсько-культурологічний аналіз творчості цих майстрів живопису, що зробили винятково важливий внесок у розвиток і становлення космічного живопису, залишається багато в чому невирішеною проблемою. Тому метою дослідження є початковий етап розвитку космічного живопису XX ст., його соціокультурних вимірів; він є **об'єктом дослідження**. Глибинні процеси космізації культури, що розгорнулися напередодні практичного виходу людини в космічний простір, відбилися у творах блискучої плеяди художників-космістів, що є предметом дослідження.

Результати дослідження та їх обговорення.

Космізація культури – багатовимірний процес, що охоплює усі форми освоєння дійсності людиною. З розвитком суспільства зростає космічна «наповненість» **духовно-практичного, теоретичного, нарешті практичного** освоєння світу людиною. Без «космічної складової» сьогодні стають неможливими подальший розвиток транспортних сполучень в глобалізованому світі, системи комунікацій, метеорології тощо. В теоретичному осягненні Всесвіту, Універсуму, в сучасній космології, відбуваються докорінні зміни, що йдуть у порівняння з революцією в уявленнях про світ епохи М. Коперніка. Нарешті, «космічні чинники» ми бачимо і у високій, і у «низовій», і у масовій культурі, – варто згадати гороскопи, які перетворилися на її суттєвий елемент, оповіді про «абдукції» землян інопланетянами, «мильні опери» космічних телесеріалів тощо.

З моменту зародження живопису **космічна тема** проходить кілька стадій розвитку: міфологічну; середньовічну; часів Відродження; модернову. Загальнолюдське, не завжди артикульоване «відчуття космосу», яке зближувало людей за всіх часів, формується в контексті **міфологічного космізму** [11; 15, с.87-89]. Пізніше стіни зиккуратів, пірамід і храмів що піднімалися над землею, нагадували про зусилля людини досягти «небозводу». Метафорою цих зусиль, тривалий час марних, стає Вавилонська вежа. Значним досягненням цивілізації Античності стають **ідеї космічного польоту** і уявлення про **множинність населених світів**.

Середньовічне бачення Космосу зазнає якісної трансформації. Теїзація образу Космосу в культурі Середніх віків, що закріпила тенденції ірраціонального в художній культурі (І. Босх; А. Дюрер), перетворює його в арену боротьби Добра і Зла, втрату гармонії, притаманну античній світобудові. «Уся міжпланетна фауна, що живе сьогодні на сторінках фантастичних романів, веде своє походження від міфологічних чудовиськ, бестіаріїв і демонології середньовіччя. Персонажі триптиха І. Босха «Сад насолод» цілком могли б брати участь у якій-небудь «війні галактик»; не менш фантастичні істоти дивляться на нас і зі стін готичних соборів» [7, с.18]. Одночасно фізичний Космос віддаляється від людини, від світу його повсякденності; його світогляд на визначений період часу стає **акосмічним**.

На зміну специфічному акосмізму Середньовічної культури, що був її домінантою протягом тривалого часу, приходять якісно інші світоглядні установки [15, с.138-148]. В епоху Відродження формуються, а в добу Модерну суттєво прискорюються процеси космізації культури; вони поступово охоплюють науку, мистецтво, філософію, релігійні, релігійно-філософські системи, що виникли за межами традиційно-доктринальних релігій і тією чи іншою мірою опозиційні щодо **спіритизму; теософії; антропософії; Живого Етику**. Формою критики механічного природознавства, механістичного світобачення стають стійкі біокосмічні уявлення зі значною «далекодією» у культурі. Вони виявилися «резонансними» щодо постмодернового бачення

Універсуму. «Усвідомлюючи себе часткою загального, ми можемо говорити про живу клітку – Землю, про живу тканину – Сонячну систему, про живий організм – Галактику, про живе співтовариство, що невпинно розгалужується – надскупчення галактик, про живий Всесвіт, у вигадливому переливі золотих хвиль світла...» [16, с.58].

Паралельно зазначеним процесам XVIII і XIX ст. віддається перевага жанру **історичного живопису**, близького до фантастики, де історичний факт і художня уява органічно доповнюють один одного в естетичному освоєнні простору і часу. В другій половині XIX – початку XX ст. в інтегральній художній картині світу велику роль починає грати **наукова фантастика**. Її розвиток стимулює не тільки виникнення нових моментів у естетичному освоєнні світу, але і розвиток самої теоретичної космонавтики. «Ідея космічного польоту...наступно сходить не тільки до спроб науково-обґрунтування польоту ракети, руху тіл перемінної маси і т.п.,– слухно відзначає Б.А. Старостин, – але і до соціальних і естетичних мотивів *поза власне науковою сферою* (Курсив мій. – А.Щ.)» [11, с. 77].

Міфологічний космізм, разом із загальною міфологізацією модернової культури, впливає на виникнення **фантастичного живопису**. В історії вітчизняного живопису фантастика виступала в окремих елементах традицій російського «**філософського пейзажу**» (А. Іванов, І. Врубель), у настроях ліричного **всеохоплюючого світовідчуження** (К. Петров-Водкін, К. Богаєвський). Помітним кроком надалі у «розчаклуванні» світу, у демаркації ідеї «космізму» людського буття, з одного боку, і візіонерства, езотерики, релігійних образів, гри уяви, що здобуває хворобливий характер, – з іншого, є творчість **М. Чюрльоніса** (1875-1911). Цикли його робіт Створення світу, Соната зірок, Знаки Зодіаку спонукають по-новому глянути на земний світ, вони допомагають почути «музику космосу», що заглушається шумом великих міст буденно-акосмічної культури «середнього» Модерну, повертають до міфопоетичного бачення Космосу.

Однак, твердження про те, що М. Чюрльоніс «очистив ідею «космізму» людського буття від безлічі «потойбічних» фантастичних тем, від елементів екзотики і порожньої гри уяви», – це усе-таки певне перебільшення [10, с.690]. Доказом цього служить складна доля спадщини художника в радянському соціокультурному просторі. «Вписати» міфопоетичний космізм М. Чюрльоніса вдалося лише в культуру пізнього радянського модерну, у чималій мірі під впливом успіхів практичної космонавтики [6].

Дещо інший, міфо-історичний варіант становлення космічного живопису відбувається у творчості **М. К. Перуха** (1874-1968). Тут ми спостерігаємо еволюцію від історичних сюжетів до тем єдності мікрокосмосу і макрокосмосу, нерозривності людини і Космосу, ролі людини в космічній експансії розуму. В цих останніх творах «людина, – зазначає Л.В. Шапошнікова, – була невід'ємною частиною гігантської, єдиної й у той же час різноманітної енергетичної структури Світобудови. Вона укладала в собі космічну енергети-

ку, а космос, у свою чергу, був одухотвореною системою, у якій дух представляв одну із сил Природи» [14, с.32]. Це було початком плідної і перспективної лінії **російського космізму в живопису**, що набув розвитку у художників наступних поколінь.

Постійні імпульси для подальшого розвитку космічний живопис зазнавав з боку **філософської думки**. Першим мислителем, що намітив перед землянами принципово нову перспективу цивілізаційного розвитку – **вихід у космічний простір з метою розселення в ньому** – був самобутній російський мислитель-енциклопедист М.Ф. Федоров (1828-1903). Його світогляд спирався на православні традиції слов'янофілів, що протиставляли Заходу ідеї соборності, стикався з ідеями Л.М. Толстого, Вол.С. Соловйова, учених-натуралістів про гуманізацію наукового і технічного прогресу, використання його досягнень в інтересах розвитку людства. Ідеї М.Ф. Федорова суттєво вплинули не тільки на світогляд, алей безпосередньо на науково-технічну творчість К.Е. Ціолковського. На початку XX ст. під впливом теоретичної і просвітницької діяльності К.Е. Ціолковського, славетної плеяди творців теоретичної космонавтики, вчених-космістів, цивілізаційної кризи, пов'язаної з Першою світовою війною, наступними докорінними соціокультурними зрушеннями самі космічні установки філософської думки зазнають **якісних трансформацій** [1; 12]. Релігійно-ідеалістичний варіант «космічної філософії» другої половини XIX – початку XX ст. змінюється іншими, матеріалістичними (а іноді і вульгарно-матеріалістичними) варіантами «прочитання» космічної проблематики.

Сформовану світоглядну спрямованість космічної філософської думки Росії не змогли одномоментно змінити драматичні події 1917 р. Соціальна катастрофа 1917 р. у Росії була частиною **глобального світоглядного перевороту**. Під впливом некласичної наукової і філософської думки почала стрімко руйнуватися звична і зрозуміла, механістична, статична картина світобудови, сформована в XVII – XVIII ст. Погляду сучасників раптом відкрився нестационарний Всесвіт А.Ейнштейна, Г.Мінковського, Е.Резерфорда, А.Фридмана, в якому сама просторово-часова структура не є постійною, а зазнає якісних змін. Не в останню чергу нове світобачення впливало на розгортання в післяреволюційному соціокультурному просторі руху **біокосмістів**. Вони виступали з двома нерозривно пов'язаними гаслами «**інтерпланетаризму** – завоювання космосу і **іморталізму** – досягнення безсмертя особистості». Проголошена ними боротьба зі смертю, з ворожими людині сліпими природними стихіями розглядалася як продовження боротьби за соціальну справедливість.

Рух біокосмістів був еклектичним і суперечливим, поєднував в собі непомітне вимога морального боргу, конкретної терплячої роботи в регуляції природи, боротьби зі старінням і смертю, з одного боку, і анархічне оспівування «божественної» волі індивіда, що набув безсмертя – з іншого. Але усі ці світоглядно різноспрямовані пошуки 20-х рр. XX ст. у самих різних сферах суспільного життя, що охопили раньорадянський соціокультурний

простір, виявилися ефемерними. В подальшому уніфікуючий ідеологічний «каток» механо-марксизму зробив не тільки неможливим на тривалий період подальший розвиток ані цих, ані їм подібних світоглядних формоутворень, перевів їх існування в латентні стани. Виявилися трагічно зламаними особисті долі носіїв ідей не тільки філософського, але і художнього космізму.

Формування традицій, що диктують конкретику фантастичних образів у душі культури, що космізується, відбувається у творчості **Петра Фатєєва** (1891-1971) – першого вітчизняного професійного художника-косміста. Головне, чому присвячена його творчість – космічність життя, його універсальний, всесвітній характер, краса і розмаїтість його поки ще невідомих форм. Навколо П. Фатєєва з 1923 по 1926 р. поступово сформувалася група **Амаравелла** (1923-1930). До неї ввійшли також Б. Смирнов-Русецький, А. Сардан (Баранов, 1901-1974), акторка Руна (Віра Пшесецька). Влітку 1926 р. з членами «квадриги» кілька разів зустрічався М.К. Рерих, що повертався через Москву з трансгімалайської експедиції; незабаром його вплив на московських художників-космістів став визначальним [6]. Група Амаравелла і митці, що увійшли до неї, стали засновниками **космічної фантастики** у світовому образотворчому мистецтві.

У русло художнього космізму органічно входить художня спадщина **О.Л. Чижевського** (1897-1964) – історика, біолога, одного з засновників біофізики, структурної гематології, космічної епідеміології, космічної біології. Після зроблених їм відкриттів про взаємозв'язок земних і космічних явищ, стало можливим говорити про те, що в сучасному природознавстві стверджується **тенденція розглядати всі земні явища крізь призму космічних факторів**. Динамічне, емоційно пофарбоване сприйняття світобудови дозволило А.Л. Чижевському встановити стійкий взаємозв'язок різних форм біологічного, а також соціального життя на Землі з фізичним життям Космосу – з негеоцентричними факторами еволюції «людини розумної». Він прийшов до цілісного, системного підходу в науковому вивченні геокосмічних зв'язків, до застосування для їх аналізу не тільки суміжних дисциплін, але і методів **художньої творчості**. Це дозволило йому максимально наочно довести універсальність і евристичні ідеї єдності Життя, Землі і Всесвіту.

Формування традицій, що диктують конкретику фантастичних образів у душі машинізованого віку, відбувається у творчості **Юрія Швеця** (1902–1972). На відміну від О.Л. Чижевського, Ю. Швець не був ученим. Він закінчив Київський художній інститут, навчався в класах В. Татліна і Н. Трескіна і почав свій творчий шлях художником кіно, яке приступило до інтенсивного освоєння космічної теми [5, с.278-279]. Визначальною для подальшого творчого шляху Ю. Швеця стає знайомство з К.Е. Ціолковським. Воно відбулося при роботі над декораціями до фільму *Космічний рейс* (1934). Сумлінне ставлення К.Е. Ціолковського до обов'язків консультанта фільму, його переписка з творчим колективом, особисті зустрічі з митцями на все життя привернуло художника до космічної теми [6]. На відміну від П. Фатєєва, Ю. Швець

прагнув до створення не стільки художнього образу Космосу, скільки образів людської діяльності в ньому. Його естетика знаходить засади в строгій науці, спирається на теоретичні здобутки К. Е. Ціолковського, з якими він щедро ділився з творчим колективом фільму [3]. Тому в ескізах до наступних радянських художніх кінофільмів з космічної тематики і самостійних здобутках митця відчувається його прагнення до конкретності, до **точної естетики науково-технічної фантастики**, до максимального реалізму в зображенні досягнень космонавтики завтрашнього дня.

Одним з «батьків-засновників» космічного живопису першої половини ХХ в. є професор, доктор технічних наук, заслужений діяч науки і техніки РРФСР, генерал-майор-інженер **Г. І. Покровський** (1901-1979). Він рівною мірою може бути названий і вченим-практиком, і талановитим художником-фантастом. Численні нові наукові ідеї завжди виникали в нього як **синтез думки вченого й інтуїції художника, синтез науки і мистецтва**. Ним створені художні образи техніко-технологічних здобутків близького віддаленого, далекого майбутнього, що утворюють своєрідний світ **художнього геокосмічного прогнозування**.

Звертаючись до проблем архітектури в Космосі, Г. І. Покровський аналізує перспективи створення гігантських орбітальних об'єктів, що мають форму дуги з центром у середині небесного тіла, навколо якого вони створюються. Така дуга, на думку Г. І. Покровського, зрештою може замкнутися в кільце; в свою чергу, їх можна побудувати багато на орбітах різної висоти. «Кільця і їх системи, що, очевидно, утворюються з об'єктивною закономірністю, варто вважати однією з класичних форм майбутньої архітектури Космосу, більш очевидних і прекрасних, ніж дорична колона чи римська арка», – вважав Г. І. Покровський [9, с. 345-351]. На більш віддалену перспективу він передбачав створення системи штучних кілець, що охоплюють Сонце і трансформуються в сферу Дайсона. Ентузіаст космічної архітектури намагається намалювати Сонячну систему, якою вона, можливо, буде виглядати через тисячі років з позиції галактичного спостерігача [10].

Новий крок у розвитку космічного живопису був зв'язаний із творчістю першого **художника-космонавта**, видатного громадського діяча і невтомного трудівника культури – **О. А. Леонова**. Його творче співробітництво з **А. Соколовим** міцно затвердило космічний живопис у вітчизняній культурі як цілісний соціокультурний феномен. Протягом ХХ ст., з розгортанням процесів космізації культури, розвитку практичної космонавтики, основною темою у творчості усе більшого кола художників стає тема космосу. У її розробку включаються й інші льотчики-космонавти. Ця тема включила в себе не тільки актуальний стан космонавтики, її успіхи в освоєнні Близького космосу, але і космічну фантастику, що прагне засобами науки, філософії, мистецтва «освоїти» Далекий космос, світи, що лежать за межами Сонячної системи, нарешті, астрономічний Космос, умоосязний багатосвітовий Універсум.

Висновки. Подібно до того, як саме існування окремого індивідуума неможливо без «випереджального» відображення дійсності, так і соціальний розвиток є неможливим без механізмів передбачення. У системі кожної культури суспільства діє складний прогностичний апарат, що включає в себе безліч феноменів різної природи – мантика, езотерика, філософські доктрини, що доповнюються творами мистецтва, довгостроковим плануванням, футурологією і т.п. З розвитком науки і техніки цей апарат в усе більшій мірі здобуває образний характер, що дозволяє перебороти «поріг розпредмечуваності» цих сфер діяльності для «непосвячених». Роботи М. Чюрльоніса; М.К. Рериха; П. Фатєєва; О.Л. Чижевського; Ю. Швеця; Г.І. Покровського, цих різнопланових художників, поєднує те, що усі вони є елементами духовно-практичного освоєння Світобудови, і дзеркалом перших успіхів на цьому тернистому шляху, і очікувань, пов'язаних з подальшими кроками людини на нескінченній зоряній дорозі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баркова А.Л. Неземные миры в изображениях художников [Текст] / А.Л. Баркова // Земля и Вселенная. – 2004. – № 4. – С. 97-100.
2. Гиренок Ф.И. Русские космисты [Текст] / Ф. Гиренок. – М.: Знание, 1990. – 61 с. (Из цикла «Страницы истории отечественной философской мысли»).
3. Девять писем К. Э. Циолковского (Публикуются впервые) [Текст] / К. Э. Циолковский // Искусство кино. – 1957. – № 11. – С. 98-103.
4. Журавлёв Н. «Космический рейс» – сказка моего детства [Текст] / Н. Журавлёв // Техника – молодёжи. – 1987. – № 10. – С. 18-21.
5. Караваев Д. «Мы свой, мы новый мир...», или грёзы кино космического колониализма [Текст] / Дмитрий Караваев // Если. – 1998. – №7. – С. 278-287.
6. Клёнов В. Амаравелла [Текст] / Валерий Клёнов // Декоративное искусство СССР. – 1981. – №11. – С. 16 – 19.
7. Перейра М. Нить Ариадны [Текст] / Мануэль Перейра // Курьер ЮНЕСКО. – 1984. – Декабрь. – С.17-19.
8. Покорение бесконечности. Сборник. [Текст]. – М.: Известия, 1981. – 736 с.
9. Покровский Г.И. Архитектура в космосе [Текст] / Г.И. Покровский // Населенный космос. – М.: Наука, 1972. С. 345–351.
10. Покровский Г.И. Два возможных объекта поисков высокоразвитых цивилизаций [Текст] / Г.И. Покровский // Природа. – 1973. – № 6. – С.79-80.
11. Старостин Б.А. К истокам идей космонавтики [Текст] / Б.А. Старостин // Природа. – 1977. – № 10. – С. 77 – 85.
12. Урсул А.Д. Человечество. Земля. Вселенная. (Философские проблемы космонавтики) [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Мысль, 1977. – 264 с.
13. Шапошникова Л.В. Тернистый путь красоты [Текст] / Л.В. Шапошникова. – М.: Международный центр Рерихов, 2001. – 752 с., в т.ч. текст 336 с., цв. вкладка 416 с.
14. Шапошникова Л. Космос Николая Рериха [Текст] / Л. Шапошникова // Чудеса и приключения. – 1993. – № 8. – С.32-35.
15. Щедрін А.Т. «Вторинна» міфотворчість як соціокультурний феномен: (проблеми релігієзнавчо-культурологічного аналізу): Моногр.[Текст] / А.Т. Щедрін; Харк. держ. акад. культури. – Х.: ХДАК, 2007. – 430 с.
16. Якимов Н.Н. Таёт в ладонях Земли с неба сорвавшийся вихрь...(Взгляд астронома и художника на структурное единство мира, принцип «золотого сечения») [Текст] / Н.Н. Якимов // Дельфис. – 1995. – № 1. – С.51-59.

До 60-річчя

Мозговський Микола Вікторович

Народився в 1954 р., с. Шевченкове, Великобурлуцького району. у 1979 році закінчив музично-педагогічний факультет Ворошиловградського державного педагогічного інституту з відзнакою.

1988 році закінчив історичний факультет Харківського державного університету ім. О.М. Горького з відзнакою.

2006 році у Харківському національному університеті ім. В. Каразіна захистив дисертацію: «Боротьба тоталітарної системи проти діячів української науки і культури в повоєнний період» (1946-1953 рр.).

1979-1988 рр. викладач. 1988-1991 рр. інструктор організаційної роботи Великобурлуцького райкому партії.

1991-2012 рр. начальник відділу культури Великобурлуцької районної державної адміністрації.

З 2012 року директор Великобурлуцької дитячої музичної школи.

Має більше 30 наукових робіт. Близько 100 статей місцевого і республіканського рівня. Чотири рецензії на книги.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ТОТАЛІТАРНОЮ СИСТЕМОЮ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1946-1953 РР.)

У доповіді на основі архівних документів та опублікованих матеріалів аналізуються складні, багатомірні і суперечливі процеси, що відбувалися в нашому суспільстві, зокрема у царині культури у повоєнний період. Гострота цих процесів у культурній сфері зумовлювалася дією діаметрально-протилежних сил, життєстверджуючих з одного боку, і антигуманних, регресивних з другого.

Драматичні і суперечливі події відбувалися в Україні після закінчення Великої Вітчизняної війни. На світогляд радянських громадян певний вплив справило їх перебування під час війни за кордоном, спілкування із зарубіжними громадянами. Перші післявоєнні роки характеризувалися зростанням самоповаги серед радянських громадян, їх віри в те, що в суспільстві зміниться ставлення до людини, утвердиться повага до особистості, її людських і політичних прав (21, с. 39).

Однак Сталін та його оточення, намагаючись зміцнити тоталітарну систему, відкидали можливість розвитку суспільно-політичного життя в демократичному, гуманітарному напрямі. Цього не хотіли й ті сили, які були зацікавлені в збереженні командної економіки і вульгаризованих форм ідеології. Як зазначав Д.О.Волгогонов, «Сталін відчував, що після закінчення війни в народі і особливо серед інтелігенції з'явилося ледве вловиме, але реальне чекання змін. Війна якось розкріпостила людей» (3, с. 409).

Історіографія повоєнної історії поділяється на два періоди: перший розпочався з кінця 1945 і продовжився до середини 80-х років ХХ ст.

У першому періоді історіографії багатьма авторами створена велика кількість праць. Але література цього періоду загалом не дає об'єктивного та всебічного висвітлення історичного минулого. Радянські історики змушені були платити данину тоталітарному режиму, який наклав своє табу на висвітлення та аналіз багатьох подій і явищ. Багато історичних джерел опинилися в «спецховищах» і були недоступні історикам. Справа була зрушена з місця в другій половині 80-х років ХХ ст. Саме в цей час з'явилися роботи В. Барана, В. Даниленка, О. Веселової, О. Замлинської, І. Кожукало, С. Кульчицького, В. Калініченка, О. Рубльова, Ю. Черченка, Ю. Шапова-

ла, Л. Шевченко, В. Юрчука та інш., які зібрали досить цікавий і змістовний матеріал з історії України 1946-1953 рр. і ввели його до наукового обігу. Але праць, які б комплексно відображали повосенну історію з усіма її здобутками і прорахунками на сьогодні ще немає. Випадали з поля зору істориків питання відновлення культури, труднощі її розвитку, ідеологічні погроми (11, с. 145).

Джерельну базу повоєнної історії становили передусім постанови ЦК ВКП(б) «Про журнали «Звезда» і «Ленінград», «Про репертуар драматичних театрів і заходи до його поліпшення», «Про кінофільми «Велике життя», «Про оперу «Велика дружба» В. Мураделі та інш. А також, відповідно до рішень ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У ухвалив ряд постанов, метою яких було показати стан справ в українській літературі та мистецтві: «Про перекидання і помилки у всесвітній історії української літератури» (серпень 1946 р.); «Про журнал сатири і гумору «Перець» (вересень 1946 р.); «Про журнал «Вітчизна» (вересень 1946 р.); «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи до його поліпшення» (вересень 1946 р.) (10, с. 368). Критика представників інтелігенції супроводжувалася безапеляційними оцінками художнього процесу, мало місце грубе і некомпетентне втручання у творчість митців. Так, повністю відкидалися і переслідувалися ідеї національної самобутності, заперечувалися роль і значення західноєвропейської культури. Такий підхід обґрунтував боротьбу як проти «націоналізму» так і проти «космополітизму» та «низькопоклонства» перед Заходом. Вона проводилася і до війни, але в післявоєнний період набула особливої гостроти з приїздом на Україну досвідченого погромника української інтелігенції Л.М. Кагановича, який з березня 1947 р. очолив ЦК КП(б)У.

Відомо, що 1947 рік був ювілейним – 30-річчя Жовтневої революції. 8 червня 1947 р. на нараді в Управлінні пропаганди і агітації ЦК КП(б)У від керівництва газети «Радянське мистецтво» зажадали розгорнути боротьбу на музичному фронті (18, арк. 1). В історичній літературі більшість авторів схильні вважати, що ідеологічна кампанія проти композиторів була розпочата після двох публікацій в газеті «Правда». А саме, «Невдала опера» та «Про оперу «Богдан Хмельницький» (композитори Г. Жуковський і К. Данькевич) у 1951 р. (15, с. 3-7). В дійсності ця кампанія розпочалася у повоєнний період. Підтвердженням ому слугують архівні документи. Наприклад, доповідна записка на ім'я М.С. Хрущова і копія секретареві ЦК КП(б)У К.З. Литвину, в якій йшла мова про те, що Київський державний орденна Леніна театр опери та балету ім. Т.Г. Шевченка здійснив у 1947 р. постановку опери «Молода гвардія» за однойменним романом О. Фадєєва. Автор лібрето А. Малишко, автор музики Ю. Мейтус, режисер М. Стефанович (18, арк. 1).

Попередньо п'єса була переглянута і різко розкритикована членами Політбюро ЦК КП(б)У. У вказівках членів Політбюро відмічалось, що автори музики і лібрето не впоралися з покладеними на них завданнями,

невірно висвітлили тему з історії Великої Вітчизняної війни. На початку опери автори нібито показали картину панічної розгубленості радянських людей перед наступаючою німецько-фашистською армією і не відтворили щасливого, заможного життя радянських людей до нападу фашистів, що у спектаклі глядачі не бачили керівної і організаційної ролі партії у справі евакуації промисловості і населення (18, арк. 2). Підпільна робота комсомолу Краснодону нібито також відбувалася без організаційного зв'язку молодогвардійців з партією більшовиків. Аполітичність тексту лібрето, на думку членів Політбюро ЦК КП(б)У, полягала в тому, що А. Малишко навмисне не вживав близьких і улюблених слів радянських людей, таких як Ленін, Сталін, Батьківщина, Радянська Україна, комсомол, Москва (11, с. 149).

За вказівкою Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У А. Малишко переробив лібрето, вніс у нього виправлення, але і кінцевий текст, дозволений реперткомом до постановки опери, який був переглянутий членами Політбюро ЦК КП(б)У попередньо, 1 листопада 1947 р., все ж таки «страждав» грубими політичними та ідейно-художніми недоліками. Зауваження членів Політбюро ЦК КП(б)У сповіщали, що всі недоліки лібрето і політичні помилки, відтворені в лібрето і спектаклі, повторювали засуджену партією небільшовицьку, націоналістичну тенденцію, викриту раніше у творчості М. Рильського, О. Довженка та ін. (19, арк. 6).

Крім того, в доповідній записці суворо запитувалось, як лібрето в такій редакції було дозволене до постановки Комітетом у справах мистецтв (т.т. Пашин, Владко)? І як журі конкурсу на оперне лібрето, створене Радою Міністрів УРСР, рекомендувало його на найвищу премію? Слід відзначити, говорилося в документі, що лібрето в тому вигляді, якому його критикували члени Політбюро, було ухвалене автором роману О. Фадєєвим, що це буцімто серйозно притупляло політичну пильність керівників, партійних працівників Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У та Комітету у справах мистецтв, заспокоювало їх і через це такий порочний текст лібрето був дозволений до постановки. Цей факт не може виправдати товаришів, які керували створенням опери «Молода гвардія», пояснює їх несамостійність, сліпе схиляння перед авторитетом, невміння розібратися в такому важливому ідеологічному явищі (19, арк. 7).

У рецензії на лібрето опери «Молода гвардія» А. Малишко гостро критикувався як автор, який узяв за основу не сам твір Фадєєва, не його ідейну суть, а лише схему сценічної перебудови роману: в результаті цього, мовляв, автор збіднив образи героїв Краснодона в ідейному і художньому відношенні, не використав усіх можливостей, які відкривали перед ним оперне і музично-вокальне мистецтво. Особливо це стосувалося сцени присяги молодогвардійців: сцена присяги одна із найслабкіших, у той час як вона мусила б бути найбільш яскравою, наголошувалося в рецензії. Далі А. Малишку було поставлено у провину, що його дійові особи

в оперному спектаклі не натхненні борці, які пройняті почуттям радянського патріотизму, а бліді манекени, поведінка і дії котрих буцімто погано мотивовані (19, арк. 27). Авторам опери ультимативно дорікалося, що серед дійових осіб не було таких героїв як Туркенич і Валько. Це партійні вожаки, а без них, мовляв, складається враження, що краснодонський комсомол здійснював героїчні справи без зв'язку з партією більшовиків. У цьому, як вказували партійні ідеологи, одна із найбільш грубих політичних помилок авторів опери (19, арк. 28).

Композитору Ю. Мейтусу закидалося в провину, що буцімто більшість арій і хорових пісень знаходилися на низькому художньому рівні і являли собою погано римований набір слів і звуків. Прикладом тому є дует Улі та Олега з другого акту. Підкреслювалося, що перевагу в опері віддано пісням, які Червона Армія ніколи не виконувала і виконувати не могла, бо вони, на думку партійних працівників, були політично помилковими за змістом. А між іншим, наголошувалося в рецензії, авторське достоїнство не було б принижене, якби в оперу була включена улюблена і масова пісня, яка розспівувалася на всіх фронтах і в усій країні – «Священна війна» (музика О. Олександрова, слова Лебедева-Кумача) (19, арк. 30).

Ставилося питання: чому композитор Ю. Мейтус не написав жодної мелодії в душі пісні з першої серії кінофільму «Велике життя» - «Спят курганы темные»? Адже цю пісню співав увесь Донбас після показу фільму «Велике життя». Однак, слід зауважити, що через деякий час і кінофільм «Велике життя», і музику до нього було піддано безапеляційній критиці (14, с. 69-72).

Автора лібрето «Молода гвардія» А. Малишка звинуватили навіть у тому, що він ніби не створив українського колориту. Йому дорікали, що поет або ніколи не бував у Донбасі, або не любив його. В партійному документі підкреслювалося: «Почуття колориту повинно бути не лише в словесному матеріалі, а й у музиці оперного спектаклю» (19, арк. 31).

Звертає на себе увагу такий аспект доповідної записки тодішнього начальника Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У т. Ключника, де він говорив, зокрема: «Іншої оцінки заслужив колектив театру, Ви, товаришу Каганович, і Ви, товаришу Хрущов, відмітили після перегляду 1 листопада 1947 року, що колектив оперного театру провів велику роботу по створенню репертуару радянської опери і ще багато авторів, котрі брали участь у спектаклі «Молода гвардія», добросовісно старалися виконати свої ролі, створити повноцінні образи краснодонців» (19, арк. 7).

Зі сказаних слів не можна не помітити того, як уміло використовувався партійними функціонерами прийом протиставлення особистості колективу, який діяв постійно з метою травлі митців. Партійні чиновники чітко знали, що на ідеологічній ниві майстер ідеологічних інтриг Л.Каганович пройшов вишкіл у верховного інквізитора і любив погріти руки на цьому, вимагаючи документи саме такого змісту. Це дозволило йому провести черговий

розбій проти митців на догоду «великому машиністові локомотиву історії», як іменував він Сталіна (8, с. 205).

О. Аджубей у книзі «Крах ілюзій» пригадує: «Якось увечері Хрущову подзвонили додому. Поговоривши, він вийшов у їдальню і сказав, що застрелився Олександр Фадєєв. Ось воно як різонуло людину. Що «різонуло» – не пояснив. Посмертний лист Фадєєва відразу ж засекретили. Поговорювали, що в ньому О. Фадєєв не пощадив ні себе, ні часу» (1, с. 205).

Талант і погляди багатьох митців не вписувалися в рамки тоталітарної системи, особливо у повоєнний період, коли в Україні порядкував Л. Каганович. Митцям не раз доводилося відступати, наприклад, М. Рильському і композитору Л. Ревуцькому. в їх творчості з'явилися хвалебні пісні про Сталіна, ода Ленінові і навіть посвята Молотову. За життя і можливість творити вони мусили платити данину... «Життя прожите у тумані», так про себе говорив М. Рильський (11, с.151).

М. С. Хрущов у своїх мемуарах «Знову на Україні» розповідав, що перед ним було поставлене питання про арешт М. Рильського. Я заперечив: «Що ви? Рильський – видатний поет. Його звинувачують в націоналізмі, а який він націоналіст? Він просто українець і відображає національні українські настрої. Не можна кожного українця, який говорить українською мовою, вважати націоналістом. Ви ж на Україні! Я переконував: Зрозумійте, Рильський написав вірш про Сталіна, який став словами пісні. Цю пісню співає вся Україна. А ви хочете його заарештувати? Цього ніхто не зрозуміє» (12, с. 47).

Як згадують учасники тих подій, у 1947 році, знаючи про нападки проти М. Рильського, М. Хрущов викликав їх до себе разом із композитором Л. Ревуцьким і запропонував негайно, буквально за одну ніч написати пісню про Сталіна. Це могло врятувати життя М. Рильському. Максим Тадейович категорично відмовився, але упертість Хрущова, як кажуть, взяли гору. За одну ніч було написано пісню «Із-за гір та гір високих сизокрил орел летить». Наступного ж дня українське радіо пустило в ефір пісню у виконанні хору. Хрущов зателефонував Сталіну. «За що, мовляв, репресувати Рильського, ви тільки послухайте, яку він пісню написав про вождя?!» Сталіну пісня сподобалася і життя Рильського було врятовано (11, с. 151).

Можливо, в цих спогадах якісь подробиці не співпадають, але сутність їх незмінна.

У своїх мемуарах «Терміни ніколи не примушували себе чекати» М. С. Хрущов написав: «Дуже погані у нас склалися стосунки з Кагановичем. Він розгорнув шалену діяльність у двох напрямках: проти так званих українських націоналістів і проти євреїв» (17).

Л. Каганович у своїх спогадах наголошував: «Наша ідеологія завжди залишається бойовою, наступаючою, ні на одну хвилину не повинна

бути послаблена. Тим більше не повинен згаснути вогонь, який спалює на своєму шляху все непридатне для пролетарської ідеології – марксизму-ленінізму» (9, с. 492). Поплічник Сталіна був переконаний у своїх поглядах і адекватно діяв.

Слід, однак, визнати: тоді, у 1947 році, Сталіну вистачило здорового глузду, щоб зрозуміти: дії Кагановича не тільки не можуть «зміцнити», а лише ускладнюють керівництво життям республіки. І ось 26 грудня 1947 року Пленум ЦК КП(б)У розглядає «організаційне питання» і у «зв'язку з переходом тов. Кагановича Л.М. на роботу заступником Голови Ради Міністрів СРСР», звільнив його з посади першого секретаря ЦК КП(б)У. Її знову займає М.С. Хрущов, а Раду Міністрів УРСР очолив Д.О. Коротченко» (20, с. 132-133).

Однак було б наївно вважати, ніби з від'їздом Кагановича в ідеологічній сфері стало все спокійним і справедливим.

10 лютого 1948 року вийшла Постанова ЦК ВКП(б) «Про оперу «Велика дружба» (музика В. Мураделі, лібрето Г. Мдивані), поставлена у дні 30-ї річниці Жовтневої революції Великим театром Союзу РСР. У постанові стверджувалося, що опера нібито порочна як у музичному так і сюжетному відношеннях – антихудожній твір. Музика буцімто невиразна, бідна, сумбурна, дисгармонійна і побудована на одних дисонансах (16, с. 1). Окремі строфи і сцени, що претендували на мелодичність, терміново перериваються незлагодженим шумом, абсолютно чужим для нормального людського слуху і діють на слухачів гнітюче. Композитор буцімто не скористався багатством народних мелодій. ЦК ВКП(б) вважав, що «провал» опери Мураделі став результатом згубного для творчості радянського композитора формалістичного шляху, на який нібито став В.Мураделі (13, с. 2). У постанові зазначалось, що, незважаючи на попередження, а також всупереч вказівкам, які були дані ЦК ВКП(б) в його рішеннях про журнали «Звезда» і «Ленинград», про кінофільм «Велике життя», в радянській музиці не було нібито проведено ніякої перебудови. Наголошувалося, що особливо погані справи в області симфонічної і оперної музики і творчості. У постанові критиковано композиторів Д. Шостаковича, С. Прокоф'єва, А. Хачатуряна, В. Шебалина, Г. Попова, М. М'яковського і загострено увагу, що нібито саме в їх творчості особливо наглядно подані «формалістичні перекручення», антидемократичні тенденції в музиці, чужі радянському народові і його художнім смакам.

Серйозного удару партійними ідеологами було завдано по Львівському обласному відділенні Спілки композиторів (голова Т. Людкевич), що вона нібито працювала відірвано від музичної громадськості міста, не жила, мовляв, повнокровним творчим життям. Голову Спілки композиторів звинуватили в тому, що значна частина композиторів Львова не працювала над малими демократичними жанрами (масові народні пісні, марші) і «неправильно»

ставилася до тих композиторів, які працювали над названими жанрами.

У резолюції зборів необґрунтовано вказувалося на те, що в роботі творчої секції більша частина не бере участі, нові твори буцімто не обговорювалися (4, арк. 128-129). Це стандартний набір звинувачень, який панував на той час в ідеологічній роботі партійних організацій республіки.

Композиторів Колессу, Сімовича, Солтиса, як свідчить стенограма, звинуватили в тому, що вони буцімто приховали від громадськості частину своїх творів, чим саме вирішили «захищати себе від громадської критики», композитори Львова нібито працювали відірвано від громадського життя, не бували на підприємствах міста і в колгоспах області, не виступали перед трудящими з доповідями про свої твори. Музична картина у Львові, за висновками партійців, знаходилася на надто низькому рівні. Жоден із композиторів і музикознавців не виступав з критичними доповідями і рецензіями на твори львівських композиторів. Між Спілкою композиторів і конкретними організаціями і театрами нібито не було встановлено творчого зв'язку. Директора Львівської обласної філармонії Пошибіткіна «визнали» як такого, хто проявляв консерватизм до виконання естрадних творів львівських композиторів, у той час як, внаслідок некритичного ставлення до художнього керівника філармонії (тов. Гончаров), були організовані концерти «композиторів-формалістів» Д. Шостаковича і Б. Лятошинського (4, арк. 130).

Обласний відділ мистецтв (тов. Похожієнко) і обласна філармонія критикована за нібито незадовільну організацію пропаганди музичних знань серед населення і, зокрема, молоді. Музичні лекторії працювали, за висновками партійних ідеологів, на низькому рівні і їх мало хто відвідував.

Театрам опери та балету і музичної комедії закидалось, що вони не проводили обговорень своїх вистав з глядачами. Концерти проводилися здебільшого у місті і зовсім буцімто рідко в колгоспах області. Слабо використовувалися клубні сцени і т. ін.

Збори відмічали також «відсутність» творчого зв'язку між Спілкою композиторів і Спілкою письменників. Звинувачено було і обласні газети «Вільна Україна», «Львівська правда», «Червоний штандарт» за те, що вони «слабо висвітлювали питання музичної культури» (5, арк. 117).

Весь арсенал ідеологічних звинувачень музичної спільноти Львова у рамках жорстоких, немилосердних партійних керівників у будь-якому випадку зводився до одного: якщо працюєш – то не так, якщо відмовчуєшся – ще гірше.

У надзвичайно складних умовах того часу творчі митці знаходилися під великим страхом і знайти «золоту середину» догодити системі було непросто. Частина творчої інтелігенції не погоджувалася з ідеологічними догматами сталінщини і намагалася всіма можливими засобами чинити відкритий спротив. Інша частина з корисних, кар'єристських поглядів пере-

ходила і служила системі, але, як правило, і перші, і другі обов'язково рано чи пізно потрапляли у їх жорнова.

У виступі секретаря Львівського міськкому партії П.Йови на нараді працівників Львова про діяльність львівських композиторів у червні 1948 р. ми знаходимо оцінки характерні для партійних працівників комуністичної системи: «Дехто з львівських композиторів, особливо, тих, які виховувалися в буржуазних мистецьких школах, несуть на собі серйозний тягар західноєвропейського так званого «модерністського» стилю (5, арк. 118).

Некомпетентне втручання партійних органів у творчість композиторів продовжувалась. 13 березня 1950 р. на засіданні бюро Харківського міськкому партії робота театру музичної комедії була піддана різкій критиці. Харківському керівництву не подобались віденські оперети, які переважали в репертуарі. Із цинізмом зазначалось, що театр не має зв'язків з українськими письменниками, композиторами, а тому в його репертуарі відсутні українські класичні твори. Було зроблено висновок: репертуарна лінія театру в 1949-1950 рр. не відповідає вимогам ЦК ВКП(б). внаслідок такого рішення було звільнено з посади директора театру С.М.Гуревича, посилено контроль за репертуаром (6, арк. 148).

Навіть у клубних закладах п'єси, які ставились аматорами, підлягали цензурі. Наприклад, забороненими виявились у 1949 р. у клубах Харківської області п'єси «Москаль-чарівник» Котляревського, «Чобіт лиха наробив» Левади, «Сватання на Гончарівці» Квітки-Основ'яненка (7, арк. 19).

15 квітня 1948 року відбулися збори інтелігенції м. Харкова. Було зазначено, що в Харківському відділенні Спілки композиторів України є композитори, твори яких відбивають порочні принципи формалістичного напрямку: «Наскрізь формалістичною є творчість М. Тиця, неприязним для радянського слухача є «Повернення героя» В. Нахабіна і «Поема про Батьківщину» В. Борисова.

Різкій критиці було піддано Харківську консерваторію за недостатнє, «формалістичне» викладення предметів, а окремих професорів – за пропаганду «ідеалістичних теорійок» (16). Під тиском довелося каятися Д. Клебанову, М. Тицю, А. Самойловичу (16). Композитора Б. Жука було піддано розносній критиці за поему для віолончелі, що мовляв у «поемі не можна вловити зв'язків ні з народними музичними витоками, ні з традиціями російської класики» (8, с. 99-100).

Переслідування як невід'ємний елемент тоталітарної системи насамперед позначилися на інтелігенції, яку знищували не лише фізично, а й морально. Усе це свідчило під яким жорстоким фізичним та моральним тиском перебували діячі культури і мистецтва у повоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аджубей А. Крах иллюзий. – М., 1991. – 350 с.
2. Виноградов В. Харьковские композиторы // Советская музыка. – 1951. – №8. – С. 99-100.
3. Волкогонов Д.О. Триумф і трагедія. Політичний портрет Й.В.Сталіна: У 2 кн. – К, 1990. – Кн. 2. – С. 409.
4. Державний архів Львівської області. (Далі: ДАХО) – Ф.Р. – Оп. 1. – Спр. 12.
5. ДАЛО-Ф.П.4. – Оп. 1. – Спр. 231.
6. Державний архів Харківської області. (Далі ДАХО) – Ф.69. – Оп.7. Спр. 16.
7. ДАХО. – Р. – 5231. – Оп. 2. – Спр. 200.
8. Ільєнко І. За сценарієм Кагановича // Літературна Україна. – 1989 – 30 березня.
9. Каганович Л.М. Памятные записки рабочего, коммуниста, большевика, профсоюзного, партийного и советского государственного работника. – М, 1997. –С. 492-493.
10. Калініченко В.В., Рибалка І.К. Історія України. Ч.ІІІ. 1917-2003 рр. – Х.: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2004. – 628 с.
11. Мозговський М.В. Боротьба тоталітарної системи проти композиторів у повоєнний період (1946-1953 рр.) // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». – Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: ОВС 2002- Вип. 11. – С. 144-155.
12. Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева: Снова на Украине // Вопросы истории. – 1990. - №5. – С. 47-49.
13. Об опере «Большая дружба» В.Мурадели. Постановление ЦК ВКП(б) от 10 февраля 1948 г. // Партийная жизнь – 1948 - №3. – С. 1-5.
14. Про кінофільм «Велике життя». Постанова ЦК ВКП(б) від 04.09.46 р. // Парти́йне життя. – 1946 №1. – С. 69-72.
15. Про оперу «Богдан Хмельницький» // Жовтень. – 1951. - №7. – С. 3-7.
16. Собрание интеллигенции Харькова // Красное знамя. – 1948. – 17 апреля.
17. Хрущов М. Терміни ніколи не примушували себе чекати // Радянська освіта. – 1990. – 11 вересня.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України. (Далі: ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп. 70. – Спр. 519.
19. ЦДАГО України. – Ф1. – Оп. 70. – Спр. 694.
20. Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. – К., 1990. – 141 с.
21. Шевченко Л.А. Культурно-ідеологічні процеси в Україні у 40-50 рр. // Укр. іст. журн. – 1992. - №7-8. – С.39-48.

До 55-річчя

Быков Владимир Георгиевич

Родился в г. Харькове в 1958 г. Окончил исторический факультет Харьковского государственного университета им. А.М. Горького (ныне Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина) в 1980 году.

С 1987 г. работает в Харьковской государственной научной библиотеке имени В.Г. Короленко (ХГНБ им. В.Г. Короленко). С января 1988 г и по настоящее время – сотрудник отдела редких изданий и рукописей ХГНБ им. В.Г. Короленко. Владимир Георгиевич активно выступает в научных конференциях «Слобожанские чтения», в периодической печати и журналах со статьями генеалогического, исторического и краеведческого содержания. Ведет большую краеведческую работу.

Печатается в сборниках «Культурное наследие Слобожанщины» (секции: «Культура и искусство», «История и краеведение», «История семей и генеалогия»). Печатается в журналах «Клио», «Армии и битвы», «Император».

Большой знаток наград и личностей Императорской России, Советского Союза, иностранных наград и знаков различия. Увлекается военной историей во всех ее проявлениях: в личностях, наградах, историях полков, форме и др.

Автор более 10 публикаций, среди которых: «Историческая живопись и факты истории», «Генерал Коновицын: полководец, министр, воспитатель», «Василий Григорьевич Колокольцов – земский деятель Волчанского уезда», «У истоков Черноморского флота», «Карьера Донского генерала», «Черноморский герой из Голландии», «Генерал Ланжерон», «Орлов-Денисов», «П.П. Коновицын», «Герои ордена св. Георгия Слобожанщины».

Воин, монархист, патриот

В историю России значительный вклад внесли её подданные иностранного происхождения, многие из которых приехали в эту страну в XVII-XIX веках и остались там навсегда. Много иностранцев, главным образом немцев, приехало на службу во времена Петра I. Большинство этих лиц служило на командных должностях в русской армии и флоте. Среди них были и предки нашего героя, бывшие уроженцами Швабии (Швабия – одна из немецких земель). Один из прадедов А.Ф. Келлера, барон Людвиг-Христофор Келлер, служивший в Пруссии дипломатом высокого ранга, занимал посольские посты в Гааге, Вене и Санкт-Петербурге и получил титул графа королевства Пруссия. Женат он был на сестре известного русского полководца фельдмаршала и светлейшего князя П.Х. Витгенштейна. Внуки же графа Келлера отличились на военной службе в русской армии. У переехавшего в начале XIX в. в Российскую империю графа Федора Келлера было трое сыновей: Альфред, Артур и Виктор. Все они стали генералами. Альфред Келлер окончил службу в чине генерал-лейтенанта, а Артур Артурович дослужился до генерал-майорского чина. Двое его сыновей, Артур и Федор, также стали генералами. Артур Артурович Келлер (1867-1915) в годы Первой мировой войны командовал 4-й Донской казачьей бригадой, получил тяжелую контузию в одном из боев, отчего вскоре и умер. Его брат, граф Федор Артурович Келлер, о котором написан этот очерк, по военной линии поднялся выше своих предков и родственников, дослужившись до генерала от кавалерии (выше этого звания был только чин генерал-фельдмаршала).

Родился Федор Артурович в 1857 г. С детских лет он, как и почти все его родственники, хотел стать военным. Отец его, как указывалось выше, был военным, а мать, Наталья фон Розеншильд-Паулин происходила из знатного дворянского рода немецкого происхождения. Поэтому отец отдал его на учебу в подготовительный пансион при Николаевском кавалерийском училище в Петербурге. В 1877 г. началась русско-турецкая война. Молодой юнкер пожелал в ней участвовать и был направлен в чине вольноопределяющегося в 1-й Лейб-драгунский Московский полк Дунайской армии. За храбрость в боях он был награжден Георгиевскими крестами III и IV степени. В 1878 г., после окончания войны, вольноопределяющийся граф Келлер по приказу ген.-фельдмаршала великого князя Николая Николаевича за отличия в боях был произведен в чин прапорщика. В 1878 г. прапорщик Келлер

успешно сдает офицерский экзамен в Тверском кавалерийском училище и через несколько месяцев получает очередной чин корнета (соответствовал чину лейтенанта). В 1879 г. корнет граф Ф.А. Келлер поступает на службу в 6-й гусарский Клястицкий полк, где прослужил 8 лет, дойдя до командира эскадрона и был направлен на учебу в Петербург в Офицерскую кавалерийскую школу на отделение эскадронных командиров. После окончания учебы ротмистр граф Келлер продолжает служить в драгунских полках. В 1894-1902 гг. подполковник граф Ф.А. Келлер служит в 24-м драгунском Лубенском полку, а в 1901 г. – в 23-м драгунском Вознесенском полку. В мае 1901 г. произведенный в полковники Ф.А. Келлер назначается командиром Крымского конно-татарского дивизиона. Должность эта тогда была довольно ответственной, т.к. дивизион нес охрану отдыхающих в Крыму представителей императорской фамилии и их родственников. В 1903 г. граф Келлер командует 11-м драгунским Харьковским полком, а в следующем, 1904 году знаменитыми «черными гусарами» – 15-м драгунским Александрийским полком (с 1907 г. он снова стал именоваться 6-м гусарским Александрийским полком). В 1905 и в 1906 гг. на командира этого полка дважды покушались эсеры-террористы, у которых его откровенно верноподданная и монархическая позиция вызывала ненависть. Если первое покушение окончилось для полковника Келлера благополучно и он не пострадал, т.к. брошенная в графа бомба не взорвалась, то второе покушение было более успешным: в результате взрыва упавшей возле Федора Артуровича бомбы он был тяжело ранен в ноги, откуда потом врачи извлекли несколько десятков осколков. После выздоровления в ноябре 1906 г. граф Ф.А. Келлер получает повышение по службе, будучи назначен командиром лейб-гвардии Драгунского полка, расквартированного в столице. Усердная служба графа не остается незамеченной: в 1907 г. он назначается флигель-адъютантом к императору Николаю II. В том же году граф Келлер производится в чин генерал-майора с зачислением в свиту императора.

На протяжении всей своей службы граф Ф.А. Келлер всегда проявлял очень большую заботу о подчиненных ему военнослужащих. Особенно заботился о солдатах: следил, чтобы они всегда были сыты, посещал их в госпиталях (особенно в период войны), категорически запрещал рукоприкладство по отношению к ним и запрещал использование офицерами солдат на различных хозяйственных работах считая, что они должны служить и воевать, а не быть разнорабочими. Не удивительно, что подчиненные графа его очень уважали и любили, хотя по службе командир полка всегда очень строго спрашивал с каждого из своих подчиненных, как с солдат, так и с офицеров. Служить в столице долго генералу Келлеру не пришлось: в 1909 г. он назначается командиром 1-й бригады Кавказской кавалерийской дивизии. Возможно, одной из причин перевода на Кавказ были его натянутые отношения с непосредственным начальником- командиром 2-й

Генерал гр. Келлер с офицерами 10 кав. дивизии.

гвардейской кавалерийской дивизии генерал-лейтенантом А.А. Брусиловым. На Кавказе генерал Келлер тоже долго не прослужил: в 1912 г. его переводят в Харьков на должность командира 10-й кавалерийской дивизии. Через несколько месяцев граф Ф. А. Келлер производится за отличие по службе в генерал-лейтенанты. Штаб дивизии располагался в Харькове, а сам командир с семьей проживал по ул. Пушкинской, 79. Дивизия, которой командовал генерал граф Келлер, по праву считалась одним из лучших соединений в русской кавалерии и состояла из четырех полков: 1-го Оренбургского казачьего, 10-го драгунского Новгородского, 10-го гусарского Ингерманландского, 10-го уланского Одесского. Под командованием такого опытного и талантливого кавалерийского генерала, как граф Келлер, эта дивизия очень хорошо проявила себя в период Первой мировой войны, о чем свидетельствует большой процент личного состава дивизии, награжденных Георгиевскими крестами, орденами Св. Георгия, Георгиевским оружием и другими наградами. Некоторые из офицеров дивизии и 3-го конного корпуса, которыми граф Келлер командовал в Первую мировую войну, стали генералами и командовали в период Гражданской войны в белых армиях крупными кавалерийскими соединениями. В армии генерала Врангеля одним из кавалерийских корпусов командовал генерал-лейтенант И. Г. Барбович (служивший в 10-м гусарском Ингерманландском полку под командо-

ванием генерала Келлера в 1912- 1917 гг.). В конце 1916 – начале 1917 гг. в 3-м конном корпусе воевал есаул А.Г. Шкуро. В период Гражданской войны генерал-лейтенант А.Г. Шкуро командовал одним из Кубанских казачьих корпусов, а в начале 1920 г. – Кубанской армией. Накануне Первой мировой войны в стоявшем в Харькове 1-м Оренбургском казачьем полку служил подъесаул А.И. Дутов, бывший в 1918-1921 гг. войсковым атаманом Оренбургского казачьего войска и генерал-лейтенантом. В составе корпуса находился 10-й драгунский Новгородский полк, где осенью 1916 г. служил унтер-офицер Г.К. Жуков, награжденный за храбрость в боях Георгиевскими крестами III и IV степени. Впоследствии, как известно, он стал Маршалом Советского Союза и четырежды Героем Советского Союза.

В начале Первой мировой войны 10-я кавалерийская дивизия была направлена на Юго-Западный фронт, где отличилась в ряде сражений в Восточной Галиции. Русский военный историк А. Керсновский в своей «Истории Русской армии» выделял это соединение, которое под командованием генерала Келлера в конном бою 8 августа 1914 г. у с. Ярославиче разбила 4-ю кавалерийскую австро-венгерскую дивизию, а также отличилась в боях у Яворова, под Перемышлем и Рава-Русской. Во время сражения у Ярославиче, в самый напряженный момент, генерал граф Келлер лично бросился в бой, сопровождаемый лишь несколькими кавалеристами, вдохновив своих подчиненных. В результате их атаки австрийцы были смяты, отброшены и обратились в бегство, понеся при этом громадные потери. Некоторые из офицеров 10-й кавалерийской дивизии считали, что эта победа была достигнута не только благодаря полководческому таланту графа Келлера, но и его огромному авторитету в войсках.

За бой под Ярославичами граф Ф.А. Келлер был удостоен ордена Св. Георгия IV степени. Позже он получит и другие награды: орден Св. Георгия III степени, орден Св. Анны I степени с мечами, Георгиевское оружие (шашка с позолоченным эфесом и надписью «За храбрость»). Хорошо знавшая генерала в период его службы в столице императрица Александра Федоровна писала о действиях дивизии графа Келлера в Восточной Галиции: «Граф Келлер делает что-то невероятное. Со своей дивизией он перешел уже Карпаты и, несмотря на то, что Государь просит его быть поосторожнее, он отвечает Ему: «Иду вперед». Во время боев в Карпатах граф Келлер был ранен, но вскоре вернулся в свою дивизию, не считая возможным надолго оставлять ее. Корреспондент газеты «Новое время» Кравченко так характеризовал генерал-лейтенанта Келлера: «Смелость, сопряженная с умением владеть собой, быстро оценивать положение, замечать ошибки врага делали его страшным противником. С именем графа Келлера связано много славных дел этой войны. Прорвавшись как-то сквозь линию врагов, он долгое время хозяйничал у них в тылу со своей удивительной дивизией, и все усилия австрийцев поймать его были напрасны. Однажды он

Штаб ген. Келлера (начало 1915 г.).

захватил обоз чуть ли не целого корпуса, причем почти не понес потерь. В конце концов, после долгой погони, дивизия графа Келлера была окружена со всех сторон. Казалось, что выхода нет. Но и тут спокойствие, смелость и талант кавалериста дали ему возможность целым рядом демонстративных атак отвлечь внимание австрийцев, и затем, пробившись там, где его менее всего ожидали, уйти».

В марте 1915 г. генерал граф Ф. А. Келлер, показавший себя выдающимся военачальником-кавалеристом, назначается командиром 3-го кавалерийского корпуса, куда входили отборные части армейской и гвардейской кавалерии. Во многих документах это соединение именовали конным корпусом. В состав 3-го корпуса входила и 10-я кавалерийская дивизия. Позднее этому корпусу не раз придавались дополнительные соединения и его командир выполнял функции командующего группой войск, в которую входило до 10 дивизий. Вскоре после вступления генерала Келлера в командование корпусом его соединение отличилось в сражении под Хотинном, где обходившая левый фланг Юго-Западного фронта неприятельская группа в ночь на 17 марта 1915 г. была стремительно атакована 3-м конным корпусом и разгромлена. Особенно отличилась 10-я кавалерийская дивизия. В плен попало 33 австрийских и венгерских офицера и 2100 солдат. 42-я венгерская пехотная

дивизия была полностью разбита. Тогда в 3-й кавалерийский корпус, кроме 10-й кавалерийской дивизии, входили 1-я Донская казачья и Терская казачья дивизии, а также гвардейская кавалерийская бригада, состоявшая из лейб-гвардии Гродненского гусарского и лейб-гвардии уланского полков. Отличились войска корпуса и в конце апреля, нанеся еще одно поражение австро-венгерским войскам в Северной Буковине. Командир кубанского казачьего отряда Андрей Григорьевич Шкуро (тогда еще есаул) так характеризует графа Ф.А. Келлера, под командой которого ему некоторое время пришлось служить: «Служа при 3-м конном корпусе я хорошо изучил графа и полюбил его всей душой, равно как и мои подчиненные, положительно не чаявшие в нем души. Граф Келлер был чрезвычайно заботлив о подчиненных, особенное внимание он обращал на то, чтобы люди были всегда хорошо накормлены, а также на уход за ранеными, который, несмотря на трудовые условия войны, был поставлен образцово. Он знал психологию солдата и казака. Встречая раненых, выносимых из боя, каждого расспрашивал, успокаивал и умел обласкавать. В трудные моменты боев он сам ходил в атаку и был дважды ранен».

Самое активное участие корпус генерала Келлера принял в Брусиловском прорыве, который при содействии других фронтов мог бы решить исход всей войны. 3-й конный корпус, действуя летом 1916 г. в Южной Буковине, добился важных успехов для всего Юго-Западного фронта. Войска корпуса захватили в плен 60 офицеров, 3500 солдат противника, а также 11 пулеметов. Граф Келлер так сообщил об этом в телеграмме на имя императрицы Александры Федоровны: «Данную задачу исполнил, очистил Южную Буковину от противника».

Сегодня ранен в ногу пулей, кость не перебита, но расщеплена. С Божьей помощью надеюсь скоро вернуться в строй для дальнейшей службы Вашему Величеству».

В новом, 1917 году, вся русская армия ожидала нового наступления на фронте, которое, по мнению многих принесло бы победу. Ожидал этого же и граф Келлер, понимавший огромное значение конницы после прорыва вражеской обороны. 15 января 1917 года он был произведен в чин генерала от кавалерии, став полным генералом.

Однако Февральская революция, последовавшие за ней события, особенно печально знаменитый приказ №1 по армии, разрушили все эти надежды. Среди генералитета армии почти не нашлось людей, готовых защищать царя. Только двое проявили преданность Николаю II: генерал Хан Нахичеванский (командир гвардейского кавалерийского корпуса) и генерал Ф.А. Келлер. Граф Келлер отправил ему в ставку следующую телеграмму: «Третий конный корпус не верит, что Ты, Государь, добровольно отрекся от престола. Прикажи, Царь, придем и защитим Тебя». Весь личный состав корпуса с огромным энтузиазмом поддержал призыв своего командира.

*Направление раненого ген. Келлера
в госпиталь.*

*Император Николай II
при посещении госпиталя.*

Кавалеристы Хана Нахичеванского и графа Келлера легко могли бы подавить возникшие беспорядки в столице, если бы получили соответствующий приказ от высшего военного руководства. Однако такого приказа они не получили.

Для приведения корпуса к присяге на верность Временному правительству специально был прислан командир 12-й кавалерийской дивизии генерал барон К.Г. Маннергейм. Но, несмотря на его уговоры, генерал Келлер присягать отказался, заявив: «Я – христианин. И думаю, что грешно менять присягу».

После генерал от кавалерии граф Ф.А. Келлер был отправлен в резерв и приехал в Харьков, где с 1912 года по ул. Пушкинской проживала его семья.

На должности командира III конного корпуса графа Келлера сменил генерал Крымов. Именно он в августе 1917 г. руководил соединением во время его похода в Петроград, потому что генерал Л.Г. Корнилов и его сторонники сделали корпус своей главной ударной силой, воспользовавшись господствовавшими там антиреспубликанскими настроениями. Когда генерал Крымов застрелился, то место командира корпуса предложили генералу П.Н. Врангелю. Однако он отказался принять командование. Аналогичное предложение сделали донскому генералу П.Н. Краснову, и тот дал согласие. Впоследствии оба этих генерала сыграют очень большие роли в Белом движении.

Что касается графа Келлера, то он написал письмо А.Ф. Керенскому, где просил направить его в Тобольск, т.к. там находился в ссылке Николай II с семьей. Но в этой просьбе генералу было отказано. Несмотря на то, что он находился в запасе, в армии его имя пользовалось громадным авторитетом. Свое отрицательное отношение к Временному правительству, а затем к большевикам он никогда не скрывал. Правда, последние его пока не трогали. Когда началась Гражданская война, то к формировавшейся на Дону Добровольческой армии он тоже не примкнул, считая ее руководителей противниками монархии, о чем и написал генералу М.В. Алексееву. Осенью 1918 года он принял предложение Совета обороны Псковской области возглавить начавшую формироваться в Пскове белую Северную армию. В начале ноября 1918 г. граф выехал в Киев, откуда намерен был отправиться в Псков. Но дальше Киева он не уехал в силу ряда обстоятельств.

Гетман П.П. Скоропадский был очень обеспокоен начавшимся против него движением, возглавляемом лидерами Директории С.В. Петлюрой и В.К. Винниченко. Немцы уже не могли поддерживать гетмана, т.к. в связи с капитуляцией Германии ее войска выводились с Украины. Противопоставить войскам Директории можно было армию, сформированную из бывших царских офицеров, которых тогда на Украине было очень много. Командовать же войсками Скоропадский предложил графу Келлеру, учитывая его непререкаемый авторитет в армии. Так генерал граф Келлер стал

Генерал гр. Ф. А. Келлер и офицеры штаба.

Генерал от кавалерии гр. Ф. А. Келлер с офицерами III конного корпуса (первый справа в нижнем ряду есаул А. Г. Шкуро).

Геоργиевские кавалеры III конного корпуса.

главнокомандующим вооруженными силами Украины. Также гетманом было объявлено, что все гражданские власти должны подчиняться графу Келлеру. Немаловажное значение имел и тот факт, что граф, несмотря на свое немецкое происхождение и фамилию, всегда к немцам относился резко отрицательно. Однако монархические взгляды графа и его слишком энергичная работа по созданию армии отпугнули от него часть министров Скоропадского, тем более что некоторые из них уже решили перейти на сторону Директории и рассматривали генерала Келлера, как своего врага. Изменил свое отношение к генералу и Скоропадский, испугавшись его слишком большой популярности. В результате ряда интриг граф Келлер был освобожден от занимаемой должности и лишен всех своих полномочий. Главнокомандующим армией стал генерал князь Долгоруков. После прихода к власти Директории во главе с С. В. Петлюрой граф Келлер проживал в Михайловском монастыре Киева. Узнав об этом, Петлюра приказал приставить к нему вооруженный караул. Перед этими событиями представители немецкого командования дважды предлагали графу под видом немецкого офицера уехать в Германию, но он отказался. 8 декабря 1918 г. поступил приказ перевести генерала графа Келлера в Лукьяновскую тюрьму. Когда его и двух адъютантов графа вели под конвоем по Софийской площади возле памятника Богдану Хмельницкому, неожиданно раздался винтовочный залп. Одна из пуль попала графу в затылок, отчего он сразу же умер. Погибли и оба его адъютанта. Георгиевское оружие, которым граф был награжден за свои подвиги на фронте в 1915 г., было торжественно вручено С. В. Петлюре. Так трагически погиб один из самых лучших кавалерийских командиров Русской армии. В честь генерала от кавалерии

Казачи отряда А. Г. Шкуро.

графа Ф. А. Келлера в Северо-Западной белой армии был учрежден крест Келлера. Он представлял из себя белый мальтийский крест и носился на розетке из георгиевской ленты.

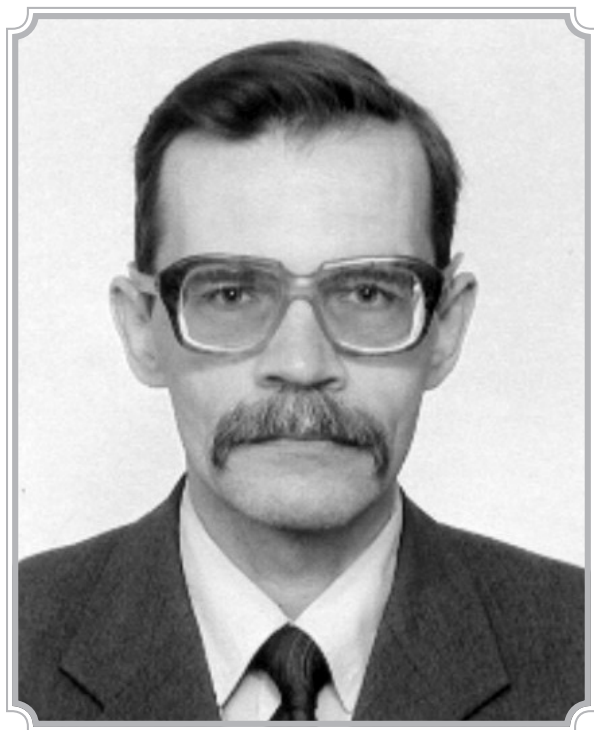
Граф Келлер был похоронен на Лукьяновском кладбище. Но в начале 1930-х гг. могила была уничтожена.

За свою 45-летнюю службу граф Ф. А. Келлер был награжден орденами Св. Анны I ст. (с мечами), II и III ст., Св. Станислава I, II и III ст., Св. Георгия III и IV ст., Св. Владимира III и IV ст., Георгиевскими крестами III и IV ст. и Георгиевским оружием с надписью «За храбрость».

ЛИТЕРАТУРА

1. Война 1914-1917 гг. Из личного фотоальбома генерала графа Ф. А. Келлера.
2. Белое движение. Исторические портреты. М., 2011.
3. Шкуро А. Г. Записки белого партизана. М., 2013.
4. Военный орден Святого Великомученика и Победоносца Георгия: именные списки 1769-1920. – М., 2004.
5. Гладков Н. Н. История государства Российского в наградах и знаках. Т. I. – М.; СПб., 2004.
6. Керсновский А. А. История Русской армии. Т. 3-4. М., 1994 г.

До 55-річчя

Вохмянин Валерий Константинович

историк, писатель, педагог, специалист музейного дела.

Родился 21 мая 1958 г. в г. Харьков. В 1975 г. окончил харьковскую среднюю школу № 2. Работал электромонтером и техником Червонозаводского телефонного узла Харьковской городской телефонной сети.

В 1985 г. окончил историко-филологический факультет Университета Дружбы Народов им. Патриса Лумумбы (г. Москва). В 1985–1995 гг. – учитель школы № 61 Фрунзенского района г. Харькова, создатель и руководитель Музея Боевой Славы «Воины-чекисты в боях за Харьков». В 1995–2001 гг. –

в Харьковском историческом музее: научный сотрудник, ст. научный сотрудник научно-методического отдела, заведующий 2-м научно-экспозиционным отделом (истории советского периода). В 2001–2003 гг. – ведущий и главный специалист отдела охраны культурного наследия и музейного дела Управления культуры Харьковской облгосадминистрации.

В 2003–2005 гг. – один из создателей, автор научной концепции и первый директор музея «Харьковщина в Великой Отечественной войне 1941–1945 годов» в составе мемориального (с 2008 г. – Национального мемориального) комплекса «Высота маршала И.С. Конева» (пгт Солоницевка Дергачевского района Харьковской области).

С 2006 г. по настоящее время – главный редактор медиа-проекта «Харьков в войне». Автор пяти книг и десятков публикаций по истории Харькова и Великой Отечественной войны 1941–1945 гг., теории и практике музейного дела (Киев, Харьков, Донецк, Полтава, Ивано-Франковск). Участвовал в разработке реализованных проектов резекспозиции музея истории ЮЖД (2007 г.), мемориального музея-квартиры семьи Гризодубовых (2008 г.), музея ПАО «Электромашина» (2012 г.), музея Боевого Братства в с. Соколово Змиевского района Харьковской области (2013 г.).

Сотрудничает с печатными СМИ («Комсомольская правда в Украине», «Время», «Вечерний Харьков»), региональными теле- и радиоккомпаниями («7 канал», АТВ/К, ROBINZON-TV, «Новая волна» и др.). Участвует в военно-патриотической работе с молодежью.

Номинант творческой премии исполкома Харьковского горсовета 2010 и 2011 гг. Отмечен грамотами управления образования Фрунзенского райсовета и управления культуры Харьковской облгосадминистрации.

Проживает в г. Харьков.

В. К. Вохмянін

ПОСТАТЬ ІЗ ЗАБУТТЯ: ГЕНЕРАЛ ПЕТРО ВОВКОБОЙ

Чим далі на Схід, тим важче відкриває історія криваві сторінки подій, головною прикметою яких стала постать людини з рушницею, а найвпливовішим аргументом – куля білогвардійської гвинтівки, комісарського маузера чи повстанського обрізу. Війна 1918–1920 років у роздертіх фронтами України, наступні масові чистки і брудні судові процеси ламали долі, підносили на гребінь одних і розпинали інших. Без сліду зникали не лише люди, але й мовчазні свідки – документи архівів і музейних фондів.

На початку 1950-х років до Харкова докотилася чергова хвиля «паперової війни». За київською вказівкою із спецфондів Харківського історичного музею було вилучено всі протирадянські матеріали – спадок колишнього Музею Революції УСРР: гетьманські, петлюрівські, денікінські, заборонені більшовицькі за підписами Л. Троцького, Х. Раковського та інших, що призначалися виключно для наукового користування і не підлягали експонуванню. Перелік частини втрачених документів (датований червнем 1949 року «Список листівок і прокламацій особого фонду» на 376 примірників 265-ти найменувань) було виявлено автором цих рядків лише 1999 року.

Відкрити за таких обставин постать чи обличчя забутої людини – то вже справжня удача для Східного регіону, де місцеві реалії визвольних змагань 1918–1920 років лишаються чи не суцільною *terra incognita* навіть для більшості фахівців. Харківщина і Харків з їх потужним науковим потенціалом досі не спромоглися видати своєї нової історії, яка б дійсно відповідала вимогам і потребам часу.

До вагомих знахідок належить виявлення у фондах Харківського історичного музею світлини одного з найвищих українських вояків 1918 року – генерального значкового Петра Вовкобая, який очолював на Слобожанщині формування 7-го Харківського корпусу армії Української Держави [1]. Зображень Вовкобая не публікувало жодне видання, згадки про нього є вельми нечисленними, а видана 1995 року Інститутом українознавства НАНУ у Львові біографічна збірка О. Колянчука, М. Литвина і К. Науменка «Генералітет українських визвольних змагань» наводила про Вовкобая відомості короткі й перекручені, помилково назвавши ще й Петром Романовичем [2] – попри те, що від народження він був Мироновичем.

Постаті українських військовиків часів гетьманату взагалі маловідомі – на відміну від тих, хто бився на боці Директорії і залишив по собі згадку у виданих на еміграції спогадах та історичних студіях.

Петро Миронович Вовкобой походив з українського козацького роду. Народився 26 червня 1859 року на Полтавщині. Виховувався удома, згодом навчався у Лубенській гімназії, курсу якої не скінчив. Справа на той час дуже нерідка, хоча головною причиною ставав найчастіше не брак коштів, а нездоланий бар'єр вивчення «мертвих мов» [3]. Проте для людини наполегливої навіть чотири гімназичні класи становища безнадії не створювали: вступити з ними до університету було неможливо, але існували й інші шляхи здобуття освіти, в т. ч. військової.

Громадське піднесення – наслідок важкої, але переможної війни з Туреччиною 1877–1878 років – спонукало чимало молоді до обрання долі воюючого. 30 березня 1878 року Петра Вовкобая було зараховано до військової служби. Того ж року він вступає до Чугуївського піхотного юнкерського училища поблизу Харкова і по двох роках навчання повертається до дислокованого на Київщині 130-го піхотного Херсонського полку, де 14 листопада 1881 року отримує погони прапорщика [4]. Двадцять років подальшої служби принесли Вовкобою лише чин капітана, роту у командування і думку про цілковиту особисту безперспективність.

По-справжньому його зірка засяяла пізніше – у 1904–1905 роках, у далекій Маньчжурії. Війна з Японією сьогодні є взагалі забутою, мовляв: «То було не в Україні». Так, але гинули там наші країни, а кожен десятий із загиблих офіцерів був вихованцем саме Чугуївського училища – майже сто їх не повернулося з маньчжурських сопок [5].

Ніхто зараз навіть не уявляє, якою неймовірно важкою була та невдача війни: горяна напівпустеля, 40-градусна спека, бездоріжжя. Воюючим з європейських губерній (найпершими на посилення Маньчжурської армії у червні 1904 року прибули дивізії 10-го армійського корпусу саме з Харківщини та Полтавщини [6]) важко було пристосуватися до умов, що їх не витримували взуття та одяг. Гонорові оренбурзькі, уральські та забайкальські козаки ніяк не могли налагодити розвідок і щоразу потрапляли у горах до засідок – за півтора місяці війни ними не було захоплено у полон жодного живого чи мертвого японця.

21-й Східно-Сибірський полк, у якому П.М. Вовкобой командував на той час ротою, пройшов війну від початку до кінця. Старі документи зберігають чимало свідчень того, з чим їм випало там зіткнутися.

13 червня 1904 року передовий батальйон 21-го полку, переслідований упродовж десяти верств щільним вогнем японців, відходив до основної позиції свого загону на Далінському перевалі. Стомлені, голодні люди відступали ротами. Командир 2-ї роти капітан Ковалівський від теплового

удару став несамовитим – усі спроби забрати його з собою із застосуванням навіть сили виявились марними. 3-я рота одразу взяла у горах помилковий напрям. Її командир капітан Місін невдовзі вирішив, що їх відрізано від своїх, і після невдалої спроби самогубства наказав людям відходити урозсип, хто як може, а сам залишився у горах. Поручик Блау з 34 стрільцями пробилися до своїх, інші сховалися і на власні очі бачили, як японці дострілювали і доколювали багнетами поранених, а мародери-китайці добивали камінням тих, хто ще дихав. За час відходу в батальйоні пропали безвісті 94 чол., поранених вдалося винести лише 9 [7]. Випадків таких було чимало...

За мужність і відвагу в боях П.М. Вовкобой було підвищено у рангах до підполковника, а невдовзі полковника. Після важкої контузії він деякий час завідував господарством свого полку, потім одержав у командування батальйон, був відзначений золотою зброєю [8], орденами Святих Станіслава та Анни 2-го ступеня з мечами, Святого Володимира 4-го ступеня з мечами і бантом [9]. Але найзначнішою з нагород став одержаний 1 листопада 1905 року орден Святого Георгія 4-го ступеня [10]. Вовкобой був 126-м з поміж близько 300 офіцерів, яких було нагороджено таким хрестом за японську війну. До того ж, георгіївські кавалери мали значні привілеї та пільги у підвищеннях і призначеннях на посади.

Після закінчення бойових дій полковник Вовкобой командував батальйоном 131-го піхотного Тираспольського полку на Київщині, Башкади-кларським резервним батальйоном, 147-м піхотним Самарським полком Петербурзького військового округу [11]. 16 квітня 1914 року одержав за Георгіївським статутом чин генерал-майора [12]. А ще через три місяці спалахнула Перша світова війна...

З першого її дня генерал Вовкобой обійняв посаду начальника 1-ї [13], а згодом 3-ї Фінляндської стрілецької бригади [14]. 22-й корпус, до складу якого входили стрільці [15], призначався для розвитку наступу. Але поки ешелони прямували до фронту, відчайдушний і доволі авантюрний прорив росіян до Східної Пруссії перетворився на масштабну трагедію. 19 серпня 1914 року верховний головнокомандувач великий князь Миколай Миколайович змушений був повідомити імператора: «13-й і 15-й корпуси, частини 23-го, а саме – 2-у дивізію та Кексгольмський полк було оточено, і вони загинули. Генерал Самсонов під час відступу застрелився, командира 15-го корпусу генерала Мартоса і весь штаб, за винятком начальника штабу, вбито; вбито і начальника штабу 13-го корпусу генерала Пестича...» [16]. Того ж дня директивою командувача Південно-Західного фронту Я.Г. Жилинського 22-й корпус було включено до складу знекровленої 2-ї армії [17]. Невдовзі саме фінляндські та сибірські стрільці стали основою нової – 10-ї армії [18], яку було створено, щоб утримати фронт вже на власній землі.

Разом із своїми стрільцями (1915 року бригаду було розгорнуто у дивізію, але начальником її залишився Вовкобой – на той час уже генерал-лейте-

нант) Петро Миронович брав участь в усіх значних операціях 1914–1917 років на Північно-Західному, Західному та Південно-Західному фронтах, був відзначений орденами Святих Станіслава та Анни 1-го, Володимира 2-го ступенів з мечами. Останній орден – Білого Орла з мечами отримав у вересні 1916-го, за участь у Брусилівському прориві [19].

Лютнева революція позначилася на долі Вовкобая призначенням на посаду командира 44-го армійського корпусу [20]. Але вдача вже відверто цуралася росіян, становище в армії та державі швидко загострювалось. Саме тоді, за словами П. П. Скоропадського, «насталася можливість і необхідність для кожного вибирати свій дальший шлях життя і праці. Зрозуміло, що я пішов тим шляхом, до якого більше всього лежало моє серце. Цей шлях вів до України» [21]. У тому ж напрямку рушили і Вовкобой, і чимало його підлеглих: з чотирьох підпорядкованих йому начальників дивізій двоє – генерали М. А. Боде і О. К. Білінський зголосилися згодом до українського війська [22]. Ще один – С. Л. Марков свідомо опинився серед засновників білої Добровольчої армії. Саме такі командувачі ставали не до вподоби більшовикам, чий руйнівний вплив на дезорганізовані маси стрімко зростав. 8 грудня 1917 року Вовкобая було усунуто з посади і замінено обраним солдатським комітетом прапорщиком Сіровим, постать якого не залишила по собі жодного сліду в історії [23].

Повернення П. М. Вовкобая на початку 1918 року в Україну співпало зі спізнілим «прозрінням» романтизованого керівництва Центральної Ради і пошуком справжніх військовиків-професіоналів. 17 квітня 1918 року військовий міністр УНР полковник О. Жуковський призначив перших командирів майбутніх корпусів українського війська [24]. 7-й Харківський корпус очолив Петро Вовкобой. Корпусів, власне, не існувало: їх треба було формувати від нуля.

По всій колишній імперії, від Прибалтики до Далекого Сходу, сходилися вже у жорстокому двобої білі та червоні, малинові козаки і чорні анархісти, інтервенти та інтернаціоналісти. В Україні, яка ні з ким офіційно не воювала, у кожній губернії тинялися більшовицькі, напівбільшовицькі і суто кримінальні загони відомих і невідомих отаманів.

Східний регіон генерала Вовкобая виявився найскладнішим. Слобожанщина стала прикордонням, але ніякі демаркаційні лінії та нейтральні смуги не врятовували від втручань з боку Радянської Росії. Сил 6-тисячної Запорізької дивізії на охорону східних кордонів України не вистачало [25]. Пролетаризоване і значною мірою некорінне населення Харківщини [26] та Донбасу ще від кінця XIX ст. прихильніше ставилося до соціалістичної пропаганди, ніж до ідей розбудови української держави. Але стверджувати, подібно до ортодоксів підрадянської історії, що Східна Україна не підтримала української революції, не можна. Через цілком об'єктивні обставини тут лише виразніше, ніж будь-де, виявилась відсутність єдності та

готовності народу згуртуватися навколо запропонованих ідей.

І в Києві, і в Харкові добре розуміли: реальної загрози слід очікувати саме зі сходу. Доля України мала вирішуватися на Слобожанщині.

Недарма Харківським губернським старостою (головою цивільної адміністрації) за власним вибором гетьмана було призначено теж військового — генерала П.І. Заліського [27]. Слобожанин, досвідчений генштабіст і, за свідченнями сучасників, «енергійний, талановитий, хоча й трохи метушливий генерал» [28], він став Вовкобою у великій нагоді.

За півроку вдалося зробити чимало. Майже на пустому місці було сформовано штаб корпусу, у Харкові та Бахмуті розгорнуто штаби двох піших і кінної дивізій, укомплектовано командний склад запланованих до формування частин. На найважливіші посади Вовкобой пропонував тих, у кому був впевнений особисто: 13-у пішу дивізію з липня 1918 року очолив генерал О.К. Білінський (колишній командир бригади та дивізії 44-го корпусу Вовкобая) 14-у — О.І. Жнов (колишній командир полку його 3-ї Фінляндської дивізії), 56-й Ізюмський полк — полковник М.М. Волошин-Петриченко (товариш Вовкобая по службі з довоєнних часів) [29]. Але більшість командирів бригад і полків 7-го корпусу становили старшини, які до 1914 року служили на Харківщині та Полтавщині, а тому добре знали місцевість і реалії Східноукраїнських земель. (Доцільність такого підходу чи не першим відчув, здається, С.В. Петлюра, коли восени 1917 року запросив на посаду начальника штабу свого Гайдамацького Кошу Слобідської України колишнього харків'янина — полковника О.І. Удовиченка) [30].

Поступово відбувалося якісне посилення кадрового складу: старого генерала В.К. Добровольського на посаді начальника артилерії заступив 46-річний В.Н. Лахтіонов (до війни командував гарматним дивізіоном у Полтаві), начальника штабу корпусу О. Рябініна — досвідченіший П.В. Панченко-Криворотенко, який ще до війни був у Харкові штабним офіцером [31].

Наприкінці жовтня 1918 року залишив Харків і П.М. Вовкобой. На посаду командира корпусу прибув з Києва ніхто інший, як сам заступник військового міністра генерал-хорунжий О.Г. Лігнау — не через провину, а задля справи. Але найголовніше було вже зроблено: частини були готові прийняти перший призов української молоді, яка не відчула дезорганізуючого впливу старого війська.

Та не так воно сталося, як гадалося. Призов на вимогу німців було відкладено до початку грудня, а вже у листопаді вибухнуло протигетьманське повстання. Більшість кадрової старшини через недовіру з боку Директорії було усунено з посад. Чимала частина залишила деморалізовані рештки війська за власним бажанням і рушила на еміграцію чи до білої Добровольчої армії, де згодом опинились П.І. Заліський, О.Г. Лігнау та В.Н. Лахтіонов [32].

У круговерті кривавих подій кінця 1918-го і подальших років сліди Петра Вовкобая, його сина і дружини швидко загубилися. Але залишився слід в історії України. Відтоді і назавжди...

ЛІТЕРАТУРА

1. Русско-японская война 1904–1905 гг.: Фотоальбом / Изд. С.М. Прокудин-Горский. – СПб.: Изд. Штаба Главнокомандующего, б.г. – Таб. 297. (Фонды Харківського історичного музею. – Інв. № А-44). Атрибуція за зовнішніми ознаками 63 портретів генералів та офіцерів на 12 таблицях альбому дозволяє датувати зображення початком 1907 р.
2. Коляничук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет Українських визвольних змагань. – Львів, 1995. – С. 55.
3. Зайончковский П.А. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX – XX столетий. – М., 1973. – С. 334
4. Список полковникам по старшинству. Сост. по 1-е мая 1908 г. – СПб., 1908.
5. Вохмянин В. Забытая война. – Время. – 7 августа 1997 г. (Підрахунки автора).
6. Русско-японская война 1904–1905 гг. Работа Воен.-ист. к-сии по описанию рус.-япон. войны. – Т. II. – Ч. 2. – СПб., 1910. – Приложения: С. 16-17.
7. Там же. – С. 177, прим. 101-102.
8. 13-е дополнение к «Обзору военных событий» с 15 января по 15 марта 1907 г. // Воен. сборник. – 1907. – № 4.
9. Список полковникам по старшинству. – С. 203.
10. Алфавитный список генералов, штаб- и обер-офицеров, награжденных орденом Святого Великомученика и Победоносца Георгия за отличия, оказанные в минувшую войну с Японией в 1904–1905 гг. // Воен. сборник. – 1907. – № 5. Крім Вовкобая, орден Св. Георгія 4-го ступеня в полку одержали ще три офіцери.
11. Список полковникам по старшинству. – С. 203.
12. Высочайшие приказы о чинах военных. – СПб., 16 апреля 1914 г.
13. Там же. – 19 июля 1914 г.
14. Там же. – 24 сентября 1914 г.
15. Склад 22-го армійського корпусу на 19.07(1.08).1914 р.: 1, 2, 3-я Фінляндські стрілецькі бригади, 20-й Фінляндський драгунський полк, Окремий Оренбурзький козачий дивізіон, 1, 2, 3-й Фінляндські стрілецькі артилерійські дивізіони, 22-й мортирний артилерійський дивізіон, 22-й саперний батальйон (Памятная книжка Военного министерства на 1914 год. – СПб., 1913); на 3(16).09.1914 р.: 1, 2, 3, 4-а Фінляндські стрілецькі бригади, 45-й Донський козачий полк, 1, 2, 3, 4-й Фінляндські стрілецькі артилерійські дивізіони, 22-й мортирний артилерійський дивізіон, 22-й саперний батальйон, 22-й авіаційний загін (Восточно-Прусская операция: Сб. документов. – М., 1939. – С. 511).
16. Восточно-Прусская операция. – С. 321.
17. Там же. – С. 328-329.
18. Базанов С.Н. Фронтовые пути русских армий // Воен.-истор. журн. – 1996. – № 4. – С. 30.
19. Высочайшие приказы о чинах военных. – Пг., 29 сентября 1916 г.
20. Приказы армии и флоту о военных чинах сухопутного ведомства. – Пг., 22 апреля 1917 г.

21. Скоропадський П. Спомини. – К., 1992. – С. 10.
22. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет Українських визвольних змагань. – С. 49-50.
23. Голуб П.А. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов. – К., 1958. – С. 209.
24. Кравцевич В., Улянич В. Україна: військо. 1914–1920 // Народна армія. – 24 червня 1993 р.
25. Монкевич Б. Організація регулярної армії Української Держави 1918 р. // Україна в минулому. Вип. 7. – Київ–Львів, 1995. – С. 106.
26. Офіційні документи МВС Російської імперії стверджували: «Малороссы... составляют коренное население Харьковской губернии» і далі: «В настоящее время число великоруссов увеличивается пришлым населением из русских губерний в виде рабочих, солдат и т.п., не имеющих здесь постоянного жительства» (Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г.: Харьковская губерния / Изд. Центрального статистич. к-та Мин-ва внутр. дел. Под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб., 1904. – С. XIV). 1897 року, коли процес пролетаризації тільки розпочався, кількість зайшлого населення становила у Харкові вже понад 43% (74 841 чол. на 173 939 мешканців), найбільше – з уродженців Курської (23 144 чол.), Орловської (6 348 чол.) та інших російських губерній. Чимале збільшення відбулось упродовж Першої світової війни за рахунок робітників евакуйованих з Польщі та Прибалтики промислових підприємств, а також особового складу запасних частин Харківського гарнізону – одного з найбільших в Україні (до 50 тис. чол.).
27. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет Українських визвольних змагань. – С. 156.
28. Краснов П.Н. Всевеликое войско Донское // Белое дело: Избр. произв. в 16 кн. Дон и Добровольческая армия. – М., 1992. – С. 88.
29. Монкевич Б. Організація регулярної армії Української Держави 1918 р. – С. 100-101.
30. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет Українських визвольних змагань. – С. 40.
31. Там же. – С. 100.
32. Армия Деникина до и после разгрома // Воен.-истор. журнал. – 1996. – № 4. – С. 75; Волков С.В. Трагедия русского офицерства. – М., 2001. – С. 129, 192.

(Київська Старовина. – 2003. – № 2. – С. 133–137.)

В. К. ВОХМЯНИН

ТАЙНЫ ИВАНА КОПЁНКИНА

18 мая 1942 года Президиум Верховного Совета СССР впервые в истории Великой Отечественной войны присвоил звание Героя Советского Союза четырем командирам украинских партизан. Ими были бывший председатель Путивльского горисполкома Сидор Ковпак, секретарь Черниговского обкома партии Алексей Федоров и два кадровых командира НКВД – Александр Сабуров и Иван Копёнкин. Отряд младшего лейтенанта госбезопасности Копёнкина действовал в это время на Харьковщине.

Жить и воевать 25-летнему Копёнкину оставалось менее двух месяцев. В июне 1942 года в бою с карателями он был ранен, пленен и расстрелян оккупантами.

О том, что в нашей области воевал и погиб один из первых Героев-партизан, в Харькове вспоминают часто. Но о самом Копёнкине и его отряде рассказать толком не могут. Чем больше книг вы откроете, тем бóльшим будет удивление: может показаться, что речь в них идет о разных людях.

Кем был Иван Иосифович Копёнкин – украинец из Рязанской губернии, сын крестьянина, член партии и бухгалтер по профессии? Скромным работником Татарбунарского сельсовета под Одессой, который позже жил в Запорожье, сформировал в 1941 году партизанский отряд имени Буденного и уже в ноябре совершил с ним рейд по немецким тылам? Или оперуполномоченным Татарбунарского отдела НКВД Измаильской области и Запорожского областного УНКВД, где и был сформирован отряд, с сентября 1941 по февраль 1942 года выполнявший спецзадание НКВД УССР на Харьковщине и Полтавщине?

Истине соответствует последнее. Копёнкин был чекистом, а отряд имени Буденного – отрядом НКВД УССР. Он был создан Запорожским областным управлением НКВД 7–18 сентября 1941 года в составе 7 сотрудников НКВД, 13 милиционеров и 33 рабочих «Запорожстали» и коксохимзавода. Никакому обкому и ЦК Компартии Украины отряд никогда не подчинялся.

К моменту представления к званию Героя в активе Копёнкина был единственный рейд, итоги которого руководство НКВД оценило убийственно: «С заданием справился неудовлетворительно».

Парадокс понять можно, если знаешь подробности действий «будёновцев» в тылу врага. Обстоятельства начала их рейда были необычны, а многие эпизоды кажутся сегодня шокирующими.

Формирование отряда совпало с катастрофой советских войск под Киевом. 15 сентября 1941 года немцы завершили окружение основной группировки Юго-Западного фронта, 18-го – с ходу заняли Полтаву, 20-го – вышли на территорию Харьковской области. В окружении оказались штабы фронта и армий, более 40 дивизий, свыше 15 полков войск НКВД по охране тыла, запасные и железнодорожные части, госпитали и склады. Сил для спасения окруженных не было – им оставалось рассчитывать только на себя. Хотя и здесь были исключения.

Мало кому известно, что вместе с остальными в киевский «котел» попало руководство НКВД УССР во главе с наркомом внутренних дел В. Сергиенко. Их судьба интересовала Москву больше, чем жизнь командующего фронтом М. Кирпоноса и его командармов. Логика была чисто номенклатурной: командармов во вражеском плену находилось уже несколько, а наркомы были членами правительства. Допустить их захват немцами было нельзя.

Для спасения Сергиенко в Ворошиловграде подготовили четыре (!) отряда НКВД, одним из которых командовал Копёнкин. Задача была сформулирована предельно кратко: перейти фронт, в бой с немцами не вступать, найти и вывести на советскую территорию свое руководство.

22 сентября отряд Копёнкина убыл в Харьков в распоряжение 4-го отдела НКВД УССР. 2 октября у села Перевоз Гадячского района Полтавской области (по другим данным – 27 сентября у села Веприк) форсировал Псел, перешел линию фронта и по размытому дождями бездорожью двинулся в сторону Киева. Немцев обходили десятой дорогой, встречным окруженцам задавали единственный вопрос: «Кто видел больших начальников НКВД с ромбами в петлицах?»

Три недели поиск шел впустую, зато из отряда сбежали четверо. 25 октября у села Куреньки Чернухинского района, наконец, услышали: «Да, были такие. Держались отдельной группой. Но после выхода из Киева пошли не на восток, а на север, в сторону Чернигова». Чекисты Сергиенко были профессионалами и шли к фронту не кратчайшим путем, где могли напороться на засаду, а в обход, через черниговские леса. Догнать их было невозможно, и Копёнкин повернул отряд обратно.

В миргородских лесах остановился, наладил связь с отрядом «Победа» секретаря райкома партии Иващенко и начальника райотдела НКВД Андреева. Вступать в бой с немцами не торопился, зато нещадно расправлялся с теми, кто проявил лояльное отношение к оккупантам и «запятнал» себя. В Большой Обуховке за распространение религиозной литературы расстрелял семью: отца, мать и четверых сыновей 19-25 лет. Расстрелял,

обвинив в дезертирстве, трех красноармейцев, оставшихся в селе и женившихся на местных девушках. В Панасовке «за распространение антисоветских слухов» уничтожил старосту, его жену, мать и дочь. Там же расстрелял 5 юношей в возрасте от 14 до 19 лет, обвинив их в связях с гестапо.

Согласно отчету Копёнкина в НКВД УССР, с конца октября по начало ноября 1941 года его люди ликвидировали 27 врагов: 2 старост, 3 дезертиров, 5 агентов гестапо и 17 «лояльно настроенных к немцам» и «церковников», не убив при этом ни одного фашиста. Местные партизаны столь избирательный подход не одобряли: выявлять «антисоветский элемент» помогали, но в ликвидации не участвовали.

Дошла потом очередь и до немцев. В ночь на 7 ноября партизаны напали на комендатуру в селе Борки Зиньковского района. Бросили в окно гранату, но штурмовать здание не решились и после перестрелки ушли в лес. Один фашист был убит, двое ранено.

12 ноября в партизанскую засаду под Большой Обуховкой попал отряд, шедший в село для проведения выборов старосты. По немецким данным, в ходе боя ранено несколько солдат, убито 20 лошадей. По отчету Копёнкина, фрицев уничтожено 57, ранено 18, лошадей убито 30.

Отомстили немцы жестоко: в покинутой партизанами Обуховке расстреляли 140 жителей (по другим данным – 312), сожгли колхозные постройки и 215 хат. До конца ноября казнили в районе еще 45 жителей, а в Миргороде «за связь с партизанами» уничтожили все еврейское население – 168 человек. На борьбу с партизанами были брошены 303-й и 566-й полицейские батальоны и украинская вспомогательная полиция, расстрелявшие еще 118 задержанных при прочесывании лесов.

Люди оказались меж двух огней: поможешь партизанам – убьют немцы, откажешься – расстреляют копёнкинцы. Перед дьявольским выбором стояли и партизаны. Бороться с оккупантами означало одно: ставить под удар население. Но для «будённовцев» этой дилеммы не существовало. Они исполняли долг так, как понимали, как приказывала Родина.

Напад в ночь на 3 декабря на лютенский гарнизон, убили одного (по другим данным – 15) и ранили трех фашистов, сожгли 15 хат семей полицейских. А подошедшие из Гадяча на помощь гарнизону два немецких взвода сожгли еще 32 хаты и расстреляли 57 жителей села.

В Романовке Зиньковского района немцы сутки искали 8 солдат полицейского батальона, пропавших в бою 22 декабря. Найдя их трупы, казнили 18 жителей. А партизаны тем временем задержали идущего из Киева в Зиньков священника, который нес ризы и крестики для открывавшейся парадии и письма прихожанам. Попа объявили немецким шпионом и расстреляли, письма и предметы культа уничтожили.

В Борках переодетые в немецкую форму копёнкинцы велели старосте

собрать полицаев для проведения облавы. Обезоружили, привели в лес и казнили. Патроны не тратили, рубили топорами. Одного не добили – ночью он пришел в себя и приполз в село.

Расправы с полициями копёнкинцы устраивали на всем пути к фронту. Приносили и «трофеи»: часы, обручальные кольца. Как показал по возвращении из рейда партизан Скобелев, Копёнкин называл их «барахольщиками» и ценности отбирал. К тому времени он возглавил созданный по инициативе подпольного обкома КП(б)У Полтавский объединенный партизанский отряд: 150–350 бойцов, 4 миномета, 3 станковых и 30 ручных пулеметов, 40 автоматов, 250 винтовок.

Нехватка боеприпасов, обуви и теплой одежды при отсутствии поддержки населения (а откуда ей при таких методах действий было взяться?) привели партизан к мысли оставить Полтавщину и кратчайшим путем, через Сумщину, идти за линию фронта. Встретив карателей, маршрут изменили и двинулись на юг, к Харькову. 8 января 1942 года объединенный отряд «развалился»: Полтавский обком и часть партизан решили вернуться, а чекисты Копёнкина и партизаны Безпалько продолжили поход и вышли на Харьковщину в районе Богодухова. Под Гутами встретили Харьковский областной партизанский отряд НКВД Ивана Кулишова и вместе с ним 1 февраля (по другим данным – 9-го) перешли фронт на участке Берека – Верхний Бишкін. Остатки соединения Копёнкина насчитывали к тому времени 78 человек.

Согласно поданному в НКВД УССР отчету, за четыре месяца пребывания во вражеском тылу копёнкинцы истребили 384 и ранили 113 фашистов, убили 76 полицаев и старост, уничтожили продсклад, базу горючего, 30 лошадей, 3 автомашины, 1 мотоцикл. Потери отряда – 44 человека: 12 убитых, 11 раненых (оставлены во вражеском тылу), 7 попавших в плен и пропавших без вести, 12 дезертиров, 1 умерший и 1 расстрелянный в самом отряде. Поддержки населения Копёнкин не добился (на Полтавщине к нему не присоединился ни один местный житель, – только 12 окруженцев), завершить объединение полтавских партизан и удержать объединенный отряд от распада не сумел.

Но звание Героя Советского Союза получил, а 23 его партизана были награждены орденами и медалями. Ничего удивительного в этом нет. При всех его недостатках, отряд Копёнкина оказался единственным, кто сумел не только не погибнуть или самораспуститься, а продержаться в немецком тылу 4 месяца и выйти к своим. О других, более активных и героических отрядах, не знал тогда никто.

В мае 1942 года отдохнувший и переформированный отряд имени Будённого был вторично переброшен через фронт для дезорганизации тыла врага в период Харьковской наступательной операции. Той самой, что закончилась окружением советских войск в районе Изюма, Барвенково, Ло-

зовой. Не повезло и партизанам.

23 мая под Змиевом к Копёнкину примкнул Нововодолажский отряд С. Лыбы. За две недели они с боями прошли Нововодолажский и Валковский районы и добрались до Краснокутских лесов, где были окружены карателями. После кровопролитного боя остатки вырвавшихся из «капкана» отрядов разделились. Копёнкинцы, неся раненого командира, двинулись к ближайшим лесам – на Коломак. Нововодолажцы, унося смертельно раненого Лыбу, тремя группами уходили в свой район. Спасти удалось немногим. По немецким данным, в ходе блокирования и преследования было убито 76 партизан, в плен попали 26, из них 17, включая Копёнкина, расстреляны.

Версии о том, где именно оборвалась жизнь партизанского командира, менялись трижды. Первая послевоенная: *«погиб в богодуховских лесах»* – выглядела сомнительно, ведь остатки копёнкинцев ушли из-под Краснокутска на юг, к Коломаку, а не на север, к Богодухову. Вторая уже не содержала никакой конкретики: *«ранен под Новой Водолагой»* (в действительности – под Краснокутском), *попал в плен и погиб*. Третья была самой героической: *«находясь в барвенковском лагере военнопленных, возглавил побег, был схвачен и казнен на территории мельзавода в Барвенково»*. В 20-м томе областной «Книги Памяти» названы имена бежавших и казненных вместе с Копёнкиным: Денисенко, Кириенко, Кузь, Сопко, Урве, Хуринов. Но как Копёнкин оказался в Барвенково? Сами копёнкинцы в эти южные безлесные районы вряд ли бы зашли. И почему немцы держали его там, а не отправили в харьковское гестапо?

С отстраненных послевоенных позиций можно много рассуждать о том, каким был и всегда ли правильно поступал Иван Копёнкин. Одни считают его волевым, бесстрашным партизанским командиром, беспощадно боровшимся с врагами и пособниками всех мастей. Другие видят в нем жестокого чекиста, «волчонка Сталина», готового любой ценой, не задумываясь о последствиях, выполнить полученный приказ.

Истина – где-то посередине. Копёнкин был молод, воспитан на советских идеалах и убежден в правоте своего дела. В борьбе он руководствовался старым большевистским принципом: «Кто не с нами, тот против нас». Именно это поколение явило миру Космодемьянскую и Матросова, Зубарева и Никитину, широнинцев и молодогвардейцев, миллионы тех, кто стоял и победил фашизм в жестокой, нечеловеческой войне.

(Слобода. – № 73. – 8 сентября 2006 г.)

В. К. Вохмянін

ОУН БАНДЕРИ І РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ПОЧАТКУ 1940-х РОКІВ: СХІДНОУКРАЇНСЬКІ ПРИСТРАСТІ ТА ІЛЮЗІЇ

Ідея створення Великої Самостійної Соборної Української Держави [1], виголошена на етапі становлення ОУН 1927–1929 років, стала змістом життя і сенсом боротьби кількох поколінь патріотів України. У задекларованому, хоча й неповністю реалізованому вигляді вона закріплена Конституцією України 1996 року, ст.ст. 1, 2 якої визначають Україну як суверенну, незалежну, демократичну, соціальну, правову, унітарну державу. Зовні це ніби втілює ідею УССД (Української Самостійної Соборної Держави), проголошену 1-м Великим Збором ОУН 1929 року. Насправді – не так.

З визначень як майбутньої, так і існуючої держави зникла принципова для ідеології ОУН складова – *«національна»*, що її містили попередні декларації УВО [2], ПУН [3] і 1-ї Конференції українських націоналістів 1927 року [4]. Прикінцеві документи 1-го Великого Збору ОУН наводили не одну, а одразу три дефініції: Незалежна Соборна Українська Держава, Незалежна Соборна Українська Національна Держава, Українська Самостійна Соборна Держава [5].

Іншою вадою, успадкованою ОУН, а згодом і ОУН(б) від попередників, стала **невизначеність регіональної політики**. УВО Є. Коновальця від початку 1920-х років «відмовилася від сподівань мати вплив на становище у Наддніпрянській Україні й зосередилася на підпільній роботі у Галичині» [6]. А програмні документи ОУН, сповнені прагнень національного ідеалу, національної революції, *«спайності нації»*, соборності та охоплення *«всіх українських етнографічних теренів»*, відкладали *«узгляднення відмінностей окремих земель, що ввійдуть до складу Української Держави»*, до часів *«після відновлення державності»* [7]. Домогтися за таких умов реального впливу у віддалених краях України, а тим більше – всеукраїнського, всенародного революційного зриву було навряд чи можливо.

Проблеми регіональності, її дійсних і можливих наслідків «лякають» багатьох і сьогодні, адже унітарність держави (ст. 2 Конституції України) кореспондується з нормою «урахування історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій» регіонів (ст. 132 Конституції). Поринати у трясовину їхніх взаємовідносин, меж регіональних особливостей і традицій мало хто хоче. Регіональні відмінності, вплив і значення регіонального фактора належать до найгостріших питань у житті України: у форсованому і скривленому вигляді вони легко залучаються до антидержавницької діяльності. На часі – той самий виклик, що постав перед лідерами та Проводом ОУН на початку 1940-х років, коли II-а світова війна охо-

пила не лише західні, а й центральні та східні регіони України, спричинивши нагальну необхідність поширення свідомого політичного впливу на ці землі.

Обставини, зміст і форми діяльності ОУН на Сході належать до найменш вивчених і висвітлених історичною наукою. На Харківщині єдиних і чітких уявлень з цих питань не існує взагалі. На регіональному рівні стикаються діаметрально протилежні погляди, сформовані на ґрунті мізерної, порівняно з іншими регіонами України, фактологічно-джерельної бази та політичної кон'юнктури: від безапеляційних заяв «У нас тут, на щастя (!), УПА–УНСО (!?) не було» (саме так формулює ідеологічну та просвітницьку стратегію Харківського історичного музею його директор – заслужений працівник культури України) до перебільшень впливу ОУН(б) та ОУН(м) на Харківщині, аби втішити місцеву гордість і відчувати себе «не гірше за інших».

Розв'язання проблем було започатковане у 1990-х роках введенням в обіг не історичних джерел (документів ОУН та СБУ), а суб'єктивної мемуарної літератури і праць, створених на еміграції, – спогадів діячів харківського самоврядування часів німецької окупації Івана Відмича (доповнених Любовію Дражевською), Петра Бабака, Олександра Семененка, інженера Тромси та ін. [8]. Вони стали підґрунтям наступних гуманітарних розвідок Р. Рибальченка [9] і заснованих на матеріалах вітчизняних і закордонних архівів наукових досліджень А. Скоробогатова [10]. Крім останнього, ніхто інший у діяльність ОУН(б) та ОУН(м) на Харківщині не заглиблювався. Не оприлюднено тут ані довідок-характеристик районів області (складалися територіальними відділами НКВС після 1943 року), ані її загального паспорту-характеристики (готувався УНКВС, згодом УМДБ УРСР по Харківській області), як це зроблено по Радомишльському району Житомирщини [11], частково – по Одеській області [12], – діяльності ОУН вони приділяли окрему увагу. У багатій на документи збірці В. Сергійчука «Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941–1955» [13] Харків і Слобожанщину, як зрештою і Запоріжжя, Луганськ, Маріуполь, Одесу, всупереч історико-етнографічному районуванню України взагалі включено до складу Наддніпрянщини. Результат видається близьким до «середньої температури по лікарні»: чіткої уяви про стан національно-визвольного руху у регіонах це не дає, оскільки на Київщині та Житомирщині кількість членів ОУН вимірювалась сотнями, а в Харкові не перевищувала кількох десятків. Та й умови на Слобожанщині були суттєво іншими.

Зосередивши увагу на зміцненні та розширенні осередків у Західній і Прикарпатській Україні, ОУН(б) не мала часу та змоги опанувати східними територіями. Спроби поширення впливу ОУН у Наддніпрянському і Слобожанському краях були епізодичними і потенційних наслідків не мали – потужних осередків і суттєвого впливу ОУН(б) тут не мала. Найсвідомішому українству Харкова прізвище Бандери не було відомим навіть восени 1941 року. У разі подвоєння зусиль результат виявився б майже тим самим. Деструктивних чинників цього вочевидь було два.

По-перше, 20 років перебування краю у пазурах радянської влади,

агітпропу та органів безпеки дарма не минули. Активна репресивна політика, керівним та координуючим центром якої Харків був упродовж 15 років свого столичного панування, мала для місцевого українства руйнівні наслідки: лави найсвідомішого, здатного до сприйняття ідей національно-визвольної боротьби населення були тут істотно «вичищені».

Політичні звинувачення 1920–1930-х років містили закиди щодо приналежності не лише до троцькістських, есерівських, анархо-терористичних, сіоністських, польських, німецьких та інших антирадянських організацій, а й до підпільних українських: УВО, УНЦ тощо. В останніх випадках жертвами переслідувань ставали представники наукової, творчої, технічної інтелігенції, вихідці з Західної України, учасники визвольних змагань 1918–1920 років, меншою мірою – студентство, робітники, колишні повстанці (у сільських справах, пов'язаних з протидією колективізації та проведенням радянських заходів на селі, зазначалося, як правило, не національна, а класова природа виступів) [14].

Остання хвиля вилучень припала на Харківщині на літо–осінь 1941 року. З початком війни УНКВС області підняло справи усіх, хто відбув покарання, був звільнений за недоведеністю провин чи з огляду на соціальне походження, а також перебував у німецькому та австрійському полоні I-ї світової війни. За директивою НКДБ і НКВС СРСР від 4 липня 1941 року на облік з метою подальшого етапування з прифронтової смуги було взято осіб, перебування яких визнавалось соціально небезпечним і небажаним (разом із родинами, за винятком непрацездатних старіше 60 років). Загальної статистики етапованих у Харкові не оприлюднено [15].

Відхід радянської влади разом із усіма її інституціями і важелями впливу уможливив penetрацію похідних груп та емісарів ОУН до східноукраїнських земель. Але склад потенційних симпатиків виявився тут специфічним. Більшість тих, хто активно співпрацював на Харківщині з ОУН, іншими формациями національно-визвольного і протирадянських рухів, зазнала попередніх особистих чи родинних утисків і покарань. З урахуванням тривалості, масштабу репресій і розгалуженості «провин» це не дивно. Для радянської влади ці реалії створювали привід твердити про політично-кримінальний склад учасників руху і запеклу антирадянську налаштованість «зрадників». Останніми роками тема ледь не поголовного кримінально-шпигунсько-терористичного змісту «п'ятої колони» в Україні (а водночас на Кавказі і в Балтії) набула чергового розкручування у російських виданнях і частині ЗМІ [16].

Демографічних змін, зумовлених обставинами війни, не міг передбачити ніхто. Найактивніша, працездатна частина населення залишила край у зв'язку з I-ю та II-ю хвилями військових мобілізацій (червень–липень, серпень–жовтень 1941 р.) та евакуацією області (вересень–жовтень 1941 р.). До початку окупації людність Харкова – четвертого за кількістю мешканців міста СРСР і другого в Україні (понад 928 тис. осіб на червень 1941 року і майже 1,5 млн. у серпні за рахунок напливу евакуйованих та біженців [17]) – скоротилась удвічі:

Національність	Чисельність населення м. Харкова		
	За радянським переписом 1939 р.	За окупаційними даними 1941 р.	
		перепис 6-14.12.1941 р. [18].	реєстрація 15-16.12.1941 р. [19]
Українці	403 606 (48,5%)	305 000 (66,9%)	306 946 (67,2%)
Росіяни	274 173 (33,4%)	122 000 (26,7%)	122 947 (26,9%)
Євреї	130 250 (15,6%)	10 271 (2,2%)	10 271 (2,2%)
Поляки	4 613 (0,55%)	6 300 (1,4%)	3 528 (0,77%)
Білоруси	4 193 (0,50%)	1 700 (0,3%)	2 119 (0,46%)
Вірмени	4 056 (0,49%)	3 250 (0,6%)	2 970 (0,65%)
Татари	2 824 (0,34%)	1 818 (0,4%)	2 232 (0,49%)
Німці	2 116 (0,25%)	2 000 (0,5%)	2 074 (0,45%)
Інші	7 082 (0,85%)	4 300 (1,0%)	3 553 (0,78%)
РАЗОМ	832 913 (100 %)	456 639 (100%)	456 639 (100%)

Кількість євреїв наприкінці 1941 року насправді була більшою. Зазнавши утисків і відчуваючи недобре, найпередбачливіші намагалися приховати своє походження і обернутися росіянами, ліпше – українцями. Те саме стосувалося обліку дітей від змішаних шлюбів, скривлюючи чисельність українців, росіян і поляків. Крім того, за даними окупаційних переписів, 60,5% мешканців у грудні 1941 року становили жінки (у квітні 1943-го – 66,9%). В цілому, жінки, діти і старі становили 78% населення окупованого Харкова [20]. У такому контингенті змушені були шукати своїх прибічників ОУН та інші протирадянські рухи.

По-друге, обидві формації ОУН, як і інші закордонні рухи, потрапили до однакової пастки: спрямовуючи діяльність на потенційні і знайомі регіони, де традиції визвольної боротьби мали глибокі корені і давали швидкі паростки, провідники слабо уявляли стан інших країн СРСР та зміни у психології мешканців, що відбулися упродовж радянського періоду. Ветерани визвольних змагань мислили категоріями громадянської війни і широкого повстанського руху, молодь – мрією про запалення смолоскипу ОУН у Центрі та на Сході. Чимало сподівань виявились ідеалістичними, помилковими, а в підсумку – нездійсненими.

Що не виправдалося у загальноукраїнському масштабі? Сподівання на те, що радянські люди, ізольовані упродовж тривалого часу від світу та «найвищих істин», одностайно (чи масово) сприймуть заклик до нового державотворення. Що знедолений владою селянин візьме зброю і битиме ненависних «комісарів». Що період утвердження нових ідей і підготовки загальноукраїнського зриву буде швидким, а зверхність провідників буде загальноновизнаною.

«Ізольованість радянського життя недобре пожартувала з найкращими прагненнями емігрантів. Навряд чи їм було відомо, що за 20 років у свідомості багатьох людей, тих, хто народився, зріс і жив за радянської влади, трапились разючі зміни. Було втрачено віру, зруйновано звичний побут і моральні настанови, змінено погляди на роль держави у житті індивіда. Все, що раніше створювало фундамент Російської імперії (література, філософія, прикладні науки і сама історія держави), слугувало тепер, щонайкраще, підсобним матеріалом у створенні нових принципів життєдіяльності держави. А найголовніше відкриття полягало в тому, що радянська влада, начебто відкидаючи національну ідею, спромоглась організувати небачену відсіч Німеччині, зумівши викликати національну самосвідомість і почуття образи за зганьблену державну гідність» [21]. Наскільки та свідомість була «національною», залишимо на совісті автора, хоча у найголовнішому він правий. Різниця і наслідок недооцінок і «відкриттів» полягали у тому, що російськоорієнтовані закордонні кола «проколюлися» у російських регіонах, а національносвідомі українські – у більшості південно- та східноукраїнських.

Ідеалістичні прагнення і згадки про українців 20-річної давнини не враховували не лише загальнодержавних змін, а й відмінностей у ментальності та мовної ситуації у віддалених краях. Вплив російського фактора тут не тільки існував, а й невпинно зростав. Наочним процес був у Харкові, де збільшення етнічного українства не супроводжувалось розширенням сфери панування української мови [22]:

Рік	Харківщина				м. Харків		
	склад населення		вважали за рідну мову		склад населення		вважали за рідну мову російську
	українців	росіян	українську	російську	українців	росіян	
1926	74,9%	20,18%	70,6%	26,7%	38,5%	37,1%	64,2%
1939	71,3%	21,5%	65,1%	32,8%	48,5%	33,4%	63,8%

Різними мовами оформлювалися у Харкові навіть рішення і постанови керівних органів влади: облвиконкому та обкому КП(б)У – українською, міськвиконкому та міськкому партії – російською.

Для ОУН, котра обґрунтовано вважала мову однією з засад утвердження української ідентичності, це мало стати важливим «дзвіночком» і приводом для роздумів. Яким чином, якою мовою, з якими акцентами планувала вона вести ідеологічну роботу і здобувати вплив у другому місті України, 64% мешканців якого не вважали українську мову за рідну?

Стратегічна переконаність у необхідності дотримання єдиної мови була схвальною, але призводила до тактичного програшу у справі залучення місцевих кадрів. Комуністична пропаганда виявилася гнучкішою: її матеріали

(лістівки, газети, летючки) були одразу двомовними. Про те, що кордони піднімецької «України» мають простягнутися далеко на схід – за Сталінград і Саратов [23], провідники ОУН не здогадувались і над тим, вести чи не вести пропаганду ще й там, не замислювались.

Мовні прагнення ОУН ситуативно співпали з другою складовою мовної політики окупантів у піднімецькій «Україні»: державна мова – німецька, з дозволом української і забороною російської. Обиватель трактував це не на користь ОУН: вважав, що запровадження української принесли саме гітлерівські окупанти, на користь яких «грають» українські націоналісти.

Переконали у зворотньому було важко, оскільки впливав інший, не менш хибний для ОУН аргумент – ставлення до «єврейського питання». З боку німців кампанія проти «жидоросійського більшовизму» була відверто розгнузданою, з боку ОУН – у край жорсткою. Різниці між ними обиватель не вбачав. Брутальне знищення зондеркомандою 4а у Дробицькому Яру на рубежі 1941–1942 років щонайменше 13000 «жидів» справило гнітуче враження. Пригнічувала й участь місцевої допоміжної поліції у розшуку та ліквідації тих, хто переховувався. Нищили виявлених не лише кулею, а й «ощадливо»: забиваючи кийками та обрізками труб. Створювачем і першим начальником харківської поліції був «вірний, надійний, енергійний українець» – член ОУН(м), галичанин Богдан Коник. І носили тоді поліцаї синьо-жовті пов'язки, вправно виконували «Ще не вмерла Україна» і марширували під українські пісні [24]. Пам'ятають про це у Харкові і сьогодні. Те, що націоналістичні погляди лише у 10% випадків штовхали українців на співпрацю з німцями [25], пересічних харків'ян не турбує – перевага надається зовнішнім проявам.

Третя вада полягала у змісті пропаганди. Від 1941 року керівництво ОУН розглядало Харків не лише як кінцевий пункт руху похідних груп, а як перспективну базу впливу і забезпечення роботи на Сході. Конспіративне розгортання бази Провід ОУН(б) започаткував у 1942 році, поклавши чимало сподівань на створення підпільної друкарні. Зростання кількості бандерівських листівок харківська команда поліції безпеки та СД (штурмбанфюрер СС Кранебінтер) швидко зафіксувала, після чого друкарню було виявлено і в жовтні 1942 року ліквідовано разом із групою активістів ОУН(б) [26]. Вражає не це (комуністичне підпілля у Харкові обезглавили ще швидше: комсомольське – у січні, партійне – у травні 1942-го), а зміст продукції. Радикальна риторика бандерівських видань сприймалась як русофобська і викликала настороженість не лише у зрусифікованому Харкові, а й в українізованій Полтаві. В «Інформації та повідомленнях з території східних областей України, з Полтавщини», що надійшла 1943 року до Крайового проводу ОУН(б) на ЗУЗ, зазначалось:

«Поганам є те, що знайшлися українці (і то з категорії «свідомих»), які майже раділі, дізнавшись про варварську розправу з музеєм (пограбування німцями музею Короленка у Полтаві. – Авт.). «Для української культури мовляв тут шкоди немає. Інша річ, коли б це був музей Мирного». При цьому Короленко дістає обвинувачення в усіх смертних гріхах: чому він (вихованець

російської культури) не писав по українськи, чому не був антисемітом і т.д. Не перешумувала ще ця піна в національному русі. Є ще люди, світогляд яких складається лише з двох заперечень: заперечення всього російського і всього жидівського. Час уже обтяжити свою голову більш ідейним вантажем. Пора дорозумітися, що не пристало нам малпувати німців у їх зоологічній ненависті і зневазі до всього чужого. Хочемо, щоб шанували нашу культуру, шануймо чужу. Не з Короленком нам треба воювати і не з Пушкіним, проти якого нацьковує мельниківський «характерник» у своїй книжці, настільки ж неписьменній, наскільки шкідливій» [27].

За 1,5–2 роки емісари ОУН(б) дійдуть розуміння того, що мали знати ще до початку маршу похідних груп: на схід від Сум, Полтави, Дніпропетровська і Запоріжжя застосування звичних загально- і західноукраїнських матеріалів є недостатнім. Зрозумівши, битимуть на сполох:

«Потрібний дуже обережний підхід до національного питання, уникати чогось різко антиросійського... З літератури найбільш потрібні: брошура «За що нам боротися», листівки російською мовою, щось про діяльність львівського уряду, писати простішою мовою, уникати галицьких зворотів» [28].

«Для Донбасу потрібно більше листівок і то писаних російською мовою. Листівки, писані українською мовою, мають багато галицизмів, і тому дехто говорить, що вони є незрозумілі і не писані для нас... Уже час, щоб не було галицизмів, бо інакше ОУН усе є лиш галицькою організацією, накидуваною силою на СУЗ» [29].

«Для вироблення листівок і звернень до народу обов'язково залучити творчий, але місцевий (східноукраїнський) елемент, бо конче треба позбавитися суто галицьких і ополячених слів і виразів, що зустрічаються в кожній листівці, брошурі чи книжці. Місцевому простому люду обов'язково треба говорити про його думки і його власне горе, його бажання і завдання його власною, а не чужою (чи з чужим домішком) мовою» [30].

Думки – правильні, але з'явилися вони не 1929 чи 1941 року, а лише 1943-го. Аналіз звітно-оглядових матеріалів ОУН(б) літа–осені 1941 року свідчить про початкову ейфорію та захват емісарів і членів походних груп від того, що підрадянська маса виявилася не безнадійно затурканою. Тож, і висновки були надто оптимістичними: немісцевим уродженцям важко було не сприймати все за чисту монету (відрізнати наявне від уявного, зовнішню зацікавленість – від внутрішніх переконань, формальну згоду – від готовності стати до боротьби).

Завищені оцінки потенціалу, стану свідомості і можливостей згуртування залишилися у краї нереалізованими. Ідеї революційного українського руху і національного зриву до широких мас донесено не було, а необхідність виживання спонукала до конформізму. Задавлення життям на окупованій території, відсутність підстав для реального, а не уявного оптимізму не створювали ґрунту для підтримки будь-яких закликів (ані націоналістичних, ані комуністичних). Для 1941 року – не дивно, для 1943-го – вже діагноз:

Маріуполь, 15.05.1943 р.: «Для народу тут «Америка» і ідея УССД, і

існування цілої партії, яка за неї бореться. Про акт 30 червня не знав до останнього часу майже ніхто... Народ здеморалізований вкрай і в масі співчуває більшовикам, бо вони є реальна сила, а наша справа майже невідома і національний ґрунт поганий... Підсоветські люди звикли разраховувати на визволителів звідкись, тільки не на самих себе» [31];

Дніпропетровськ, 20.08.1943 р.: «Показалось, що дуже багато людей ще про нас взагалі не чуло. Маса бажала б остатись на місцях, яка влада не була... Село: свідомість у звітових гебітах є. Люди назагал чули про нашу справу й симпатизують. Зате активність слаба» [32];

Подніпров'я, 10.10.1943 р.: «Назагал можна сказати, що маса інертна. Маса уявляє собі, що боротись за Україну повинна Західна Україна. Коли сьогодні більшовики стоять на Дніпрі, коли виринає потреба організувати збройні відділи, щоб цілому народові стати до боротьби, то наша сільська чи міська інтелігенція заявляє: «Ми будемо евакуюватися до Галичини, бо лиш у Галичині можна ставити збройний спротив». Коли говоримо, що треба боротись на Східній Україні, що ми можемо боротись, але вони не хочуть. І так усюди – і в Холодноярщині, і в Чорному лісі, і в Криворіжчині, і у Миколаївщині. Маса думає, що хтось за неї буде боротись – УПА чи ОУН. Забувають, що УПА і ОУН – це нарід, це вони самі» [33].

По двох роках пропаганди – жодної ейфорії. А результатів – обмаль. Уявити існування боївок УПА у слобожанських селах, зміївських чи ізюмських лісах не можуть навіть найоптимістичніші фахівці та патріоти краю.

Крім властивих більшості центральних і східних регіонів України чинників, діяльність ОУН на Харківщині ускладнював **«внутрішній фактор»** – протистояння місцевого національного руху («традиційного громадянства Харкова») на чолі з Володимиром Доленком, подолати який ОУН не змогла.

Корінний слобожанин, адвокат за фахом, знаний у місті з 1917 року як політичний і релігійний діяч, Доленко спирався на досвід згуртування української громади Харкова 1917–1920-х років. Постулатів ОУН, зверхності й керівництва «галицьких молодиків» доленківці не визнавали. Головним козирем Доленка і створеного ним «Громадського комітету» стало протиставлення двох різновидів українства: «традиційного» (місцевого, толерантного у поглядах і тактиці дій) і «безтрадиційного» (зайшого, радикального у поглядах і формах боротьби).

Місцева концепція українського націоналізму визнавала ідею створення УССД (проте не тоталітарної, а демократичної) і відкладала її на майбутнє (в тому, що «Самостійна Україна може постати лише через 50 років» [34], доленківці не помилились). Поточні завдання виглядали конкретними і зрозумілими: виховання національної самосвідомості та кадрів, українізація усіх сфер життя, вирішення невідкладних муніципальних проблем, боротьба з голодом тощо. «Крім прикладної спрямованості, звертала на себе увагу відсутність агресивних, ворожих закидів на адресу російського та російськомовного населення. Сформований в умовах східноукраїнського

національного розмаїття, увібравши певною мірою менталітет місцевої людності, східноукраїнський націоналізм був більш толерантним до етнічних неукраїнців, особливо росіян» [35].

За інформацією НКВС УРСР, *«здійснення цієї платформи передбачало об'єднання усіх, незалежно від партійної приналежності та діяльності у минулому... Доленко був послідовним і в ставленні до колишніх комуністів і радянського активу. Він стверджував думку, що не час наводити довідки щодо кожного, це можна зробити по війні, а до того треба дати людині можливість працювати і показати себе ворогом чи другом України... «Треба ширше розуміти націю та приналежність до української нації. Поняття «Україна» та «українська нація» слід розширити до таких меж, щоб усі українці за походженням не відчували себе в Україні безбатченками, хоча б і не мали, внаслідок умов і виховання, нічого спільного з українською культурою. Таких треба поодинокі відривати від ворогів України усіма засобами»* [36].

Позиціонуючи себе як третю (насправді – четверту чи п'яту) силу, доленківці послідовно зміцнювали вплив однодумців, витискуючи конкурентів з органів самоврядування, легальних установ та об'єднань («Просвіти», Союзу українців, Комітету українського купецтва, єпархіального управління УАПЦ), переманюючи на свій бік більшість свідомого українства, в т. ч. неофітвельниківців. Зваблювати прихильників ОУН(б), переконаних у необхідності рішучих заходів і засад безкомпромісної боротьби, доленківцям не вдавалось.

У сплетенні цих подій більшість сучасних дослідників краю орієнтується важко – твердять зазвичай про абстрактну ОУН, не розрізняючи бандерівців, мельниківців і доленківців. Головною перешкодою є брак фактичного матеріалу і відомостей про діяльність ОУН(б) на крайньому Сході України.

Дехто ігнорує національно-визвольний рух свідомо. Обласна редакція «Книги Пам'яті України» у 1990-х – 2000-х роках прізвищ полеглих патріотів не увічнила. Декларуючи у передмові кожного тому, що до мартиролога мають увійти не лише воїни Червоної Армії, партизани, підпільники, а й *«борці, котрі віддали життя за свободу і незалежність України»* [37], про останніх «забули», а досвід інших областей України проігнорували. Закатованих німцями націоналістів Харкова, на відміну від радянських патріотів, «розчинили» у списках жертв терору, голоду і хвороб без зазначення приналежності до ОУН: *«Горбань Микола Іванович – геолог, розстріляний фашистами за активну участь в органах самоврядування»* [38]. Незграбно і безглуздо!

Не відшукати слідів ОУН і в харківських музеях. В Історичному упродовж 1998–2005 років експонувалася створена за нашою концепцією виставка «Харків 1941–1943», матеріали якої містили перший номер підкупаційної харківської газети «Нова Україна», що виходила під орудою ОУН(м), згодом – доленківців. Логотип з тризубом Володимира Великого (1942 року на вимогу гітлерівців його буде знято) одразу впадав в очі і спонукав екскурсоводів торкатися питань діяльності ОУН у Харкові. З весни 2005 року «поліпшений» варіант виставки цих матеріалів вже не містить.

Наукова концепція експозиції музею «Харківщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років», розроблена нами у 2004 році, передбачала розширене розкриття теми ОУН: не лише у розділі про Рух Опору 1941–1943 років, а й у залі повоєнної відбудови Харківщини, що формувало об'єктивну уяву про трагедію України воєнних і повоєнних років. Саме у такому вигляді концепція була затверджена тодішнім головою облдержадміністрації Є.П. Кушнар'ювим – необхідність усунення «білих плям» історії (зокрема оунівської) розумів і підтримував навіть він. Та чи є сьогодні в експозиції музею, що 8-й рік діє у складі Національного меморіального комплексу «Висота маршала І.С. Конєва» (статус Національного отримав від Президента України у 2008 році), хоч одна націоналістична газета, листівка чи світлина? Жодної! Тобто у фондах вони є (як оригінали, так і «безпечні» повнокольорові копії), а в залах – ні. На яку ідею працюють ці музеї? Чи є їхня ідея національною та державницькою? І чи варто дивуватися, що в Харкові вперто руйнують пам'ятні знаки на честь героїв Крут та вояків УПА?

Справа поширення об'єктивних знань і утвердження пам'яті про боротьбу ОУН на Слобожанщині є складнішою за ту, що існувала у краї з увічненням пам'яті про Голодомор 1932–1933 років. Вона потребуватиме ще більших зусиль і цілеспрямованої роботи заради України та її майбутнього – мети, що була сенсом життя Степана Бандери та очолюваних ним українських націоналістів-державників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Книш З. Становлення ОУН. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. – С. 14.
2. З новим роком // Сурма. – 1928, січень та ін.
3. Мартинець В. По Конгресі // Розбудова Нації, ч. 1–2. – 1929, січень–лютий та ін.
4. Новий почин! // Розбудова Нації, ч. 1. – 1928, січень; Книш З. Становлення ОУН. – С. 59, 93.
5. Книш З. Становлення ОУН. – С. 95, 97, 98, 104.
6. Коваль В. За честь, за славу, за народ... // Культура і життя. – 25 липня 1992.
7. Книш З. Становлення ОУН. – С. 98.
8. Дражевська Л. Діяльність органів самоврядування і громадських організацій у Харківській області в 1941–43 рр. // Український Засів. – 1993. – Ч. 5 (9). – С. 83–93; Бабак П. «Смолоскип» ОУН на Слобожанщині // Там само. – С. 94–103; Семененко О. Харків, Харків... – Х.: Березіль, 1992; Тромса Д.І. Дещо про В.А. Доленка і Харків. – Нью-Йорк, 1988.
9. Рибальченко Р. Харківська культурна еміграція 1942–1943 років. – Х., 2004.
10. Скоробогатов А.В. Харківське міське самоврядування в 1941–1943 роках // Березіль. – 1996. – № 7–8, 9–10; він же. Харків у часи німецької окупації (1941–1943 рр.). – Х.: Прапор, 2004.
11. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941–1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 471–503.
12. Бажан О.Г. Одеська область у дзеркалі радянських спецслужб // Лукомор'я: Археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. Вип. 1. – Одеса: Вид. дім «Паллада», 2007. – С. 233–244.
13. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941–1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005.

14. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга І. Ч. 1 / ДП «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». – К., Х.: Оригінал, 2005.
15. Вохмянин В.К., Подопригора А.И. Харьков, 1941-й. У края грозы. Ч. 1. – Х.: ВД «Райдер», 2008. – С. 41.
16. Великая обогнанная война-2. Нам не за что каяться!: Сборник / А.Дюков, Д.Макеев, И.Пыхалов, О.Россов, И.Петров, К.Асмолов, Н.Мендкович; ред.-сост. А.Дюков. – М.: Яуза, Эксмо, 2008; Дюков А. Второстепенный враг. ОУН, УПА и решение «еврейского вопроса»: Монография. – М.: REGNUM, 2008; низка статей того ж автора 2007–2008 рр. у тижневику «2000» (Київ), московських газетах «Известия», «Комсомольская правда» та ін.; Масловський В. З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни. – М., 1999; Смыслов О.С. Проклятые легионы. Изменники Родины на службе у Гитлера. – М.: Вече, 2006 та ін.
17. Вохмянин В.К., Подопригора А.И. Харьков, 1941-й. У края грозы. – С. 14-15, 41.
18. Книга пам'яті Дробиського Яру: Спогади. Нариси. Документи / Авт.-укл. В.П. Лебедева, П.П. Сокольський. – Х.: Прапор, 2004. – С. 10.
19. Скоробогатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943 рр.). – С. 32.
20. Там само. – С. 20, 22.
21. Гончаренко О.Г. Белоземгранты между звездой и свастикой. – М.: Вече, 2005. – С. 184-185.
22. Скоробогатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943 рр.). – С. 28, 29.
23. Nolte, Hans-Heinrich. Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion 1941. Text und Dokumentation. Hannover 1991. S. 77.
24. Скоробогатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943 рр.). – С. 61, 63.
25. Веденеев Д.В. Украинский фронт в войнах спецслужб. Исторические очерки. – К.: «К.И.С.», 2008. – С. 328.
26. Косик В. Україна під час другої світової війни 1938–1945. – Київ–Париж–Нью-Йорк–Торонто, 1992. – С. 655-660.
27. Андрієць В., Журавель Г., Мокляк В. «Культурне життя Полтавщини під опікою «визволителів...». Інформація Крайового проводу Організації українських націоналістів. – Подвигу народному жити у віках: Матеріали науково-практичної конференції, 19 квітня 2000 р. – Полтава: АСМІ, 2000. – С. 57.
28. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941–1955. – С. 235.
29. Там само. – С. 193.
30. Там само. – С. 199.
31. Там само. – С. 234.
32. Там само. – С. 282–283.
33. Там само. – С. 289.
34. Скоробогатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943 рр.). – С. 192.
35. Там само. – С. 212–213.
36. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941–1955. – С. 247, 252.
37. Книга Пам'яті України. Харківська область. Т. 1–20. – Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1994–2003.
38. Книга Скорботи України: Харківська область / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін.; Обласна ред. кол.: В.Г. Дулуб (керівник) та ін. Т. 1. – Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. – С. 199.

(ГАЛИЧИНА (Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис). До 100-річчя від дня народження Степана Бандери / Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. Інститут історії і політології. – Івано-Франківськ, 2009. Ч. 15–16. – с. 332–340.

До 55-річчя

Кобзева Тетяна Василівна

Народилася 3 серпня 1958 року в Новій Водолазі Харківської області. В 1975 році закінчила Нововодолазьку середню школу №1, потім філологічний факультет Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди (1980 рік) та історичний факультет Харківського державного університету ім. О. М. Горького (1991 рік).

Трудову діяльність розпочала вихователем дитячого садка у Новій Водолазі, де працювала з 1981 по 1985 рік. Потім, аж до виходу на пенсію у 2011 році, працювала вчителем історії у Нововодолазькій гімназії Нововодолазької районної ради Харківської області.

Двічі обиралася депутатом селищної ради, очолювала комісію з соціальних питань.

Науковою діяльністю Т.В. Кобзева почала займатися ще у студентські роки. У 1978 році за наукову роботу з історії авторка була нагороджена Дипломом першого ступеня Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР та ЦК ЛКСМ України як переможець республіканського туру VII Все-союзного конкурсу студентських робіт з суспільних наук. Наступного року з іншою науковою роботою Т. Кобзева брала участь у Міжреспубліканській студентській науковій конференції в Івано-Франківську, згодом – у Києві.

Тетяна Василівна – перший літописець свого рідного селища. У її доробку – документальна збірка «Нова Водолага. 325 років», видана у 2000 році. Директор Центру краєзнавства, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології ХНУ ім. В.Н. Каразіна С.М. Куделко у рецензії на книгу пише: «Сборник содержит в себе яркие, подчас уникальные, источники об экономике, образовании, духовной жизни и т. д. Автор-составитель проделала большую работу по обнаружению, редактированию и подготовке к публикации архивных документов. Сборник документов представляет несомненную ценность и может быть рекомендован к использованию на уроках истории, во внешкольной и внеклассной работе, в работе краеведов».

Вивчаючи історію заснування слободи Нова Водолага, Т.В. Кобзева дослідила життя і діяльність її засновника Григорія Донця. У 2010 році Тетяна Василівна написала наукову статтю «З історії слобідсько-української козацької старшини. Григорій Донець». Стаття була надрукована у збірці науково-популярних статей «Культурна спадщина Слобожанщини» та у збірнику наукових праць «Історія та географія». Із рецензії на статтю С.М. Куделка: «Стаття Т.В. Кобзевої присвячена життю і діяльності славетного слобожанина, одного з найвидатніших в історії України полковників Григорію Єрофійовичу Донцю. Життя цього визначного військового і громадського діяча ще не знайшло належного висвітлення по літературі. Тому вибір теми, її обґрунтування треба схвалити. У статті авторка логічно і послідовно розглядає найважливіші події діяльності одного з фундаторів Слобідської України. Стаття написана на високому науковому рівні із залученням ряду історичних джерел, гарною літературною мовою».

У 2008 році у видавництві «Формат Плюс» була видана книга Т.В. Кобзевої «Хочу знати правду!?!». У колі уваги авторки – один із найтрагічніших періодів української історії: колективізація та Голодомор 1932-1933 років. Ця книга – перша і єдина на сьогодні монографія з історії Нововодолажчини, вона відбиває багаторічний досвід роботи Тетяни Василівни з архівними документами та спогадами очевидців, є неоціненним надбанням вітчизняної історії. До книги включений матеріал Державного архіву СБУ, Державного архіву Харківської області, Державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади України, а також матеріали періодики 20-30-х років. Автор також опрацювала всі книги реєстрації актів про смерть у Нововодолазькому районі за 1932-1933 роки й склала мартироолог нововодолажчан, які померли в ці роки, в тому числі й від голоду. Цінність роботи

полягає ще й у тому, що в ній поміщений повний список репресованих у 30-ті роки нововодолажчан. Книга була високо оцінена Президентом України В. А. Ющенком, головою СБУ В. О. Наливайченком, заступником голови Українського інституту національної пам'яті, відомим українським істориком В. Ф. Верстюком, головою КМО «Меморіал» імені Василя Стуса Романом Круциком. Рецензію та вступну статтю до монографії склав завідувач кафедри історії України ХНУ ім. В. Н. Каразіна, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України В. В. Калініченко.

Результатом дослідження Тетяною Василівною розвитку освіти у її рідному селищі стала стаття «Освіта Нової Водолаги», написана на основі архівних документів та друкованих джерел. Робота була представлена на читачській конференції «Освітня справа на Харківщині», проведеної ДАХО у 2012 році. Стаття готується до друку у збірнику дослідницьких робіт Державного архіву Харківської області.

До 65-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні Т. В. Кобзева підготувала відеофільм «Дорогами війни». Присвячений він ветеранам війни – нововодолажчанам, які брали участь у всіх найбільших битвах Другої світової війни та пройшли фронтовими дорогами до Берліну. Фільм став лауреатом конкурсу фільмів «Фільмотека пам'яті», що проводився в рамках обласної військово-патріотичної акції «Слобожанські дзвони Перемоги» (2011 рік).

Т. В. Кобзева – учасник багатьох міжнародних наукових конференцій: «Чотирнадцяті Слобожанські читання» (2010 рік), «П'ятнадцяті Слобожанські читання» (2011 рік), «Краєзнавство і учитель року-2010», «Славесні земляки – у світовій культурі та у пам'яті нащадків» (2010 рік).

Т. В. Кобзева – відомий на Нововодолажщині дослідник рідного краю, громадський інспектор з охорони культурної спадщини Харківської області. Як учитель, Тетяна Василівна разом зі своїми вихованцями постійно займалася краєзнавчою роботою. Протягом останніх років були створені проекти: «Наші земляки. Дорогами війни», «Мій бій Афганістан», «З історії моєї родини», «У війни – не жіноче обличчя», «Видатні люди Нової Водолаги», «Життя в неволі» та інші. Деякі з цих робіт були представлені на різноманітних учнівських конференціях, присвячених питанням краєзнавства.

Т. В. Кобзева є постійним дописувачем місцевих газет, часто виступає по місцевому та обласному радію, обласному телебаченню.

Останнім часом планує видати книгу, присвячену 70-річчю визволення Нововодолазького району від німецько-фашистських загарбників.

Відомий на Харківщині краєзнавець, член творчої Асоціації літераторів «Слобожанщина», краєзнавець України П. В. Губський пише: «Тетяна Василівна – цілеспрямований і вдумливий дослідник рідного краю. Досліджуючи історію селища, працювала в архівах та бібліотеках України та Росії. Вдумливо та історично достовірно відтворює сплюндровану історію українського народу, нації. Впевнений, що Тетяна Василівна ще не раз порадує Нововодолажчину своїми науково-історичними роботами».

Т.В. КОБЗЕВА

ОСВІТА НОВОЇ ВОДОЛАГИ

Перші школи на Слобожанщині з'явилися у процесі колонізації цієї території. Переселенці із Наддніпрянщини та Правобережної України на нових землях рятувались від феодального та релігійного гніту Речі Посполитої. Ідучи на Дике Поле, вони несли з собою дух свободи та збережені традиції своєї, православної культури.

Козацькі родини, трудолюбиві та наполегливі, швидко освоювали нові землі: будували житло, засівали поля, розводили худобу. Життя тут було вкрай небезпечним, оскільки татари постійно здійснювали набіги на новоутворені поселення. Страждали від їх нападів і жителі Нової Водолаги. Багато сил переселенці (наші пращури) витрачали на збройний захист, і це, звичайно, несприятливо відбивалося на їх економічному та культурному розвитку. Але спинити цей процес було неможливо.

Першою спільною будівлею, яка зводилася переселенцями на території слободи, була, звичайно ж, церква. У Новій Водолазі спочатку була збудована Воскресенська, а декількома роками пізніше – Миколаївська церква.

З початком діяльності церковного приходу, населення отримувало можливість задовольняти духовні потреби. Отож, є підстави вважати, що саме при цих діючих храмах дуже швидко з'явилися перші навчальні заклади. Досвід у цій справі був принесений переселенцями із Задніпрянщини, де населення за власний кошт дбало про освіту, «щоб боронити свою віру та національність» [1].

Ось як про це писав архієпископ Харківський Філарет: «По оправкам с документами оказывается, что заведение школ при церквях современно самому ее населению, и что это учреждение принесено черкассами из-за Днепра, где уния вынудила рано приняться за книги, чтобы быть в состоянии бороться с проповедниками унии – иезуитами» [4].

Думаю, що наприкінці XVII ст. у Новій Водолазі вже діяла не одна школа. Доказом цього є дослідження Г. Данилевського. Він зазначав, що «... при церквах значительных черкаских (харьковских) местечек уже около 1700 года были школы...» [2].

Слободу Нову Водолагу на той час можна було вважати «значительным местечком», бо її населення сягало 3 тисяч чоловік, тут діяли дві церкви. У господарському відношенні слобода була значимим населеним пунктом у краї. Пояснювалось це наступними факторами. Татари вже менше дошкуляли нововодолажчанам. Звичайно, жителі слободи ще страждали від їх нападів, але менше, ніж раніше. Нова Водолага знаходилася під своєрідним захистом с. Нового (нині Новоселівка), яке розташовувалось на 4 версти південніше. То ж виходило, що перші удари загарбників брали на себе жителі цього форпостного пункту. Це створювало умови для більш стабільного господарського та культурного розвитку нововодолажчан.

Впевнена, що і при Воскресенській, і при Миколаївській церквах уже тоді діяли школи. Називалися вони церковно-парафіяльними і відкривалися зусиллями місцевого духовенства при підтримці громади. Але в них тоді ще не навчалися діти селян чи ремісників. Ці навчальні заклади готували тільки майбутніх священнослужителів. Тут отримували елементарну освіту «будущие служители клиросов и алтарей»: певчі, пономарі та диякони. Пояснювалось це тим, що кожна церква повинна була готувати для свого приходу священників, тому при храмах жили й навчалися хлопчики, переважно сироти, яким доручались різні обов'язки при богослужінні, при виконанні треб і обрядів. Старший із них називався «подячний» – помічник дяка, інші – кліросниками, псаломщиками.

Г. Данилевський писав: «Готовя певчих, пономарей, дьячков и дьяконов, эти петровские школы в то же время в этих лицах готовили будущих учителей» [3].

Чому навчали школярів у цих навчальних закладах?

«Первое и общее учение в этих школах... состояло в чтении псалтыря. Потом шло обучение пению гласов «на Господа воззвах к тебе», потом 8 гласов: «на Бог Господь явился нам»; затем на ирмосы 8 гласов. Но было еще на те же псалмы и ирмосыпение «самогласное», т. е. на свой собственный глас, своего сочинения, и «подобное», т. е. двойные слова, двойной текст на один мотив или голос. В тот отдаленный век только и можно было щегольнуть этими мудростями пения!» [7].

Випускників церковно-парафіяльних шкіл у ті часи називали дячками. «Поводом к этому служила, вероятно, их длинная одежда, которая в школе служила символом кротости и приличия, а по выходе – знаком отличия от остальных мирян» [8].

Після закінчення школи випускники могли отримати посаду в церковному приході за умови, що їх запросить громада. Тих дяків, які себе гарно зарекомендували, парафіяни наймали для співу в церковних школах. Дяк обирався приходом за гарний голос, за знання церковної служби, за вміння вести її «благородно та благочинно» [5].

На думку громади, цей дяк повинен був виконувати й учительські обов'язки. Д. Багалій пише: «Посада дяка при церкві була з'єднана з посадою шкільного учителя, бо сі школи засновувалися при церквах парафіянами, котрі самі й платили гроші пану директору, себто дякові» [1].

Яку мету переслідувала громада, віддаючи своїх дітей до школи?

«Народ тогда искал одного в науке: выучить немного молитв, узнать догматы веры и петь церковные канты. Часто, кроме умения правильно по церковному помолиться Богу, почитать зимою вечером и в праздник псалтирь, («где о таких-же горемычных писано», как объяснял один старик, на вопрос: почему крестьяне так любят эту книгу, и почему иногда плачут при ее чтении), да жития святых отцов; кроме знания и умения различать церковные праздники, понимать церковное богослужение, часто кроме этого-ничего более не требовалось. На втором уже плане были цифры и умение-написать письмо к родным» [7].

Перші школи створювались з ініціативи і за кошти громади. Отож їх правдиво називають народними.

Програма цієї народної школи була церковно-слов'янською, вона цілком задовольняла невибагливі освітні вимоги громади: навчитися читати, писати, а за окремою угодою з дячком навчали ще й часослову і псалтирю.

Не кожен дяк постійно служив при одній церкві. Це вирішували прихожани, які запрошували його на певний термін. Тому значна частина таких учителів – дяків мандрували від одного приходу до іншого, навчаючись у більш досвідчених. Насправді, навчитися співати псалми й ірмоси було справою нелегкою. Д. І. Багалій пише: «Щоб се все зрозуміти, молодики переходили з одної слободи в другу, особливо ж йшли туди, де були більш славні учителі – дяки. Але ті теж не одразу і не все об'ясняли своїм учням, тримаючися правила: учи так зашого молодика, щоб він не одбив од тебе школи і не сів на твоє місце» [1].

Так ще у XVII ст. із випускників церковно-парафіяльних шкіл утворилася така категорія населення як «мандрований дяк». Мандрували не тільки молодики, а й ті, хто вже вивчив усі «премудрості». Мандрувати тоді було «не трудно, бо кожний знаходив собі пристановище у школі, котра була придулою для мандрівників: школа, казали тоді, усяким мандрівникам є вільне помешкання» [1].

При церквах багатьох харківських містечок були школи на чолі з такими дячками. Визначне місце серед навчальних закладів того часу займала одна зі шкіл Нової Водолаги. Учитель цієї школи вивчив не одне покоління грамотних та розумних дяків. «Любознательнейшими и разумнейшими дяками встарь считались учившиеся Ирмосам в Новой Водолаге у одного учителя...» [8].

Є всі підстави стверджувати, що така система освіти діяла і в Новій

Водолазі. І, якщо у деяких населених пунктах Слобідської України школи то з'являлись, то зникали, впевнена, що церковно-парафіяльні школи при Воскресенській та Миколаївській церквах у Новій Водолазі існували постійно. Жителі слободи цінували грамоту і не жалкували коштів для навчання своїх дітей, бо розуміли, що освіта створює широкі можливості.

У 30-х роках XVIII ст. слобода Нова Водолага була одним із найважливіших економічних центрів Слобідської України. На 1730 рік за чисельністю населення вона поступалася лише Харкову. У Новій Водолазі проживало 4904, а в Харкові – 6429 чоловік. Ще необхідно додати, що слобода мала надзвичайно вигідне географічне розташування та те, що її жителі вміло використовували природні ресурси. Близькість до Харкова, поруч – шлях із Петербурга до Криму – все це сприяло розвитку торгівлі. А вже торгувати нововодолажцям було чим, оскільки були вони майстрами на всі руки.

Отож, потреба у розвитку освіти була і жителі слободи вкладали частину своїх коштів у її розвиток. Історичні джерела свідчать, що у 1732 році у слободі було 2 школи. В одній із них 4 настоятеля, у другій – 1. Остання була церковно-парафіальною, інша – «ставленническая» для духовенства. Обидві школи знаходилися в центрі слободи і утримувалися частково на кошти громади. Навчалися в них діти з сімей різного достатку. А в школі для духовенства навчалися не лише нововодолажчани, а й діти священиків із сусідніх населених пунктів.

У 1779 році у Новій Водолазі було відкрите слов'яно-латинське училище для дітей духовенства. Тут викладали латинську мову до риторичного класу, арифметику, російську граматику, правописання та катехізис за здібностями. Це училище було відкрите з метою навчання тут дітей священнослужителів усієї волості. Відомо, що тоді тут діли 19 церков [7].

«Эта Ново-Водолажская латинская школа, по всей вероятности, была порождением тех монастырских школ, которые в XVII веке завела еще Малая Россия, находясь под польскою державою. Шафонский о них говорит следующее: «В сих училищах прежде, кроме латинского и польского языка, да несколько Аристотелевой древней философии, красноречия и богословия, никаких наук не обучали. В позднейшие только времена стали несколько греческому, еврейскому, немецкому и французскому языкам, и по новейшей и яснейшей Бауммейстеровой философии учить; по все сие учение весьма слабое и недостаточное» [7].

Цей навчальний заклад проіснував недовго, можливо, до 20-х років XIX ст. Невідомо також скільки було випущено учнів з нього, хто там викладав.

Можна з упевненістю сказати, що наприкінці XVIII ст. у Новій Водолазі при всіх трьох церквах (у 1750 р. був збудований Преображенський храм) діяли школи. Скоріш за все, як і більшість тогочасних церковно-парафіяльних шкіл Слобідської України, були вони трикласними.

У першому класі дітей навчали читанню по букварю, у другому – письму та читанню часослову, в третьому – учні вдосконалювалися в письмі та читанні псалтиря. Класні вправи з письма виконувалися крейдою на дошці або чорнилами на папері. Вправи з читання проводилися вголос. Школярів учили також співати.

Кількість населення слободи невинно збільшувалося. То ж громада вирішила побудувати приміщення для нової школи у Миколаївському приході. Швидко надходили кошти на будівництво від жителів слободи. Неабияку роль відіграв у цьому священик цієї церкви Дем'ян Сердечний.

І ось у 1797 році школа вже готова була прийняти учнів, але не вийшло. Житель слободи Михайло Привалов двічі намагався спалити новобудову і таки зробив це. «К сожалению, не сохранилось дело, и неизвестно, личная ли злоба на священника, или обскурантизм прославили этого Ново-Водолажского Герострата» [7].

Документальних свідчень про те, чи була збудована нова школа, немає. Думаю, що цього не сталося, адже це був час, коли на Слобожанщині вже ввели кріпосне право. Російський уряд не був зацікавлений у поширенні грамоти серед кріпосних. Державі не потрібні грамотні раби. То ж кількість навчальних закладів невинно зменшувалось.

Церковно-парафіальна освіта на Слобожанщині пройшла довгий шлях у своєму розвитку. Наприкінці XVIII ст. закінчується її перший період, який тривав із часу заснування перших шкіл у XVII ст. Це був період існування так званої «дяківської» школи. Наступний період розвитку церковно-парафіальної школи розпочнеться у XIX ст. і триватиме до початку XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Д. Багалій. Історія Слобідської України. – Х: Основа, 1990. – 255 с.
2. Данилевський Г. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков, 1866.
3. Данилевський Г. Харьковские школы в старину и теперь. – Х., 1863. – 44 с.
4. Филарет (Гумилевский Д.Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Х., М., 1852 – 1857. – Т. 3.
5. Павловский И.Ф. Приходские школы в старой Малороссии и причины их уничтожения // – «Киевская старина», – 1904. – №1. – С. 6.
6. Харьковские губернские ведомости, 1881, 4 липня.
7. Харьковские губернские ведомости, 1889, 28 березня.
8. Харьковские губернские ведомости, 1889, 29 березня.

3 ІСТОРІЇ СЛОБІДСЬКО—УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ. ГРИГОРІЙ ДОНЕЦЬ

У статті розглядається життя та діяльність одного з найвідоміших у Слобідській Україні полковників – Григорія Донця. Він був засновником багатьох слобід та містечок на Харківщині, вів безперервну боротьбу з татарами, займався благодійною діяльністю.

Ключові слова: Григорій Донець, полковник, козаки.

В статье рассматривается жизнь и деятельность одного из самых известных в Слободской Украине полковников – Григория Донца. Он был основателем многих слобод и местечек на Харьковщине, вел непрерывную борьбу с татарами, занимался благотворительной деятельностью.

Ключевые слова: Григорий Донец, полковник, казаки.

Grigoriy Donets' life and activity, one of the most famous colonels in Slobodskaya Ukraine, is regarded in the article. He was a founder of a lot of slobodas and settlements in Kharkov region; conducted the continuous fight with the Tatars; was engaged in patronage activity.

Key words: Grigoriy Donets, colonel, Cossacks.

Постановка проблеми. Харківщина – центр Слобідської України. Активне освоєння цієї території відбувалося в другій половині XVII ст. Тут оселялися козаки та охочі, будували житло, обробляли землю, організовували свою діяльність. Таких населених пунктів, слобід і містечок, були десятки. Управління ними здійснювали полковники, яких призначав московський цар. На чолі Харківського полку протягом 23 років стояв Григорій Донець. Із його ім'ям пов'язане будівництво ліній укріплень, міст, успішна боротьба з татарами. За його полковництва Ізюмський слобідський полк був виділений з Харківського й м. Ізюм стало п'ятим полковим містом Слобідської України. Козаки цих двох полків під керівництвом Григорія Донця збудували так звану «Нову лінію» укріплень, яка перетинала всю Слобожанщину й відіграла надзвичайно важливу роль у боротьбі з татарами. Неодноразово полковник Донець отримував від московського уряду жалувані грамоти, що було свідченням його високого авторитету. Відзначився Григорій Донець ще й тим, що значні кошти вкладав у розбудову церков та монастирів.

Харківський полковник Г. Донець за роки свого полковництва зробив великий внесок у розвиток цього регіону. Але знаємо ми про його діяльність дуже мало. Опубліковані матеріали про життя й діяльність Григорія Єрофійовича не систематизовані.

Аналіз актуальних досліджень. Перші дослідження життя та діяльності полковників Слобідської України з'явилися ще наприкінці XIX ст. у роботах Є. Альбовського. На початку минулого століття найбільший внесок у дослідження цієї теми зробили Д.І. Багалій, потім В.Л. Маслійчук, С.В. Потрашков. Але серед робіт цих учених немає досліджень спеціально про діяльність полковника Григорія Донця.

Мета статті. На основі досліджень відомих істориків розкрити життя та діяльність полковника Харківського та Ізюмського полків Григорія Єрофійовича Донця.

Виклад основного матеріалу. Харківський полковник Григорій Донець – відома в історії Слобожанщини особа. Він вважається засновником багатьох слобід і містечок на території свого полку. З його ім'ям пов'язані широке будівництво, укріплення міст, успішна боротьба з татарами.

Григорій Єрофійович Донець – харківський полковник з 1668 по 1691 рік. Дата його народження невідома. Та й походження точно не встановлене. Самі Донці виводять свою генеалогію зі старовинного польського роду Захаржевських. Правда, сам Григорій Єрофійович ніколи себе так не називав. А от гетьманська старшина називала його «Захар'яшевичем».

Вчені – історики, які займалися вивченням життя і діяльності роду Донців, відкидають версію про належність їх до польського шляхетського роду Захаржевських, бо немає документів, які це підтверджують. Такої думки притримувався історик Є. Альбовський. Д. Багалій походження Донців пояснює так: «Родоначальник Донців був простий виборний козак Грицько Донець, котрий і прізвище своє отримав через те, що прийшов з Дону...» [3, с.67].

Думаю, має право на існування й така точка зору: «Род Захаржевских принадлежит к гербу Долива. К этому старинному польскому гербу принадлежали также польские короли, очень многие знатные польские и литовские роды. Все мужчины рода Григория Ерофеевича Донца -Захаржевского были военными и вошли в историю, как защитники Слободской Украины и Харькова» [10, с.10].

Козак з ім'ям та прізвищем Григорій Донець вперше згадується серед полковників наказного гетьмана І. Безпалого в травні 1659 року, що воювали на боці Москви проти гетьмана І. Виговського. В 1660 році – це простий козак Харківського полку, в 1662 році – десятник, а під час полковництва І. Сірка – сотник Харківського полку. В 1666 році сотник Григорій Донець возив до Москви полонених на Тору татар, за що отримав гроші й сукна від царя [6, с.51].

Полковником Г. Донець стає в 1668 році після смерті вірного московському уряду полковника Федора Ріпки. На раді в Харкові Григорія Єрофійовича одногослоно обрали полковником, бо знали як людину, що прославилася своїми подвигами [2, с.59]. Цього ж року Г. Донець їде до Москви, де з рук царя Олексія Михайловича отримує грамоту [9, с.15]. Це була перша в історії Харківського полку царська жалувана грамота, видана на ім'я Григорія Донця Харківському полку. В Розряднім приказі було записано, що в Харкові полков-

ником став Григорій Донець. Із універсала Донця дізнаємося, що він зробився полковником Харківським по указу царя за свою вірну службу московському цареві. Таким чином, Григорій Донець стає першим полковником, чий повноваження були підтверджені царською жалуваною грамотою. Його попередники (ім'я першого невідоме, Іван Сірко, Федір Ріпка) не мали таких грамот. Свою відданість московському уряду Г. Донець довів тим, що вже в 1670 році допомагав придушувати повстання С. Разіна, що розповсюдилось і на Харківський полк [6, с.51]. Разінці поширили грамоту, в якій пропонували слобідським козакам союз. Але Григорій Донець твердо стояв на позиції не вступати ні в які переговори з бунтарями.

З цього часу історія Харківського полку тісно пов'язана з полковницькою діяльністю династії Донців, першим з яких був Григорій Єрофійович. Двадцять три роки – з 1668 по 1691 – стояв він на чолі Харківського полку і зробив великий внесок у розвиток цієї частини Слобожанщини.

Історії мало відомо про діяльність перших полковників, але про Г. Донця з впевненістю можемо сказати, що він зробив багато для оборони краю та його заселення.

По території Слобожанщини проходили Муравський, Ізюмський та Кальміуський шляхи, по котрим татарські орди здійснювали спустошливі набіги. Такі набіги траплялися майже кожного року. Козаки під керівництвом Григорія Донця постійно відбивали татарські напади (1672 р., 1673 р., 1675 р., 1676 р., 1679 р.), неодноразово переслідуючи їх загони. В 1672 році Г. Донець зі своїми козаками розбив татар під Мерефою «и взял в плен их предводителя». За це полковник Донець отримав від царя грамоту. В 1679 році татари зруйнували Чугуїв. Але під стінами Харкова 10-тисячна орда була переможена Григорієм Донцем. При цьому він визволив усіх полонених, відбив захоплену здобич та переслідував татарські загони аж до р. Берестової [2, с. 75-76].

У 1680 році татари здійснили найжорстокіший набіг на Слобідську Україну. Господарство Григорія Донця також постраждало. Д. Багалій пише: «Сплундрували татари в тому ж Харківському повітові деревню полковника Григорія Донця і 8 хуторів, взяли в неволю 4 челядників і 25 чоловік посполитих, захопили 1104 голів панської худоби (174 коней, 30 голів товару і 900 овець), унесли 30 вуликів бджіл, пограбували й спалили 11 дворів. У хуторах забрали все збіжжя хуторян, захопили рогату худобу, попалили хати, будівлі й хліб. Усього убили і повели в неволю 215 чол...» [3, с.49]. На чолі полку вирушив Донець до Золочева, де й відбулися дві битви, у яких українці виявили неабияку рішучість і хоробрість. Козакам удалося розбити татарську орду і визволити невільників та повернути худобу.

У 1687 році Азовська орда (5 тис. чол.) палила та грабувала оселі Харківського та Ізюмського полків, але знову її розбив той же Донець. 1689 року татари знову намагалися здійснити набіг на Харківський полк. Але дійти їм вдалося лише до Водолаги, де й були вони розбиті козаками Г. Донця.

Григорій Єрофійович був не тільки досвідченим і хоробрим воїном, а ще й діяльним адміністратором. У часи його полковництва були значно укріплені міста Харківського полку, виникли нові фортеці: Золочів, Соколов, Новий Перекоп. Григорій Донець «осадив» м. Нововалковий (Таранівку) і Нову Водолагу. Також його вважають засновником сіл Рокитне, Борки, що розташувалися за декілька верст від Мерефи, слободи Великий Бурлук на р. Бурлук [6, с. 51- 53]. «У 1674 р.у Харківському полку було 20 городів і слобод, і козаків полкової служби 5055 чол., а у 1677 р. – 20 городів і 4 слободи, козаків полкової служби 7733 чол.» [3, с. 67].

Протягом 1679 – 1680 рр. козаки Харківського та Ізюмського полків під керівництвом Григорія Донця збудували так звану «Нову лінію» укріплень. Ця лінія перетинала всю Слобожанщину, починаючи від Солоного (теперішній Слов'янськ), далі слідували Ізюм, Цареборисів (теперішній Червоний Оскол), Балаклія, Лиман, Зміїв, Соколове, Валки, Новий Перекоп, Ольшани, Золочів. По всій лінії йшов вал з ровом, на якому стояли фортеці та остроги. У Д. Багалія читаємо: «Біля усіх городів Нової лінії були збудовані кріпості, і сю тяжку роботу головним чином зробили козаки Харківського полку під проводом полковника Гр. Донця: великоросійських служилих людей там не було. Одного вала було зроблено 7575 сажнів і засіки 8106 сажнів... Нова лінія удовжила стару і так званий «Перекопський вал», що простягся од верховин Коломака до верховин Мжі» [3, с.59].

Побудова Нової лінії мала надзвичайно важливе значення у боротьбі з татарами. Царський уряд був дуже вдячний Г. Донцю за її будівництво. В 1684 році полковник отримує другу жалувану грамоту з Москви. В ній підтверджувалися пільги, надані йому грамотою 1682 року й надавались інші. Григорій Єрофійович ставав повноправним хазяїном у своєму полку, не залежав ні від російських воевод, ні від чиновників.

Полковник Донець керував харківськими козаками при будівництві Ізюмської смуги, побудові фортець в Ізюмі, Савинську, Андрієвих Лозах, Остропіллі, Бишкіні, Новому Маяцьку, Лимані, Кам'янці, Козацькій Пристані тощо [6, с.52].

Заселення Ізюмського полку розпочав балаклійський полковник Яків Черніговець, а Г. Донець зі своїм старшим сином Костянтином продовжив цю справу. Я. Черніговець збудував невеличку кріпость Ізюм, а «новий великий город, але на правому березі Донця, де в його вливається Мокрий Ізюмець, був збудований Г. Донцем і в нього був перенесений і невеличкий перший Ізюм. Місто було осажено Донцем, котрий привів для роботи більш 1500 козаків Харківського полку, збудувалося дуже гарно по плану і швидко зробилося полковим городом Ізюмського Слободського полка...» [3, с.34]. У 1682 році в Ізюмі проживало лише 300 чоловік. Для того, щоб заселення проходило швидше, Донець сам вирішив поселитися в Ізюмі. Цього ж року Григорій Єрофійович отримав від московського царя грамоту, в котрій йому «дозволялося жити в Ізюмі і закликати туди...вільних українців на слободи із Харківського, Охтирського

і Сумського полків, будувати самим місто і вільно селитися там...без воєвод, пахати пашню і володіти всякими угодами...» [3, с.34]. У 1691 році на території Ізюмського полку проживали вже 9316 козаків [3, с.46]. Тоді були «осажені» також Дворічна, Остропілля, Новий Перекоп, Сеньків, Куп'янськ, Каменка – це були невеличкі малозаселені (23-48 сімей) слободи. При гирлі Торця була збудована Григорієм Донцем Козацька Пристань – невеличкий земляний городок.

Через деякий час Г. Донець знову переїжджає до Харкова, а син Костянтин залишається в Ізюмі. Зроблено було це, мабуть, для того, щоб прокласти стежку своєму старшому сину до самостійного управління в Ізюмі. Полковник Донець старів і хотів ізюмське полковництво передати Костянтину, а харківське – молодшому сину Федору. З цією метою Григорій Єрофійович вкотре вирушає до Москви, а в 1685 році виряджає туди й Костянтина з проханням про виділення Ізюмського полку з Харківського та отримання грамоти на управління в ньому. Костянтин Донець отримав жалувану грамоту на полковництво, але разом із батьком Григорієм Донцем. Ізюмський полк був виділений з Харківського, до нього приписано 13 міст та містечок з 2200 козаками [3, с. 69]. Таким чином, місто Ізюм стало п'ятим полковим містом.

Полковник Григорій Донець все життя залишався вірним російському царю, завжди виступав проти антиросійських сил. Царський уряд віддачував полковника за вірність. За виразом Є. Альбовського, Г. Донець «перебував у фаворі в царського уряду», часто їздив до Москви, отримував пожалування і грамоти (1669, 1678, 1679, 1680, 1682, 1684, 1686 рр.). Про довіру царського уряду до Г. Донця свідчить той факт, що в 1678 році уряд довірив йому з козаками перевезти на Дон гроші татарам для викупу відомого російського воєначальника В. Шереметьєва. Мав Донець високий російський чин стольника (вищий ніж полковничий). «...В царствование Иоанна и Петра Алексеевича он был пожалован званием стольника, почему в универсалах и других бумагах именовался: «стольник и полковник»» [2, с. 66]. Єдине, в чому царський уряд відмовив Г. Донцеві – це в спробі завести «смольужное дело», пояснюючи це загрозою вирубки лісів.

Донці користувалися великим авторитетом у Харківському та Ізюмському полках. До того ж, цей рід був найбагатшим на Слобожанщині. «Харківський полковник Г. Донець мав на р. Удах деревню з державським подвір'ям, хазяйством, челяддю – себто прислужниками і підданими; була в нього ще слобідка Водолажка теж з українським населенням» [3, с. 94]. Йому належали землі по р. Уди, слободи Довжик і Рогозянка (Золочівський р-н), землі довкола с. Бабаї, села: Березове, Коротич, Лідне, Жихор, Гіївка, Буди, Рокитне (Харківський р-н), Стара і Нова Водолаги, Борки, Комарівка та ін. [6, с. 53]. Він мав величезні отари овець, табуни коней. Активно займався промислами й підприємницькою діяльністю (млинарством, селітроварінням, виробництвом дьогтю).

Як бачимо, Г. Донець був людиною багатою. Але, маючи велику владу, він не забував про примноження свого багатства. Траплялися випадки, коли полковник кривдив своїх полчан, забирав ґрунти в старшин і козаків, оформ-

ляючи це у вигляді купчих; утискував козаків. Здійснив він набіг на промисел вільшанського жителя Ф. Селітряника, захопив млин у колишнього сотника К. Сатина. Та особливо відзначився Г. Донець утисками російських служилих людей, забираючи їх грунти у «свою вотчину». За 23 роки полковництва Донця на нього були написані дві скарги [3, с. 73]. Мабуть, через це деякі дослідники вважають Григорія Єрофійовича людиною жорстокою та свавільною. «Это простой казак, энергичный, умный, хотя даже неграмотный..., несправедливый к своим подчиненным, хитрый и до крайности жадный к наживе» [9, с. 15-16].

Необхідно віддати належне полковнику Григорію Донцю в тому, що він не тільки нагромаджував багатства задля багатства, але й займався благодійною діяльністю. Значні кошти він витратив на розбудову Успенської церкви в Харкові. Але найбільшою його заслугою стало заснування Курязького монастиря (у 9 верстах від Харкова). На місці монастиря була колись пасіка Олексія Курязького серед густого лісу, що йшов тоді від Харкова до Куряжа. Г. Донець разом зі старшинами Харківського полку купив за 200 злотих цю землю. На монастирське господарство, крім землі, вони виділили 100 овець, волів, бджіл. Крім того, Донець одвів новому монастиреві ліс вверх по р. Куряжу, а в ширину на 1 версту і подарував свій власний ґрунт. У 1678 р. Григорій Єрофійович передав Курязькому монастиреві займанщину двох мельників. Земельні вклади в монастир робив увесь рід Донців: Костянтин дав монастиреві чотири озера коло річки Чепеля, Федір – кілька гектар землі, укупі з братом Іваном – млин із землею по р. Уди, Ізюмський полковник Михайло Костянтинович Донець віддав Чепельську дачу з лісом і сінокосами [3, с. 159]. Для «устройства» монастиря були викликані зі Святогорської обителі архимандрит Іоїль з братією – він і був першим настоятелем цього монастиря. Деякий час монастир існував на пожертвування, які робив Григорій Донець та його нащадки [2, с.65].

Полковника Г. Донця тривожила думка про спадкове полковництво. І за своє життя він зробив усе можливе, щоб після його смерті полковниками Харківського та Ізюмського полків залишилися його діти. Та й самі полчани підтримували рід Донців, бо, як писали вони в проханні до царя, полковник з чужого роду може їх знищити. Після смерті Григорія Єрофійовича його наступником у Харкові залишився син Федір, а в Ізюмі – Костянтин. Після смерті Федора Донця в 1705 році харківські полчани подали прохання, щоб у них було поставлено полковником зятя Григорія Донця, котрий у цей час був полковником ізюмським, – Федора Шидловського. Взагалі рід Донців дав Слобожанщині 5 полковників: 2 – Харківському полку, 2 – Ізюмському, 1 – Сумському [3, с. 72].

Донцям дуже хотілося мати друковану книжечку про їх лицарські вчинки, й вони замовили до цієї справи Орновського. Саме він і склав похвальне слово Федору Донцеві-Захаржевському й усьому роду Донців. Але діти Григорія Донця не зробили для Слобожанщини так багато, як їх батько.

У 1690 році Григорій Донець прийняв чернецтво з ім'ям Авдій у Куряжі. Помер він 18 липня 1691 року в слободі Водолага. Похований у Курязькому монастирі. Його образ яскраво подано в маловідомих художніх творах ре-

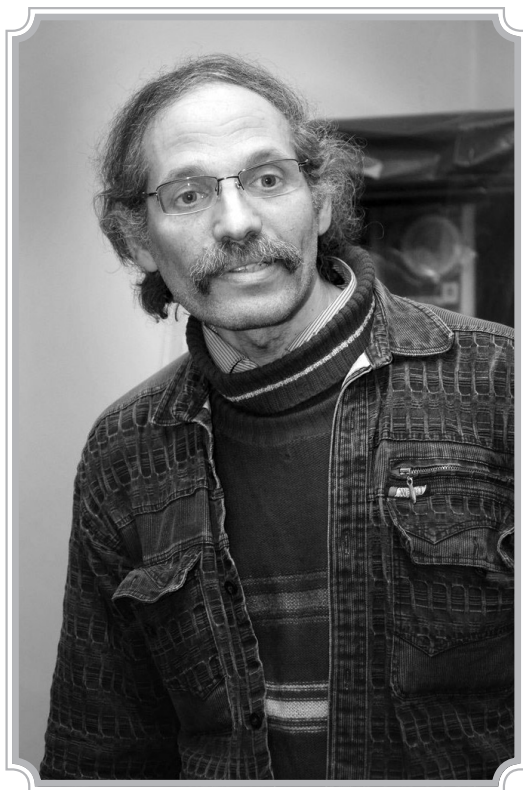
пресованих письменників М. Горбаня «Козак і воєвода» (1929 р.) і Г. Бабенка «Шляхом бурхливим» (1930 р.) [6, с. 54].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Григорій Донець – визначна постать в історії Слобожанщини. Його життя та діяльність були спрямовані на розбудову цього краю та захист його від зовнішніх ворогів. Полковника Донця вважають засновником багатьох слобід і містечок. Під його керівництвом була збудована Нова лінія укріплень, яка захищала населення Слобідської України від нападів татар. За його полковництва був утворений Ізюмський полк. Діяльність Григорія Донця була високо оцінена московським урядом, від якого він отримав кілька жалованних грамот. Полковник Донець був людиною багатою. Значну частину своїх коштів він вкладав у розбудову церков. Він став засновником Курязького монастиря. Його образ яскраво відображений у художніх творах.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на розкриття питання про походження роду Донців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альбовский Е. А. Валки, украинский город Московского государства / Альбовский Е. А. – Харьков: СП «Фолио», 1993. – 53 с.
2. Альбовский Е. А. История Харьковского Слободского казачьего полка / Е. А. Альбовский // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю на 1895 г.» / Харьков: Типография Губернского правления, 1895. – С. 1–99.
3. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Багалій Д. І. – Х.: Основа, 1990. – 256 с.
4. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение II. – М., 1857. – 605 с.
5. Историческая хронология Харьковской губернии [Текст] / сост.: К. П. Щелков. – [Репр. изд.]. – Х.: Saga, 2007. – VI, 365, [6] с. – (Харьковская историческая библиотека).
6. Маслійчук В. Л. Козацька старшина Харківського слобідського полку 1654 – 1706 рр. / Маслійчук В. Л. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. – 124 с. – (Харківський біографічний словник).
7. Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк 1659–1765 рр. [Текст] / Олег Корнієнко. – К.: Наш час, 2008. – 488 с., [4] арк.. іл. – (Невідома Україна). – Бібліогр.: с. 473 – 488.
8. Потрашков С. В. Харьковские полки: начало / С. В. Потрашков // Позиция. – 1991. – № 1 – С. 102–109.
9. Потрашков С. В. Харьковские полки: Три века истории / Потрашков С. В. – Х.: «ОКО», 1998. – 151 с.
10. Чернай О. Донець-Захаржевские / О. Чернай // Панорама. – 1995. – № 10. – С. 10.

До 55-річчя**Красиков Михайло Михайлович**

Кандидат філологічних наук, директор Харківського відділення Українського етнологічного центру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, доцент кафедри етики, естетики та історії культури Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», директор Етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ», голова Ради Неформального товариства друзів Зінаїди Серебрякової, почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців, член Міжнародної асоціації українців, Асоціації мистецтвознавців (АИС), Асоціації етнографів та фольклористів України, Всеукраїнської асоціації молодих дослідників фольклору, Спілки етнологів та фольклористів м. Харкова, Міжнародного фонду пам'яті Б. О. Чичибабіна, лауреат творчої премії Харківського міськвиконкому в галузі етнології та фольклористики ім. Петра Іванова, громадський інспектор з охорони культурної спадщини Харківської області.

«ХАРКІВСЬКІ ДВОРИКИ»: З ІСТОРІЇ ПРОЕКТУ

Усе справжнє – ховається. Справжнє треба шукати. Історія міста – не тільки знакові споруди, розтиражовані на емблемах, у комплектах листівок, туристичних проспектах і на популярних сайтах. Значно краще минуле живе у непомітних, з першого погляду, будиночках, у затишних подвір'ячках – варто лише ступити 10 кроків від головних вулиць, по яких туди-сюди йде суцільний «движняк», як каже молодь.

Саме тому виникла ідея знайти **справжній Харків** – не той, який прикрашають на свята і демонструють начальству і туристам, а той, який майже ніхто не помічає.

З 2008 року Етнографічний музей «Слобожанські скарби» імені Гната Хоткевича Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» проводить систематичну фото- та відеофіксацію старих харківських вулиць, з детальним обстеженням кожного будинку. На краєзнавчих сайтах, у бібліотеках, в архівах шукається інформація про кожен будинок (хто і коли побудував, хто жив), при можливості записується усна історія, опитуються теперішні мешканці. Ці розповіді можуть бути вкрай лаконічні, однак їм не відмовиш у виразності. Наприклад, на подвір'ї будинку, де жив славетний художник та дизайнер Василь Єрмілов (1894–1968), ми почули від його колишньої сусідки лише одну (але яку!) фразу про Майстра: «Хороший мужик был!» Хто з нас не мріяв би про таке «резюме» свого життя?!

На сьогодні зібрано інформацію про близько 50 вулиць та провулків, і ці матеріали вже мають історичне значення, оскільки за останні 5 років кілька будинків, зафіксованих студентами на фото та відео, були геть зруйновані або перебудовані до невпізнанності, деякі пам'ятки архітектури (з охоронним номером на фасаді і грізними словами «охороняється державою») втратили важливі елементи декору – не від старості, а з чиєсь недоброї волі – й замість унікальних дерев'яних рам нахабно дивляться на нас стандартними євровікнами¹.

Мимоволі пошукова робота поєдналася з виставковою, оскільки здавалося логічним розповісти землякам про свої знахідки, а про деякі речі хотілося просто кричати. Першою була виставка **«Харківський фотопаралелізм»**: добиралися старі фотографії (дореволюційних часів), а потім приблизно з того ж місяця робилося фото сучасного Харкова. Другою стала виставка **«Місто, яке ми втрачаємо»** – про долі покинутих будинків². Влада до них байдужа, але, на жаль, байдужі й харків'яни, хоча серед таких будинків є й пам'ятки архітектури (прекрасні споруди у стилі модерн на вулиці ім. марша-

ла Бажанова та у Театральному провулку), і пам'ятки історії та культури (наприклад, будинок на вулиці Пушкінській, 55 А, що належав Іллі Іллічу Слатіну, композитору і визначному музичному діячеві, гостями якого були П. Чайковський, С. Рахманінов, С. Танєєв та інші видатні музиканти кінця XIX – початку XX ст.).

У 2009 – 2012 рр. музеєм було проведено 4 краєзнавчих конкурси студентських художньо-дослідницьких робіт **«Харківські дворики»**, і якщо у першому узяли участь тільки студенти ХПІ, то три наступні стали загальноміськими. Симптоматично, що до студентів приєдналися й дорослі художники та фотографи, причому такі відомі, як Олександр Лисенко, В'ячеслав Панов, Дмитро Титов, Леся Каменна, Роман Агасян, Олександр Шило, Ганна та Алла Хміль, Харитон та Олена Думбур, Леонід Золотарьов, Юлія Чорнуха, В'ячеслав Шуліка, Максим Кілочко, Володимир Оглоблін, Ігор Лаптев, Ігор Нещерет та інші. Звісно, їх роботи йшли поза конкурсом, однак демонструвалися поруч із студентськими на виставках у Харківському художньому музеї, Харківському літературному музеї, Пархомівському художньому музеї ім. П. Ф. Луньова, харківському Будинку актора ім. О. Сердюка, Харківській державній академії дизайну та мистецтв, Харківському державному технічному університеті будівництва та архітектури, Харківському художньому училищі, художній школі №1 ім. І. Репіна та в інших навчальних закладах, бібліотеках, Палацах культури. У цьому був свій сенс: студенти вчилися у майстрів, а майстри – у студентів, оскільки останні іноді вражали нестандартністю творчих рішень. Обов'язковими частинами конкурсних проектів були історична довідка та есе про харківські дворики. Виставки з увічненими подвір'яками, що пам'ятають Всеволода Гаршина, Івана Буніна, Олександра Довженка та багатьох інших знаменитих і незначених людей, і зараз у різному складі мандрують містом, викликаючи щоразу щире зацікавлення у глядачів³.

Втім, музей не обмежився дослідницько-виставковою діяльністю. У межах проекту під час демонстрації виставок відбулися **інтерактивні акції** за участю старожилів **«Старі дворики – старі ігри»**, **«Пісні нашого двору»**, **«Артисти нашого двору»**⁴.

Багатьом запам'ятався проведений на виставці «Харківські дворики» у Харківській державній академії дизайну та мистецтв «100-й День народження Олександра Лейбфрейда». Про кращого знавця історії харківської архітектури згадували його учні, колеги, друзі, а торт з сотнею свічок надавав зібранню характер родинного свята, і здавалося, що іменинник от-от вийде...⁵

Цей напрям роботи продовжується зараз у окремому проекті **«Я пам'ятаю...»** – бесідах із літніми харків'янами, які можуть розповісти безліч цікавих подробиць про Харків 1930-х – 1960-х років, згадати не тільки про значні події тих років і не тільки про непересічних особистостей, з якими зводило життя, але й про звичайний побут звичайних людей, що, насправді, для історії не менш важливо. Бесіди фіксуються відеокамерами та диктофо-

нами, будуть розшифровані і тою чи іншою мірою опубліковані. Особливо велике враження на аудиторію справила зустріч із онуком славнозвісного фотографа Олексія Михайловича Іваницького, розстріляного більшовиками, Олексієм Олександровичем Іваницьким. Ця людина, якій зараз за 80, пережила окупацію Харкова, на її долю прийшлося багато випробувань і пізніше. Розповідав Олексій Олександрович так, що присутні наче самі опинилися у напівзруйнованому місті взимку 1941-го... Багато цікавого ми дізналися й під час зустрічі з Ігорем Миколайовичем Лаврентьєвим (1930 р.н.), головним архітектором «Харківпроект». Чого варта хоча б його розповідь про перші дні по смерті Сталіна. Країна сумує, біля Харківського інженерно-будівельного інституту, у курдонері, – бюст Сталіна, поруч із яким кожні кілька хвилин змінюється урочиста траурна варта. Врешті-решт студенти повертаються до аудиторій. Перша лекція у групи Лаврентьєва – Олександра Лейбфрейда. Він заходить: усі сидять з кам'яними обличчями. Олександр Юрійович оглянув аудиторію і сказав: «Вожді приходять і вожді уходять. А ми будемо займатися будівництвом мостів». І посміхнувся своєю широкою сонячною посмішкою. У всіх як камінь з душі звалився.

Дуже важливою видається нам **меморіальна музеєфікація міста**: адже далеко не все, що варте нашої історичної пам'яті, внесене до пам'яткоохоронних реєстрів. Більше того, навіть добре відомі краєзнавцям адреси, пов'язані із дійсно визначними культурними діячами та науковцями, не фігурують у жодних чиновницьких документах і, відповідно, не узяті навіть під формальну охорону (на жаль, **реальної** охорони архітектурної спадщини, принаймні у Харкові, держава не забезпечує⁶). Ентузіастам залишається лише **віртуально** музеєфікувати місто, **живу пам'ять протиставляючи офіційному безпам'ятству**.

Прикладом такої актуалізації культурного простору може слугувати відзначення музеєм «Слобожанські скарби» 140-го дня народження геніального українського архітектора, дизайнера, художника Василя Кричевського, життя і професійне становлення якого пов'язані з Харковом. За підтримки Благодійного фонду «Дар» музей разом із архітектором Денисом Вітченком та культурологом Олександром Савчуком, у товаристві Василя Івановича Лінде-Кричевського, онука Майстра, здійснив меморіальну подорож «**Харків Василя Кричевського**»⁷. А ще раніше, влітку 2012 р., на подвір'ї будинку по вулиці Раднаркомівській, 6/8, де жив у 1936 – 1941 рр. поет Олександр Введенський, один із оберіутів, друг Д. Хармса, класик дитячої літератури і творець нової поетики, заарештований тут напередодні німецької окупації, відбулися «**Введенські посиденьки**» за участю пасинка письменника Бориса Вікторова (Харків) та кандидата філологічних наук, дослідниці творчості О. І. Введенського й упорядниці збірок його поезій Ганни Герасимової (Москва)⁸.

Зазначимо: акції на історичних подвір'ях проходять зовсім інакше, ніж у музеях та затишних залах: здається, тут **простір акумулює час** і просто «вкидує» нас у минуле... Саме таке відчуття було у учасників організованої

нами на подвір'ї будинку «Слово» (вул. Культури, 9) **громадянської акції «Біль»** 7 листопада 2012 р. з нагоди сумної дати – 75-річчя розстрілу 11 мешканців цього будинку (Леся Курбаса, Миколи Куліша, Валер'яна Підмогильного, Валер'яна Поліщука...) серед 1111 «ворогів народу», знищених в урочищі Сандармох «в честь 20-летия Великого Октября». У цей день комуністи проводили на площі Свободи у Харкові своє ідеологічне збіговисько під гаслом «Великий Октябрь непобедим!» – натомість представники наукової та творчої інтелігенції (історики, музейники, поети, актори, співці, священики) висловлювали свій невгамовний біль від тієї давньої втра-ти, яка з часом не стає меншою⁹.

Влітку 2013 року у межах проекту «Харківські дворики» музей ініціював **«рух естетичного спротиву»** – 4 акції на подвір'ї будинку по вул. Чубаря, 7. Ця міська садиба, що належала визначному лікарю, фактично засновнику вітчизняної отоларінгології, професору Степану Гавриловичу Сурукчі (архітектором її, до речі, був славнозвісний Віктор Величко, і будинок саме як пам'ятка архітектури стоїть на обліку і має свій охоронний номер) могла зникнути або бути кардинально перебудована вже влітку 2013 року. Дивно, але будинок з меморіальною дошкою, яка сповіщає, що тут збиралася на початку ХХ ст. наукова і творча інтелігенція і співав Ф. Шалаяпін (металевий портрет співця зник з дошки кілька років тому), а можна було б додати – і Вертінський, – не значиться як пам'ятка історії та культури у Центрі охорони культурної спадщини!¹⁰

Підтримка ЗМІ призвела до того, що мер пообіцяв не чіпати будинок і навіть його реставрувати¹¹. Втім, боротьба за садибу, де молодь мріє відкрити молодіжний творчий центр, не скінчилася, тим більше, що реставрація й не починалася, а на звернення щодо подальшої долі пам'ятки з конкретними пропозиціями про співпрацю, яке підписали близько 600 громадян, голова міськради навіть не відповів, а його підлеглі через кілька місяців (!) надіслали відписку. Тому у травні 2014 р., у Ніч музеїв, у Харківському художньому музеї відкриється виставка **«Портрет одного будинку»**, мета якої – знову привернути увагу можновладців і культурної громадськості до долі пам'ятки на вул. Чубаря.

Проект «Харківські дворики» має величезний інноваційний потенціал: у його межах нові напрямки і навіть рухи народжуються спонтанно, однак цілком закономірно. Зокрема, **«Неформальне товариство друзів Зінаїди Серебрякової»** виникло після низки «Серебряковських вечорів» у Харківському художньому музеї¹², а пройшли вони саме тому, що на одній із «двориківських» виставок раптом були представлені чотири проекти різних авторів (три живописні роботи і кілька художніх фото), присвячені будинку по вулиці Червоножовтневій, 25, де у 1919 – 1920 роках мешкала з дітьми та матусею Зінаїда Євгенівна Серебрякова, художниця світового рівня. Товариство розпочало свою діяльність із того, що 19 вересня 2011 року, у день пам'яті художниці, встановило на будинку по вул. Червоножовтневій два

меморіальні банери: один – із фрагментом славнозвісного автопортрету «За туалетом» З. Серебрякової та інформацією про те, що вона тут мешкала, а другий – репродукцію відомої картини «На террасе в Харькове», створеної саме у цьому домі у трагічному 1919 році. Великий меморіальний вечір за участю краєзнавців, артистів, поетів відбувся прямо на «серебряковському» подвір'ї і мав назву «На терасі у Харкові століття по тому»¹³. Столітня тераса, двічі увічнена художницею (друга робота, де «місце дії» – саме ця часточка старого Харкова, – «Карточный домик»; тут, як і на першій, ми бачимо прекрасних дітей Зінаїди Євгеніївни), якимсь дивом збереглася. Звісно, у цьому будинку треба створити меморіальний музей і відкрити художню галерею та студію імені З. Серебрякової. Пропозиція ця доведена до влади та до широкого загалу, однак у сучасних умовах питання про створення музею не може бути першочерговим.

Втім, Товариство працює. Створюється проект віртуального музею «Зінаїда Серебрякова і Харківщина». Влітку 2012 р. у селі Нескучному під Харковом, де народилася і прожила багато років «слобожанська Боттічеллі», відбувся **«Нескучний пленер»**, ініціаторкою проведення якого стала постійна учасниця конкурсів «Харківські дворики», студентка Харківської державної академії дизайну та мистецтв Олександра Лиманська¹⁴. Результати пленера демонструвалися у Харківському художньому музеї, Пархомівському художньому музеї ім. П. Ф. Луньова, у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Музеї славетних харків'ян ім. К. Шулженко та на інших виставкових площадках, у тому числі у школі села Веселого, що поруч із Нескучним (у Нескучному школи нема, і у Веселому вчать нащадки тих, кого колись залюбки малювала З. Серебрякова). Було видано проспект цієї виставки¹⁵, як і окремої виставки робіт художника Л. Золотарьова та фотографа І. Можейко «Нескучное: мелодия на два голоса», що відбулася у межах проекту «Нескучний пленер – 2012»¹⁶. З останньою ознайомилися діти та дорослі села Веселого, а пізніше студенти та викладачі історичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Вересневі «паломництва» шанувальників творчості З. Серебрякової на її батьківщину теж стали традицією. Хоча від садиби не лишилося нічого, проте природа, на щастя, змінилася не настільки суттєво, щоб не впізнати краєвиди, якими милувалася 100 років тому художниця – справжній майстер пейзажного живопису.

Найзначнішою подією 2013 року для нас стала міжнародна наукова конференція **«Серебряковські читання»**, за участю нащадків Бенуа (Санкт-Петербург) та Лансере (Москва) – двох видатних мистецьких родів, які дали світові таку дивну квітку як Зінаїда Серебрякова¹⁷. З програмою конференції та фотозвітом можна ознайомитися на сайті Товариства (який, до речі, відкрився у перший день роботи конференції – 19 вересня)¹⁸ та на Фейсбукі¹⁹, а праці цієї конференції будуть видані у 2014 році до 130-річчя від дня народження художниці. У грудні 2013 року до 129-річчя Зінаїди Євгеніївни

Відкриття виставки «Харківські хати-мазанки: освідчення у коханні» у Харківському літературному музеї 4.02.2014 р.

Товариство її друзів зробило подарунок і «винуватиці», і усім шанувальникам образотворчого мистецтва: побачили світ у оригінальному дизайні Інни Акмен два випуски комплектів листівок «Харьков Зинаиды Серебряковой»²⁰.

Ще один проект, який виріс із «Харківських двориків», – міський краєзнавчий конкурс студентських художньо-дослідницьких робіт «**Останні мазанки Харкова**»²¹. У виставці, що відбулася у Харківському художньому музеї по завершенні конкурсу у травні 2013 р., за традицією, узяли участь і художники та фотографи нестудентського віку – Олександр Шеховцов, Марія Безнощенко-Лучковська, Геннадій Кавтарадзе, Наталя Войцень, Володимир Радіонов, Євгенія Турута, Лілія Герасименко, Інна Можейко та інші.

Студенти по можливості робили обміри хат, креслення, з'ясовували історію будинків. Після напівзабутих донедавна раритетних праць Стефана Таранушенка «Старі хати Харькова» (1922) та «Хата по Єлисаветинському пр. під. ч. 35 в Харькові» (1921)²² це було фактично перше за минулі 100 років дослідження харківських мазанок – прекрасних зразків української народної архітектури. З виставкою «Останні з могікан: харківські мазанки» влітку – восени 2013 року ознайомилися відвідувачі Пархомівського художнього музею ім. П. Ф. Луньова, харківського Будинку актора ім. О. Сердюка, Науково-технічної бібліотеки НТУ «ХПІ». У лютому 2014 р. виставка під назвою «Харківські мазанки: освідчення у коханні» експонувалася у Харківському

літературному музеї, пізніше її чекають нові зустрічі з глядачами, зокрема у Харківській обласній бібліотеці для дітей та юнацтва, де вже двічі демонструвалися «Харківські дворики», на архітектурному факультеті Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури, де також двічі проходили виставки музею «Слобожанські скарби», тощо.

Преса, телебачення, радіо не обділяли увагою «Харківські дворики» та вищезгадані акції. Газети «Время» та «Главное» надрукували цілком понад 10 студентських краєзнавчих розвідок про подвір'я старого Харкова²³. Ці матеріали викликали щире зацікавлення читачької аудиторії та нові спогади старожилів²⁴. Студенти-політехніки неодноразово виступали з доповідями на міжнародних наукових конференціях, розповідаючи про свої відкриття²⁵. За матеріалами проекту «Харківські дворики» було захищено дві дипломні роботи студентами Харківської державної академії дизайну та мистецтв та художньо-графічного факультету Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди²⁶. Фотоархів проекту використовується у наукових виданнях²⁷. Одна з конкурсних робіт так сподобалася відомому барду і письменнику Володимиру Васильєву, що він попросив її використати в якості обкладинки своєї нової збірки²⁸.

Краєзнавчий проект «Харківські дворики» насправді може бути нескінченним, бо пізнання (у даному випадку – рідного краю), за своєю природою, – нескінченне.

Примітки:

1. Докладніше див.:

- Красиков М.М. Урбаника как сфера университетской педагогики / М.М. Красиков // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / за ред. Л.Л. Товажнянського. – Вип. 27 (31) : в 3-х ч. – Ч. 3. – Х., 2010. – С. 116–124.
- Красиков М.М. «Коли місто впритул до серця» (Інноваційний та інтерактивний потенціал краєзнавчої виставки) / М.М. Красиков // Вісімнадцяті Сумцовські читання : зб. матеріалів наук. конф. «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства»... 18 квіт. 2012 р. – Х., 2012. – С. 100–104.
- Красиков М.М. 15 років Етнографічному музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ» / М.М. Красиков // Вісник НТУ «ХПІ» : зб. наук. пр. Сер. «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства». – 2013. – №6 (980). – С. 10–15.
- Буряковская Т. Музей-город: [інтерв'ю с М. Красиковым] / Т. Буряковская // Время. – 2013. – 15 янв.
- Красиков М. М. Город как памятник Городу: (проблема сохранения «типовой» застройки) = City As A Monument To Itself (Problem of «Typical» Development Preservation) / М.М.Красиков // Городская культура и среда метрополии = City Culture and Environment of Metropolis : тез. междунар. конф. Харьков, 28–30. 10. 2008. – Х., 2008. – С. 50.

2. Див.:

- Маценко Н. Місто, яке ми втрачаємо / Н. Маценко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.artcross.com.ua/content/m%D1%96sto-yake-mi-vtracha%D1%94mo>

- Буряковская Т. Харьков, который мы теряем / Т. Буряковская // Время. – 2011. – 4 февр. – С. 5.
- Коган Н. Місто, яке ми втрачаємо / Н. Коган. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://news.kh.ua/kharkov/17819-fotovystavkamisto-yake-mi-vtrachayemo-otkrylas-v.html>
- Можейко И. Чтобы не потерять / И. Можейко // Харьковские известия. – 2010. – 21 янв.
- 3. Див.:
 - Зиненко Ю. Студенты нашли неизвестный дом семьи Бекетова / Ю. Зиненко // Комсомольская правда в Украине. Харьковский выпуск. – 2011. – 25 янв. – С. 5.
 - Соколинская А. Харьковские дворики: история любви / А. Соколинская // Caduceus = Кадуцей: деловой журн. – 2012. – № 2. – С.44 – 49.
 - Добролюбов М. Обличчя міста / М. Добролюбов // Главное. – 2011. – 21 мая. – С. 8.
 - Буряковская Т. Беззащитная красота Харьковских дворики / Т. Буряковская // Время. – 2011. – 9 июня. – С. 7.
 - Михайлов К. «Харківські дворики» у Пархомівці / К. Михайлов // Слобідський край. – 2011. – 30 черв. – С. 10.
 - Михайлов К. Путешествие «Харьковских дворики» / К. Михайлов // Главное. – 2011. – 2 июля. – С. 5.
 - Буряковская Т. Поэты нашего двора / Т. Буряковская // Время. – 2012. – 15 февр. – С. 5.
 - Добролюбов М. Литературные дворики / М. Добролюбов // Главное. – 2012. – 11 февр. – С. 7.
 - Хусточка М. «Харьковские дворики» – из настоящего в будущее / М. Хусточка // Одна Родина. – 2011. – 30 мая.
 - Гудзь І. Що пам'ятають «літературні дворики» Харкова? / І. Гудзь // Слобідський край. – 2012. – 3 берез. – С. 12.
 - Яшина Т. Харьковские дворики / Т. Яшина // Губерния. – 2011. – Июль. – С. 38.
 - Буряковская Т. В гостях у «Харьковских дворики» / Т. Буряковская // Время. – 2012. – 18 янв. – С. 7.
 - Буряковская Т. Харьков, который мы теряем / Т. Буряковская // Время. – 2011. – 4 февр. – С. 5.
 - Буряковская Т. Шедевр на задворках / Т. Буряковская // Время. – 2012. – 27 июня. – С. 5.
 - Добролюбов Н. Таємниці харківських дворики / Н. Добролюбов // Главное. – 2011. – 26 февр. – С. 5.
 - Мнішек І. Про харківські дворики – з душею / І. Мнішек // Слобідський край. – 2011. – 21 трав. – С. 15.
 - Юр'єва І. Відкривачі таємниць харківських дворики / І. Юр'єва // Слобідський край. – 2011. – 25 січ. – С. 10.
 - Зозуля І. Александр Довженко принимал гостей на Пушкинской / И. Зозуля // Вечерний Харьков. – 2012. – 11 февр. – С. 9.
 - Гудзь І. Слово про будинок «Слово» / І. Гудзь // Слобідський край. – 2012. – 31 берез. – С. 14.
 - Яковец Е. Любимь музей / Е. Яковец // Харьковские известия. – 2011. – 19 мая.
 - Лисянский М. Український модерн у харківських дворики / М. Лисянский // Слобідський край. – 2012. – 17 січ. – С.8.
- 4. Див.:
 - Михайлов К. Старые дворики – старые игры / К. Михайлов // Главное. – 2011. – 3 сент. – С. 5.
 - Гудзь І. У старих дворики Харкова діти грали спектаклі / І. Гудзь // Слобідський край. – 2012. – 26 трав. – С. 14.
 - Музейні акції у місті : евристичні можливості (з досвіду роботи Етнографічного музею «Слобожанські скарби» імені Г. Хоткевича НТУ «ХП») // Дев'ятнадцяті Сумцовські читання : зб. матеріалів Всеукраїнської наук. конф. «Музей як соціокультурний інститут

- в умовах інформаційного суспільства» (проводиться в рамках XIX Сумцовських читань). 18 квіт. 2013 р. – Х., 2013. – С. 32–39.
5. Див.:
 - Полякова Ю. Человек и город / Ю. Полякова // Главное. – 2011. – 8 окт. – С. 8.
 - Можейко І. Славетного архітектора Олександра Лейбфрейда згадували в день його 100-річчя / І. Можейко // Слобідський край. – 2011. – 8 жовт. – С. 13.
6. Див.:
 - Буряковская Т. Куда уходят памятники?: [интервью с М. Красиковым] / Т. Буряковская // Время. – 2013. – 23 июля. – С. 1,7.
 - Соколинская А. Из красного – в «казенный» желтый. Историческое здание в центре Харькова меняет цвет. Горожане возмущены / А. Соколинская // День. – 2013. – 24 июля.
 - Соколинська А. Харків: голос громади. «Кожен має робити свою справу. Та об'єднуватися задля спільної мети» / А. Соколинська // День. – 2013. – 25 квіт.
 - «У нас часто путают реконструкцию с реставрацией» : [интервью с М. Красиковым] // Вечерний Харьков. – 2014. – 28 янв.
7. Див.:
 - Буряковская Т. Харьков Василия Кричевского / Т. Буряковская // Время. – 2013. – 22 янв. – С. 15.
 - В городе отмечают годовщину со дня рождения Василия Кричевского. Выдающийся архитектор и художник много лет жил и работал в Харькове. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.objectiv.tv/190113/79773.html>.
 - Левинштейн Е. Харьков Василия Кричевского / Е. Левинштейн, И. Ачкасова. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://kids.sp.kh.ua/2013/01/13/harkov-vasiliya-krichevskogo>.
 - [Лигостаева С.] Харьков Василия Кричевского открылся горожанам в рамках мемориального путешествия по городу / [С. Лигостаева] // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.ukrinform.ua/rus/news/harkov_vasiliya_krichevskogo_otkrilsya_goroganam_v_ramkah_me_morialnogo_puteshestviya_po_gorodu_1479312
 - Соколинская А. По следам Василия Кричевского в Харькове / А. Соколинская // День. – 2013. – 16 янв.
8. Див.:
 - Лигостаева С. Харківські дворики нагадують про знаменитих земляків / С. Лигостаева // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/harkivski_dvoriki_nagaduyut_pro_znamenitih_zemlyakiv_1733162
9. Див.:
 - В день Октябрьской революции у дома «Слово» вспоминали репрессированных писателей. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://glavnoe.ua/news/n113845>.
 - Корнев А. ГУЛАГ за «Слово» / А. Корнев // Про АРТ. – 2012. – Вып.3 (декабрь). – С. 4.
 - Носков В. Будинок попереднього ув'язнення / В. Носков // Главное. – 2012. – 17 нояб. – С. 7.
 - Харьковчане вспомнят расстрелянных в Карелии писателей. 4 ноября 2012 09:03. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://glavnoe.ua/news/n113845>
 - Адамович Т. 7 ноября – это еще и день памяти / Т. Адамович // Харьковские известия. – 2012. – 10 нояб. – С. 3.
 - Шляхова А. В Харькове почтили память расстрелянных литераторов / А. Шляхова // Вечерний Харьков. – 2012. – 13 нояб. – С. 13.
10. Див.:
 - Дом Сурукчи хотят снести. – 2013. – 21 июня. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://robinzon.tv/news/8925>
 - Козинец А. В Харькове хотят снести «дом Шаляпина» / А. Козинец // Вечерний Харьков. – 2013. – 19 июня.

- Харьковчане снова собрались в защиту дома, где пел Шаляпин. – 2013. – 29 июня. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://kharkov.comments.ua/news/2013/06/29/095033.html>
- Шапоренко В. Шаляпинский дом защитят от бульдозеров / В. Шапоренко // Вести. – 2013. – 26 июня. – С. 7.
- Соколинская А. Искусство против вандализма: последний дом, где пел Шаляпин в Харькове / А. Соколинская // День. – 2013. – 22 июня.
- Зарайский А. Застывшие мгновения повседневности Как в Харькове спасали дом Сурукчи. – 2013. – 13 июля. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zarajsky.livejournal.com/452004.html>
- Буряковская Т. Дом Сурукчи – века сохранили, а участники убивают / Буряковская Т. // Время. – 2013. – 3 июля. – С. 7.
- Салимонович Л. Дім, у якому врятували голос Шаляпіна / Л. Салимонович // Україна молода. – 2013. – 16 июня.
- 11. Див.:
 - Соколинська О. Влада Харкова відповіла на культурну акцію проти знищення «будинку Шаляпіна» / О. Соколинська // День. – 2013. – 17 липня.
 - Дашкевич Е. Особняк Сурукчи сносить не будут / Е. Дашкевич. // МЕДИА-ГРУППА «Объектив». – 2013. – 3 июля.
 - Кадомская Е. Дом, в котором пел Шаляпин, сносить не будут / Е. Кадомская // Вечерний Харьков. – 2013. – 4 июля. (№71). – С. 1, 7.
 - Зозуля И. Дом, где гостил Шаляпин, отреставрируют / И. Зозуля // Комсомольская правда в Украине. Харьковский вып. – 2013. – 5 июля.
 - Харьковчане подскажут Кернесу, что делать с «Шаляпинским домом». – 2013. – 4 июля. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/kernes_zaklikav_dati_shalyapinskomu_budinku_druga_zittya_1842103
 - Кернес закликав дати шаляпінському будинку друге життя. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/kernes_zaklikav_dati_shalyapinskomu_budinku_druga_zittya_1842103
 - Козаченко П. Дом, где лечился Шаляпин, отреставрируют. Информация Кернеса / П. Козаченко // Городской дозор. – 2013. – 3 июля. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://dozor.kharkov.ua/news/social/1141049.html>
- 12. Див.:
 - Буряковская Т. Дом в ожидании мемориальной доски / Т. Буряковская // Время. – 2011. – 10 нояб. – С. 7.
 - Буряковская Т. Зинаида Серебрякова: след на земле / Т. Буряковская // Время. – 2011. – 27 дек.
 - Чистилин В. Благодарность за красоту / В. Чистилин // Главное. – 2011. – 4 июня. – С. 5.
- 13. Див.:
 - Добролюбов М. Слобожанська Боттічеллі / М. Добролюбов // Главное. – 2011. – 24 сент. – С. 8.
 - Демьянок А. У той самой террасы. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://odnarodyna.com.ua/articles/3/2111.html>
 - Можейко І. На терасі в Харкові століття тому / І. Можейко // Слобідський край. – 2011. – 24 верес. – С. 14.
- 14. Див.:
 - Буряковская Т. «Нескучные краски»: из XXI века – в век Серебряный / Т. Буряковская // Время. – 2012. – 12 июля.
 - Анничев А. Живопись, как всплеск великолепного фонтана... / А. Анничев // Время. – 2012. – 15 сент. – 8 с.
- 15. Див.:
 - Нескучный пленэр : проспект выставки памяти З. Серебряковой / сост. М.М. Краси-

- ков, В.С. Колесниченко ; дизайн В.С. Колесниченко. – Х.: Раритеты Украины, 2012. – С. 8.
16. Див.:
• Нескучное: Мелодия на два голоса. Леонид Золотарев. Живопись, графика. Инна Можейко. Фотография. В рамках проекта «Нескучный пленэр – 2012»: [проспект выставки] / послесп. М. Красикова. – [Х., 2012]. – 12 с.
17. Див.:
• Зеленская Д. Дом Серебряковой в Харькове требует ремонта / Д. Зеленская // Вечерний Харьков. – 2013. – 5 окт. – С. 21.
• Соколинская А. Нескучно о Нескучном. В Харькове развивается движение почитателей художницы Зинаиды Серебряковой / А. Соколинская // День. – 2013. – 10 окт.
18. Див.:
• <http://serebrjakova.wordpress.com/>
19. Див.:
• <https://ru-ru.facebook.com/pages/%D0%9D%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5-%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D0%97%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B8%D0%B4%D1%8B-%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%80%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9/437181259674197>
20. Див.:
• Харьков Зинаиды Серебряковой. Вып. 1: Произведения Зинаиды Серебряковой в фондах харьковских музеев: комплект открыток / сост., автор вступ. ст. и прим. М. Красиков. – Х.: Раритеты Украины, 2013. – 42 с.: 19 ил.
• Харьков Зинаиды Серебряковой. Вып. 2: Произведения семьи Лансере – Бенуа в харьковских коллекциях: комплект открыток / сост., автор вступ. ст. и прим. М. Красиков. – Х.: Раритеты Украины, 2013. – 58 с.: 27 ил.
21. Див.:
• Буряковская Т. Последние мазанки Харькова / Т. Буряковская // Время. – 2013. – 29 мая – С. 7.
• Соколинська А. Останні мазанки Харкова. У художньому музеї відкрилася незвичайна та пронизлива виставка / А. Соколинська // День. – 2013. – 14 трав.
• Шостак Н. Слобожанская архитектура: чтобы хозяин породнился с хатой-мазанкой, его окунали в глину / Н. Шостак // Комсомольская правда в Украине. Харьковский выпуск. – 2014. – 5 февр. – С. 21.
22. Див.:
• Перевидання цих праць див.: Таранушенко С.А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / упоряд. О.О. Савчук, М.М. Красиков, С.І. Білокінь; передм. С. Білоконя; підготовка тексту та прим. О.О. Савчука, М.М. Красикова; авт. післямови та наук. ред. М.М. Красиков. – Х.: Видавче Савчук О.О., 2011. – :692 с.: 702 іл. (Сер. «Слобожанський світ. Вип. 1).
23. Див.:
• Чеботов К. Рай для художника / К. Чеботов // Главное. – 2011. – 2 июля. – С. 5.
• Быстрый А. Харьков, который мы теряем: [о доме Д.И. Багалая] / А. Быстрый, Н. Донченко, Н. Сытник // Время. – 2011. – 1 марта. – С. 1, 7.
• Гурская И. «Мы из Харькова!» : [дворик Михаила Кульчицкого] / И. Гурская, Е. Стельмухова // Время. – 2011. – 2 июня. – С. 4.
• Леус Т. Дворик Александра Шевченко / Т. Леус, И. Мирошниченко, В. Болтенко // Время. – 2011. – 1 июля. – С. 7.
• Попова Н. Прогулка по дворам несбывшихся надежд / Н. Попова, М. Проценко, Е. Ильина // Время. – 2011. – 19 июля. – С.7.

- Семененко О. Дворик, в котором живет солнце / О. Семененко, О. Чумак, Д. Фило-ненко // Время. – 2011. – 11 авг. – С. 7.
- Стативко М. Дворик Зинаиды Серебряковой / М. Стативко, С. Пилипенко // Время. – 2011. – 10 нояб.
- Фёдоров О. Шарм и шрамы улицы Ольминского / О. Федоров, С. Ярошенко // Время. – 2011. – 11 дек. – С. 7.
- Гребенник О. Дворик Людмилы Гурченко / О. Гребенник // Время. – 2011. – 2 сент.
- Тергоев Д. Бекетовские дворики / Д. Тергоев, Д. Ушаков // Главное. – 2011. – 26 февр. – С. 5.
- Тагиль М. Наш литературный / М. Тагиль // Время. – 2011. – 20 мая. – С. 6.
- 24. Див.:
 - Близнюк Е. Харьков, который мы уже потеряли / Е. Близнюк // Время. – 2011. – 2 сент.
 - Найда Г. Специалисты из Дома специалистов / Г. Найда // Время. – 2011. – 17 марта. – С. 4.
 - Омельченко В. Там жили поэты / В. Омельченко // Время. – 2012. – 28 марта. – С. 7.
- 25. Див.:
 - Малютина О. Как сохранить наше культурное наследие?: (О краеведческой деятельности этнографического музея «Слобожанські скарби» им. Г. Хоткевича) / О. Малютина // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: матеріали міжнар. наук.-теоретич. конф. студ. і аспірантів. 21 – 22 квітня 2010 р. – Х., 2010. – С. 17, 23; Устименко Х. «Останні мазанки Харкова»: більше, ніж проект / Х. Устименко, Ю. Скоробагата, О. Павлишина // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доп. Міжнар. наук. конф. студентів і аспірантів. (Харків, 10-11 квітня 2013 року). Ч. 1. – Харків, 2013. – С. 160–162.
- 26. Див.:
 - Работа дизайнера Вікторії Колесніченко (ХДАДМ, 2013), була присвячена діяльності Неформального товариства друзів Зінаїди Серебрякової, одним із результатів якої став проспект виставки «Нескучный пленэр», а праця дизайнера Оксани Радченко (ХНПУ ім. Г. Сковороди, 2012) – краєзнавчому руху «Харківські дворики», зокрема дипломницею художньо-графічного відділення Педуніверситету був зроблений «Каталог избранных проектов городского краеведческого конкурса художественно-исследовательских работ "Харьковские дворики"».
- 27. Див.:
 - А.Н. Бекетов, академик архитектуры : Исследования и материалы / под ред. А.П. Бу-ряка; сост. И.Р. Акмен, А.Ю. Корнев. – Х.: Раритеты Украины, 2012. – 40 с. – («Харьков архитектурный»).
- 28. Див.:
 - Васильев В. Пыль отчества. – Х.: ООО «ТО Эксклюзив», 2013. – 78 с. – [На обороте титула обозначено]: На обложке фото Сергея Безлуцкого из архива проекта «Харьковские дворики» Этнографического музея «Слобожанські скарби» имени Г. Хотке-вича НТУ «ХПИ».

До 55-річчя

Таксидермическая мастерская. Во время работы. 2008 г.

Ручкин Николай Владимирович

Родился я на Харьковщине 22 мая 1958 года в городе Мерефе. Наша хата стояла на окраине Мерефы, на Заборянке и вплотную к ней подступали хвойные леса. Потом дом снесли, когда в 1966 году строили железную дорогу на Змиїв. Здесь и прошло моё самое золотое детство. Родился я в самый день святителя Николая. И потому назвали в память моего заступника Св. Николай, а иначе и нельзя было.

Жили мы на опушке соснового леса, и даже во дворе росло 6 или 7 старых сосен. С детства сколько помню, вокруг была одна чистота. Чистые сосновые боры, где мы всегда собирали много маслят, а попадались и красавцы белые, чистая и красивая река Мжа, где мы купались, чистое небо и непременно с широкой радугой после дождя.

Потом всё это куда-то исчезло – сначала не стало радуги на небе (из-за развития промышленности), порубили окрестные леса, а то что осталось не узнать – так захламлено теперь разными бытовыми отходами нашего местного населения.

С детства любил природу и первое моё побуждение – охранять её, протянуть руку помощи несчастному. Когда мне было 6 лет, я принёс из леса завезённого кем-то взрослого кота. Мне так приятно было сознавать, что такой серьёзный зверь доверчиво пошёл ко мне на руки, как старшему. Полный гордости я принёс его домой. Не знаю почему, я назвал его Калашничком. Это стало первое животное, которому я помог выжить.

Когда вырос, закончил школу и вышел в этот мир, – стал понимать как много вокруг боли, той боли, которая ранит душу. А также увидел много грязи и скверны, которых раньше не замечал, или не попадалась она мне на глаза. Как и прежде, осталось желание переделать этот злой мир, но с годами всё более убеждаешься, что такое невозможно и времени остаётся мало и все меньше. Однако, я только с теми людьми, которые живут и думают как я. Нужно понимать, что достаточно не поддерживать зло и не приспосабливаться, не прогибаться никогда, чтобы остаться самим собой. Это так важно.

Закончил природоведческий факультет Харьковского педагогического университета им. Г.С. Сковороды. А также в 1989-1992 гг. учился на зооинженерном факультете ВСХИЗО (Московская обл., г. Балашиха), который мне много дал для становления и правильного кругозора. На кафедре позвоночных животных этого института ещё живы традиции выдающихся отечественных зоологов Жидкова Бориса Михайловича, Огнёва Сергея Ивановича, Мантейфеля Петра Александровича, Бутурлина Сергея Александровича, в духе которых я и воспитывался. По образованию биолог. Но в юности увлекала романтика жизни – работал на различных стройках бетонщиком, рабочим на заводе и в сельском хозяйстве, пчеловодом на пасеке. Некоторое время жил в Костроме, на Волге, и много путешествовал по России – её историческим и литературным местам. Неизгладимое впечатление произвела Сибирь, и никогда не забуду её реки – Ангара, Енисей, Обь, Бия и Катунь. Берегами этих рек я проходил пешком и восхищался величием сибирской природы.

С 1993 года и по настоящее время работаю в Музее Природы (г. Харьков, ул. Тринклера, 8) в таксидермической мастерской реставратором. Здесь мы совместно изготавливаем чучела животных вместе с другими мастерами. В Музее существуют очень красивые экспозиции, выполненные многими поколениями таксидермистов.

Всю свою, как мне показалось сейчас, такую короткую жизнь – любил и изучал мир животных и растений в долине и пойме реки Мжа. На эту тему вышло много моих статей и очерков (всего около 60), а также книга «Пойма р. Мжа – I.B.A. территория Украины». Участвовал в программе охраны р. Мжа от рытья канав, искажения русла, предотвращения пожаров и других хозяй-

С дочерью Танюшей на речке Мже.
22 июня 2009 г.

ственных вторжений окружающего её человека – глупого и неразумного. На всём белом свете, нету для меня ближе реки, чем моя родная Мжа, которую помню и люблю с самого детства.

Начиная с 2006 года много сил отдал вместе с моими единомышленниками борьбе с карьерами на Мже, которые при прежних властях удавалось предотвратить, при нынешней же настала неожиданная развязка – постановлением Губернатора Добкина М.М. карьеры построят. Не могу смириться! Неужели там наверху совсем подурели?! Даже чешские ветераны, которые здесь воевали в годы Великой Отечественной войны, прислали свои протесты. Не могу подумать, как я буду жить дальше после гибели нашей и моей реки!*

Как исторический краевед написал книгу о боях на Мже в селе Соколово чехословацкого батальона «Свобода» в марте 1943 года. Чехословаки получили приказ: «Не пропустить ни одного фашистского танка через Мжу, ни шагу назад – за вами Харьков!» И рота О. Яроша выполнила это задание ценой своей жизни. Я по-

настоящему люблю этих ребят и всех чехов и словаков, что добровольцами воевали здесь, на украинской земле в то тяжёлое время. Я люблю думать об этих мужественных юных парнях и девушках, которые подставляли себя под пули в то время, когда меня ещё не было на свете.

Моя книга получила хорошую оценку в Чехии. А кроме того мною были опубликованы ряд очерков, посвящённых отдельным бойцам этого батальона – Отакару Ярошу, Рихарду Тесаржику, Ванде Биневской, Яну Кудличу. Эти благородные воины живут в моей душе и будут жить всегда.

Благодаря книге и другим публикациям в Чехии, теперь там живут и мои друзья (с которыми я переписываюсь) и в том числе ветераны-легионеры, которые воевали в Соколово. Я люблю вас, дорогие и люблю Чехию, вашу родину, которая и мне также родная.

* Автору стало известно, что в настоящее время разрабатывается документация об устранении Тимченковских карьеров и возвращении статуса охранной территории.

В 2012 г. в Петербурге в альманахе «Русский мир» были опубликованы мои «Рассказы о животных». Они вышли в силу поддержки благотворительного общества помощи животным. Основная тема моих рассказов, это так называемая «православная экология» – новое направление в экологии, которое зародилось два десятилетия назад и получило развитие благодаря вдохновителю и стараниям необыкновенного человека Горичевой Татьяны Михайловны. Именно она и стала учредительницей опубликования моих рассказов в петербургском альманахе.

Болею от неправильного, жестокого обращения с животными, и то что теперь творится на улицах Харькова, иначе как фашизмом назвать нельзя. Такого раньше не происходило, когда уличным бездомным собакам объявлена тотальная война – их травят ядами, ловят живодёрами и отвозят в так называемый «приют», где вскоре умерщвляют. Каждый месяц в этом концлагере для животных сжигается в печах 1500 собак. Что ж это за город, в котором мы живём?! Монстр а не город, и нигде нету спасения – ни власти, ни населению дела нет, только отдельные хорошие люди берут их домой, – к себе в дом жить.

Есть и у меня дома три собаки Жуля, Веста и Лиска, и всех троих я встретил на улице, истощёнными или запуганными, и привёз домой. А кота Василя принесла жена. Теперь они живут с нами. Я их люблю так же, как и близких родных людей. В настоящее время живу с женой Людой. Дочь Танюша, мой единомышленник, окончила биофак университета имени В.Н. Каразина и во всём поддерживает мои начинания. А внучка Анечка так же болеет душой за животных, как и я в детстве: эстафета продолжается (с Божьей помощью!).

Верующий, давно хожу на службы в православную церковь. Считаю, что понимание своего места в жизни приходит только с глубоким проникновением в суть христианства и особенно нашего родного Православия. Если хочешь изменить мир вокруг – начинай с самого себя. «Спаси себя сам, и тысячи вокруг тебя спасутся!» – так считал великий Праведник Серафим Саровский, и за ним все святые отцы и жены нашей родины.

Не люблю успешных людей – как будто вместе с успехом у них отмирает какая-то часть души. Невозможно встретить карьериста с высокими духовными потребностями. Лучше быть бедным, но богатым душой.

Н. В. Ручкин

Моя сестра

Мне хочется рассказать о своей старшей сестре, которой уже давно нет на свете. Наверное, если я не скажу о ней сейчас, то уже никто больше никогда не узнает о её жизни. Мне заведомо не хочется говорить здесь о заслугах, чинах и титулах, тем более что я не люблю успешных людей. А выбрал я свою сестру не потому что она мне родная по крови, а из-за того что её жизнь и мотивы её поступков мне по-настоящему близки и понятны; потому что я люблю её. Долгие годы нас с ней объединяла любовь к книгам и животным, — качества необходимые каждому культурному человеку.

Моя сестра Люда родилась 2 ноября 1950 года в городе Мерефе на Заборянке. Она была старше меня на 7,5 лет и поэтому с детства стала моей нянечкой и утешительницей. Кроме меня с сестрой, у родителей ещё было двое ребят (я был самый меньший), и конечно матери не хватало времени для всех. Счастливая золотая пора раннего детства, атмосфера дружелюбия и оптимизма в которой я выросал, во многом была заслугой моей сестры. Начало шестидесятых годов, это достаточно трудное время — того не хватало, этого, родители тянулись как могли. Но, Люда моя, это было настоящее солнышко в нашей семье, когда жертвенность становится основным мотивом поступков. Есть на Руси такие женщины, такой сорт людей, которые своё призвание видят в своей собственной жертвенности человеку, тем ближним, с которыми им уготовлено судьбой жить и встречаться.

Помню вначале: Люда мне всегда отдавала свои конфеты, которые она знала, что я очень любил. Тогда я ещё не мог по достоинству оценить такие её поступки, а понял это гораздо позже, что ей тоже очень хотелось (когда она по существу была ещё ребёнком) съесть «Кара-Кумы», или «Красный Мак», которые мы в то далёкое время видели так редко. Но она их без тени сожаления отдавала своему маленькому братику, то есть мне.

Она также частенько читала вслух детские сказки, рассказы, истории и стихи разнообразных писателей. Я их внимательно слушал, боялся слово проронить – чтение в исполнении сестры для меня было праздником. Книжечек было у нас много, тогда выходили такие симпатичные издания под рубрикой «Мои первые книжки». Особенно я запомнил, когда сестра мне перечитывала Корнея Чуковского и моего любимого на всю жизнь «Доктора Айболита» (он и сейчас у меня остался как память), стихи Самуила Маршака, «Дядю Стёпу Великана» Сергея Михалкова, «Ярика» М. Пришвина. Тогда уже у нас зародились общие интересы, которые потом объединили вместе на всю жизнь.

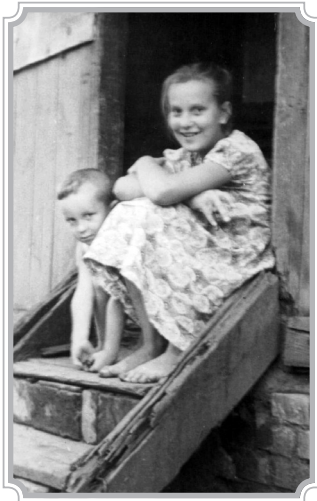
Когда Люда училась в старших классах средней школы, уже ясно определились её склонности к родным украинской и русской литературе и любовь к книгам в целом. После окончания школы она поступает на библиографический факультет Института Культуры (ныне Академия Культуры, г. Харьков, Бурсацкий спуск, №4). Помню, какое напряжение вызывал у неё учебный процесс, какие нагрузки она испытывала – ведь она отдавала учёбе все силы, старалась успеть по всем предметам и дисциплинам, чтобы полноценно выучиться, а не учиться холодно и лодырничать в студенческие годы.

После окончания института, по распределению её направляют в Одесскую область, Беляевский район, в один из перспективных сельских посёлков. Здесь, она как и раньше, прилагала все усилия чтобы наладить библиотечное дело в глубинке, потому что не привыкла просто отбывать рабочее время, потому что по жизни она очень трудолюбивая и всегда горела как факел, а не тлела.

Однако, проработав положенный период, она поняла, что её непреодолимо тянет на родину, в родные места. В 1975 году она переезжает в родную Мерефу, где её назначают на должность заведующей библиоте-

Сестра Люда. 1964 г.

Я с сестрой. Старая хата. 1964 г.

Люда с Марсиком. Лето 1972 г.

В библиотеке. 1976 г.

ки МСЗ (Мерефянский Стекольный Завод им. Г.И. Петровского). Тогда, библиотека при МСЗ считалась лучшей в Мерефе – она вмещала в себя более 30 тыс. томов. Предприятие было большое, рентабельное и обладало немалыми ресурсами, в том числе и на культуру. Даже городская Центральная библиотека значительно уступала ей в количестве и разнообразии своих фондов.

Людмила Владимировна, как и раньше, по голову окунулась в работу. Она жила своим трудом, – кроме основной специальности, она стала самой активной в Профкоме завода, занималась многими общественными делами. Работа в библиотеке МСЗ, это основной период её творческой жизни, – 11 кипучих лет отдала она родному городу и предприятию. Помню, как поздно приходила она с работы, каждый раз задерживаясь там, чтобы везде успеть. Многочисленные выставки (которые она готовила своими руками), лектории, работа с читателями – это всё её труд, где горело её беспокойное сердце. При ней библиотека выросла, пополнилось количество абонента, окрепло её значение в жизни предприятия, увеличилась любовь к книге у рабочих и служащих завода. Люди смотрели на неё, её активность и душевность, и сами заражались добрыми побуждениями – импульсом, идущим от главного библиотекаря завода. Тот небольшой коллектив, который она возглавляла, библиотекари Лена (фамилию не запомнил) и Таня Погорелая на всю жизнь сохранили благодарную память о моей сестре.

Моя сестра любила животных и её любовь всегда была деятельной, искренней – а не пассивной. Хорошо помню, когда Люда уходила на работу, она непременно брала с собой ещё несколько запасных бутербродов для собак, – для той уличной, бездомной собачки, которая встретится ей на пути. Однажды она привела домой небольшую, симпатичную дворняжечку, мы её сразу полюбили – она была очень умная. Она осталась у нас жить, и наш дом стал её домом. И теперь мне часто вспо-

минается та кудрявая собачка, это спасённое Людой беззащитное существо, которую мы называли Жулькой.

А ещё моя сестра находила время читать и собирать книги. Это её профессиональное занятие. Самыми близкими ей были Пушкин, Достоевский, М. Цветаева, вообще она любила русскую классику. Родной для неё была украинская литература, особенно творчество Тараса Шевченко, Олеся Гончара и Александра Довженко. А дорогие ей книги перечитывала помногу раз.

Сестра постоянно развивалась. Ещё в 70-х годах она поступила в трёх-годовалую школу иностранных языков на отделение английского языка и успешно его закончила. Выучилась английскому не для того, чтобы это пригодилось ей для карьеры (таких целей не было в её чистой душе), а для того чтобы читать в подлиннике Оскара Уайльда, В. Шекспира, Дж. Байрона и Джейн Остен (любимых ею зарубежных классиков). И теперь, когда прохожу по ул. Лермонтовской мимо дома № 15, где находилась эта школа, я непременно останавливаюсь у его окон, и вкрадчиво заглядываю в середину старинного здания, пытаюсь уловить, или осознать в душе тень моей сестры, тени прошлого...

Беда подкралась медленно и нагрянула неожиданно. Врачи долго терялись в догадках, и не находили никакой болезни, — просто у человека болела голова, всегда: каждый день. Ей советовали, как можно скорее выйти замуж, как-будто от этого могла пройти любая серьёзная болезнь. Ничего бездарнее придумать такие врачи не могли. Моя Люда была ещё незамужем, а только готовилась к этому важному шагу в своей жизни. Когда рентген показал опухоль головного мозга — было уже поздно. Она умерла 23 сентября 1985 года, когда ей было полных только лишь 34 года.

И теперь, по прошествии многих прожитых лет, в моей душе всё более вырисовывается незабываемый образ нашей Люды. И многое из того, чем жила её душа, — близко и понятно мне, моей душе. Моя сестра не стремилась делать карьеру в том смысле, как сейчас многие амбициозные люди её делают. Она была свободна от самого этого духа, проникнутого эгоизмом и себялюбием. Мы иногда касались с ней разговоров на эту тему — ведь человек определяется прежде всего духовным миром и душевными качествами. И оба понимали, что «Поэтом можешь ты не быть, — но Гражданином быть обязан!» Тогда такого точно не было — это чинопочитание и титулы, что сейчас, эти многочисленные кандидаты наук и их сомнительные диссертации (которые в большинстве своём никому не нужны), это жадное стремление дорваться до солнца (а проще говоря, до корыта); эта бацилла или вирус карьеризма.

Мы даже сами не видим (в массе своей), как низко мы пали! Бюрократия и её дух задавили всё живое, и давят дальше. Потому и живём так плохо, потому что истинную культуру, то есть духовные ценности мы подменили разменными побрякушками и рабским преклонением перед титулом, званием и карьерой. Сестра такой не была, но была Гражданином с большой буквы. Ни

разу не видел, чтоб кто-нибудь из таких вот, амбициозных, успешных людей взял и покормил на улице несчастное, бездомное животное (или привёл его домой и тем спас), как каждый день это делала моя сестра.

Моя сестра умерла уже давно, но она всегда продолжает жить в моём сердце. Для меня она жива, и в моей душе свои поступки я постоянно соизмеряю с её оценкой и нравственным отношением. Уже много лет я исповедую христианство, и мне близка наша истинная мораль и весь тот честный православный мир, который руководствуется ею. Каждого, кто в поисках правды, кто свою жизнь измеряет не страстями, не скоротечной ложью и фальшью, а духовным, жизненная дорога должна привести к единственно верному мышлению православного христианина. И я знаю, придёт время и настанет день, когда я буду снова с сестрой Людой – встретимся вместе на небе, где нас ждёт вечная жизнь.

До 50-річчя

Ровчак Людмила Борисівна

Народилася 2 січня 1963 року у м. Полонне Полонського району Хмельницької області. У 1980 році закінчила середню школу у м. Рівному. 1983 року вступила на історичний факультет Київського державного університету, який закінчила 1988 року. Після закінчення університету до 1990 року працювала інженером-соціологом у Харківському юридичному інституті.

З 1994 року – науковий співробітник та завідувача відділом Харківського історичного музею. Працювала над поповненням історико-краєзнавчими експонатами фондів музею, створенням експозиції Харківщина в 1917–1940 роки, стаціонарних та пересувних виставок.

З 1995 року на посадах заступника завідувача та завідувача Редакційно-видавничої групи Харківського тому серії «Реабілітовані історією». Член обласної редакційної колегії Харківського тому серії «Реабілітовані історією».

Ровчак Л.Б. є одним з авторів і упорядників двох частин книги першої «Реабілітовані історією. Харківська область» та «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років. Харківська область».

ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА «РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ» У ХАРКОВІ

У 1992 році Президія Верховної Ради та Кабінет Міністрів України ухвалили рішення про підготовку та видання багатотомної науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Серія була заснована за ініціативою Академії Наук України, Служби безпеки України, Всеукраїнського товариства краєзнавців. Унікальна за своїм змістом і обсягом праця ставить за мету увічнити пам'ять сотень тисяч громадян України, які стали жертвами політичних репресій періоду тоталітаризму.

На сьогоднішній день у Харкові опубліковані дві частини першої книги наукового видання «Реабілітовані історією. Харківська область», складової частини всеукраїнської серії. Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією» – видання, покликане повернути народу незаслужено забуті імена його державних діячів, майстрів культури, науковців, вшанувати пам'ять наших співвітчизників, які стали жертвами політичних репресій.

Реалізація державної програми відкрила новий напрямок у вітчизняній науці – дослідження радянської тоталітарної системи. Кожний том серії є спробою проаналізувати весь комплекс джерел, які були відкриті після серпня 1991 року (на жаль, тільки для вузького кола дослідників), і надати широкий громадськості можливість вивчати і осмислювати наше минуле.

Крім того, науково-документальна серія книг має ще одне досить вагоме втілення. Вона є своєрідним меморіалом тим, хто став жертвою однієї з самих жорстоких в історії людства політичних систем.

Появи серйозного наукового видання про одну з найбільш трагічних сторінок вітчизняної історії з нетерпінням чекали харків'яни, які зазнали політичних репресій, рідні жертв, вчені, викладачі, вчителі, студенти, представники громадськості області.

В книзі першій Харківського тому серії «Реабілітовані історією» системно, на основі вивчення ще недавню засекречених архівних матеріалів розкриваються долі понад 10 тисяч наших земляків, які потрапили в криваві лещата радянської репресивної машини у період 1917 – 1934 років, коли Харків був столицею Радянської України.

Тут репресували державну і творчу еліту. Арешти в столиці та столичному регіоні характеризуються неабиякими масштабами. Хоча значна частина справ передана за межі області, в архівах Харкова до сьогодні зберігається понад 40 тисяч кримінальних справ, у тому числі групових, обвинувачення за якими має політичне забарвлення.

Книга перша містить, крім коротких біографій реабілітованих громадян, великі наукові статті про червоний терор (1917 – 1921 рр.) і політичні репресії на Харківщині у 1921 – першій половині 1934 років. В науковий обіг введені

виявлені в результаті копінтного археографічного пошуку до цього часу, невідомі документи з проблем генезису тоталітаризму в Україні, представлені біографічні нариси про видатних харків'ян, репресованих за політичними мотивами, – всесвітньо відомих вчених, державних і культурних діячів.

Регіональні дослідження останніх років дозволили повернути із забуття імена видатних спеціалістів, діяльність яких йшла врівень передових досягнень світової науки і техніки. Їх постаті внаслідок політичних репресій були викреслені з історії: спеціаліста комунального будівництва Д. С. Черкеса, японіста Ф. Д. Пуценка, перших керівників української гідрометеослужби М. І. Данилевського і В. І. Поріцького.

Нариси про Леся Курбаса, Г. Ф. Лапчинського, М. І. Меленевського, П. Ю. Дятлова, С. В. Пилипенка, професорів О. О. Алова, В. П. Бузескула, І. П. Соколянського, В. Т. Цветкова, О. А. Янати, суттєво доповнили українську біографістику невідомими фактами життя видатних українських діячів, щодо їх трудової, наукової, політичної, державної, громадської діяльності.

Основу авторського колективу книги складають співробітники Редакційно-видавничої групи Харківського тому серії «Реабілітовані історією». До роботи над книгою залучені висококваліфіковані фахівці, серед яких харківські вчені В. І. Бутенко, В. А. Золотарьов, В. І. Кадеєв, Б. Г. Москальов, Н. П. Москальова, О. Л. Рябенко, працівники архіву та інші.

Сьогодні обласний банк даних про політичні репресії налічує понад 46 тисяч прізвищ реабілітованих громадян. Редакційною групою досліджений відомчий архів Служби безпеки України в Харківській області, на завершальному етапі вивчення фонду архівних кримінальних справ, які зберігаються в Державному архіві Харківської області.

Необхідно відзначити те, що кожним провідним співробітником групи було вивчено в середньому від 6 тисяч до 10 тисяч архівних кримінальних справ.

У роботі широко використовується наукова література з проблематики політичних репресій, опублікована не лише в Україні.

Історики редакційної групи опанували суміжні дисципліни: історичну географію, археографію, історію радянського права та ін.; накопичили картографічний та інший довідковий матеріал, створили спеціалізоване бібліотечне зібрання.

З початком дослідження великих масивів нових для істориків джерел (архівних кримінальних справ реабілітованих громадян) не існувало не лише досвіду але і методик наукової обробки цих документів, невідомими залишалися навіть обсяги роботи: процес реабілітації громадян, репресованих за політичними мотивами, тривав упродовж усіх 1990-х років. Майже не існувало наукової літератури з історії політичних репресій. Сама структура репресивних органів залишалася невідомою дослідникам.

За час вивчення архівного матеріалу і підготовки книг Харківського тому серії склався унікальний колектив фахівців, що має значний досвід роботи і необхідні знання.

Харківський том науково-документальній серії є одним з найбільших за

обсягом книг серії. Зібраний матеріал подається в таких хронологічних межах: 1917–червень 1934 рр. (книга перша в двох частинах); липень 1934–липень 1937 рр. (книга друга); серпень 1937–1938 рр. (книга третя в двох частинах); 1939–червень 1941 рр. (книга четверта); липень 1941–травень 1945 рр. (книга п'ята); червень 1945–1991 рр. (книга шоста).

Кожна книга побудована за єдиною структурою: вступ (наукова стаття), розділ документів, розділ біографічних нарисів, власне мартиролог, довідкові матеріали, покажчики.

Мартиролог складається з коротких біографічних довідок про реабілітованих. Така довідка включає прізвище, ім'я, по батькові, відомості про дату і місце народження, національності, партійності, соціальне походження, місце проживання і роботи на момент арешту, дату арешту, звинувачення, дату і зміст вироку, по можливості відомості про подальшу долю репресованого, а також дату реабілітації.

Підготовлений рукопис книги другої, яка оповідає про політичні репресії на Харківщині від середини 1934 р. до серпня 1937 р. Мартиролог цієї книги налічує близько 4 тисяч реабілітованих. Редакційна група готує рукопис третьої книги, яка планується до видання в двох частинах і присвячена часу «Великого терору» 1937 – 1938 рр. Тільки за матеріалами архівних кримінальних справ, що зберігаються в місцевих архівах, у Харкові було розстріляно понад 10 тисяч громадян. Переважно за рішенням позасудових органів, так званих «двійок» і «трійок», у рамках проведення масових операцій.

Співробітники групи допомогли багатьом харків'янам дізнатися про місце, де покаяться останки їх рідних, розстріляних НКВД в Харкові. Це місця масових поховань на території колишнього Єврейського кладовища (нині парк Пам'яті по вулиці Академіка Павлова) і в 6-му кварталі Лісопарку (нині Українсько-польський Меморіал жертвам тоталітаризму). На території колишнього Єврейського кладовища в загальних похованнях лежать наші земляки, розстріляні в період з 9 серпня 1937 року по 11 березня 1938 року. Серед них Фаустов Михайло Григорович про місце його поховання рідні дізналися нещодавно. Його дружина Винокурова Мина (Ніна) Йосипівна теж була засуджена особливою нарадою в 1938 р. в порядку виконання оперативного наказу НКВД СРСР № 00486 як член сім'ї зрадника батьківщини на 5 років виправно-трудових таборів. Покарання відбувала в Акмолінську. Їй одній з не багатьох вдалося звільнитися в 1939 році.

Тут же лежать селяни, двоє братів Яків і Семен Колосок. Третій брат Іван Антонович Колосок був засуджений на 10 років таборів, а ще один, Юрій Антонович, відбув покарання і повернувся додому. Разом з Семеном Колоском в ніч з 16 на 17 жовтня 1937 року були розстріляні, за встановленими на сьогодні редакційною групою даними, 22 особи. У ніч розстрілу Якова Антоновича, 7 вересня загинули ще 44 людини. На розстріл кожного відводилося дві хвилини. Маховик «великого терору» не зменшував обертів і далі. У звіті Харківського обласного управління НКВД за останнє півріччя 1937 року значаться заарештованими 18 368 чоловік, з них 13378 покарані позасудовими органами.

На полицях архівів зберігаються тисячі і тисячі архівних кримінальних справ в яких людські імена і долі. Перегортаючи архівні сторінки, учитуєшся в матеріали, і спадає на думку, що чекістське вміння без зайвих розмірковувань виконувати поставлені завдання дозволило настільки вправно налаштувати роботу конвеєра по знищенню людей, аби в матеріалах слідства змінювалися лише імена обвинувачених, фабула ж, як правило, залишалася незмінною. Типовими звинуваченнями були «антирадянські настрої, агітація, зрада батьківщині, участь в контрреволюційних організаціях, терор, шкідництво, шпигунство».

Серед обвинувачених були люди різного віку, національностей, професій, жителі міста і села, віряни різних конфесій, члени партії. Наприклад, директор ХТЗ Пантелеймон Свистун, художник Іван Падалка, лікар Іван Попандопуло, актор і адміністратор Євдоким Сагайдачний, директор музею професор Степан Таранушенко, адвокат Олександр Александров, голова міської ради Володимир Богуцький, священник Лук'ян Федотов і тисячі інших.

Накопичено значний масив меморіальних відомостей не лише з проблем політичних репресій, але й історії краю. Роботу по збору матеріалів для Харківського тому ні в якому разі не можна вважати завершеною, оскільки не дослідженою залишається колекція відомчого архіву Міністерства внутрішніх справ в Харківській області, що містить матеріали про розкуркулених, висланих в адміністративному порядку. Уточнення, доповнення, доопрацювання, перевірки, написання біографічних довідок для мартирологу встають сьогодні завданням на порядок дня. Так, в нашому обласному банку даних значиться Солошенко Юхим Пилипович, 1883 року народження, який народився в с. Перша Новостроевка Грайворонського повіту Курської губернії. У 1937 році мешкав в с. Жихар Харківської області. Його заарештували в Харкові і особливою трійкою НКВС по Харківській області 8 листопада 1937 року засудили за статтею 54-10 ч. 1 КК УРСР на 10 років таборів. Подальша доля невідома. Реабілітували в 1989 році. З книги пам'яті Білгородської області ми дізнаємося, що він же був заарештований в 1929 році і засланий на 3 роки в Північний край. Був реабілітований в 1991 році.

Уточнити долі постраждалих харків'ян, висланих на території Росії, Казахстану і інших радянських республік україн складно, але потрібно.

У різних регіонах колишнього Радянського Союзу готують і видають окремі Книги пам'яті жертв політичних репресій. Основний зміст цих видань – короткі біографічні довідки про розстріляних, відправлених до таборів, насильно депортованих, мобілізованих до трудармії. Ці довідки необхідні сотням тисяч людей і в нашій країні, і в інших країнах світу, де знаходяться наші співвітчизники, для того, щоб знайти хоч якісь відомості про долю рідних. Вони потрібні історикам, краєзнавцям, учителям, журналістам.

Тому спільні зусилля по дослідженню і публікації таких матеріалів (мартирологів) дозволять зберегти пам'ять про жертви і допомогти людям відновити історію їх родин.

Це наша історія, спільна трагедія і біль, уроки і гарантії того, щоб подібне ніколи не повторилося.

І. В. Шуйський, Л. Б. Ровчак

«ДЕСЯТЬ РОКІВ БЕЗ ПРАВА ЛИСТУВАННЯ»: ЖЕРТВИ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРУ НА ХАРКІВЩИНІ

У наш час особливого значення набули регіональні дослідження, які дають змогу на підставі ретельного вивчення архівних документів відновити хід подій, пов'язаних з масовими політичними репресіями радянської доби, встановити імена та обставини загибелі тисяч громадян — колишніх мешканців міста Харкова і області. Серед репресованих — спеціалісти й адміністратори з усіх галузей народного господарства, державного й військового апарату, діячі науки, культури, робітники та селяни. З'ясування масштабів репресій, повернення суспільству незаслужено забутих і замовчуваних імен співвітчизників є одним з першочергових завдань дослідників. Лише послідовне опрацювання документального масиву, що зокрема передбачене виконанням програми «Реабілітовані історією», надає можливість аналізу та узагальнення раніше недоступної інформації, яка зберігалась у відомчому архіві ВУЧК-ДПУ-НКВС-МДБ-КДБ під грифом «цілком таємно».

Утвердження більшовицького режиму на теренах колишньої імперії, як відомо, супроводжувалось актами жорстокого насильства, вандалізму, жертвами якого здебільшого були громадяни, які не поділяли ідеї нової влади. Ці події відбувались на тлі Громадянської війни, убивчі хвилі якої поширилися по території України. Використання політики примусу армійськими особливими відділами та надзвичайними комісіями, які просувались за фронтом і користувались необмеженою владою у пошуку явних і прихованих ворогів, зустрічало опір з боку населення. Між тим, ця обставина лише прискорила введення інституту заручництва з числа мирних громадян, жертви якого безжалюно знищувались через невиконання виставлених умов. За постановою Ради Народних Комісарів «Про червоний терор» Україна була вкрита мережею концентраційних таборів, до яких потрапили не лише супротивники більшовизму та представники привілейованих класів поваленої царської влади. І хоча постанова приписувала «необхідність публікації імен всіх розстріляних, а також підстави застосування до них цієї міри», переважна більшість жертв залишилась безіменною. У небагатьох документальних джерелах, що збереглися від «червоного терору», наведені приклади особливо жорстокого ставлення до жертв, тіла яких були стихійно поховані поряд з

місцями утримання на території «надзвичайок». Самочинні розправи чекістів над затриманими особами були непоодинокі, тому матеріали, пов'язані з «слідством», знищувались або вивозились до інших місць. Великого розголошу отримали дії колишнього коменданта Харківської губчека Степана Саснка, який 1919 році при наступі денікінської Добровольчої армії керував підлеглими при «розвантаженні» слідчої в'язниці та концтабору, а потім розправився з частиною заручників, вивезених у напрямку міст Сум і Орла.

Закінчення Громадянської війни не зупинило використання каральними органами «заходів соціального захисту». Навпроти, дозвіл на їх застосування був документально затверджений у положеннях про роботу судів і трибуналів, позасудових органів, таких як «колегія ОДПУ» та її український аналог «колегія ДПУ УСРР». Розстріл як захід покарання був внесений до політичного розділу нового Кримінального кодексу. Під абревіатуру «ВМП», якою у дусі часу скорочено заміняли «розстріл», підлягали ватажки селянського повстанського руху, керівники політичних рухів, активні борці з більшовизмом за царату та при небільшовицьких урядах. Паралельно у державних установах поширилась негласна робота з виявлення потенційних ворогів і таких політичних злочинців, що переховувались від покарання, здійснені у минулому. На допомогу оперативно-агентурній роботі існували цілком офіційні збори, на яких проводилися «чистки», метою яких було встановлення фактів біографії підозрілих осіб. Нерідкими були арешти за результатами цих перевірок.

З 1926 року в Україні спеціальні книги записів смертей засуджених до вищого заходу соціальної оборони зберігались у окружних адміністративних відділах, які повідомляли родичів покійного про факт смерті. За об'єктивом ДПУ, НКЮ, НКВС УСРР «Про порядок реєстрації смертей осіб, засуджених до розстрілу» від 17 березня 1930 року їм приписувалося сповіщати загси про смерть страченого у встановленій формі, яка вміщувала інформацію щодо імені, статі, віку, дати смерті, місць його постійного та останнього проживання, професії, родинного та соціального стану. Ці відомості надходили до окрввідділів таємним порядком з ДПУ УСРР, причому як було вказано у вимогах об'єктиву, «будь-яких покликань на джерела повідомлення, підстави або дійсні причини смерті в даній пропозиції не повинно бути» Об'єктник ДПУ, НКЮ, НКВС УСРР «Про порядок реєстрації смертей осіб, засуджених до розстрілу» / Реабілітовані історією. Харківська область: Книга перша. – Ч. 2. – К., Х.: Оригінал, 2008. – С. 86-87.

Родичі покійного зверталися відтоді до загсів, які підготовляли повідомлення з приміткою у найважливішій їм рубриці — «Причина смерті» — «з невідомих причин».

За цілком таємним наказом 1935 року наркома внутрішніх справ УСРР Всеволода Балицького, інформація у вигляді актів обласних управлінь НКВС сконцентровувалась у обліково-статистичному відділі республіканського НКВС. На звернення родичі отримували стандартні відповіді про «10 років без права листування», а правда надовго залишалася прихованою за мурами НКВС-МДБ.

«Великий терор» 1937—1938 років унеможливив діалог тоталітарної системи й суспільства. Навіть така громадська інституція як політичний Червоний Хрест з незмінним лідером Катериною Пешковою у Москві була заборонена.

Указівки ЦК партії, пов'язані з змінами у внутрішній політиці після XX з'їзду, викликали потік клопотань від родичів репресованих, у яких наголошувалось, що «десять років давно минуло, а ніяких вістей так і не отримали». Рідні вимагали відповіді на болюче питання.

Офіційно було вказано на помилки, пов'язані з «культу особи», визнано незаконними репресивні заходи стосовно десятків тисяч осіб, але у вищих органах влади СРСР ніхто не бажав ані шукати «порушників соціалістичної законності», які знищили в таборах та тюрмах мільйони людей, ані брати відповідальність за злочини минулого. Проводячи реабілітацію, радянське керівництво зробило її вибірковою та обмеженою, і зберегло атмосферу таємничості навколо всього цього процесу.

Першоджерелом, яке володіло інформацією про долі політичних репресованих, залишались органи держбезпеки. У такій ситуації КДБ встановив особливий порядок відповідей на запити про долю осіб, засуджених «за контрреволюційну діяльність» до вищої міри покарання. За таємною директивою голови КДБ СРСР за № 00108сс, підготовленою 24 серпня 1955 року, обласним управлінням приписувалося в усній формі сповіщати близьких про смерть засудженого у виправно-трудових таборах, де нібито він відбував отриманий термін.

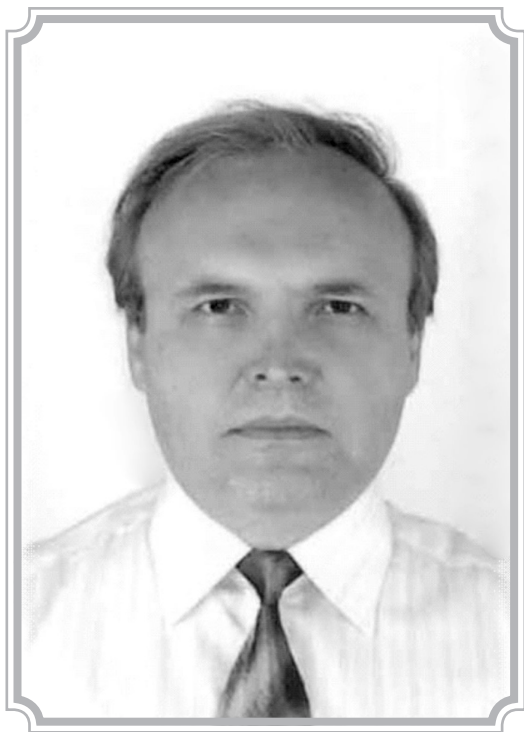
При вирішенні майнових і правових питань, заги за місцем попереднього проживання репресованого готували відповідний документ встановленого зразка. Свідцтво про смерть засудженого, крім особистих даних, мало дві графи, які на свій розсуд заповнював працівник — дата смерті та її причина. Тобто, до вигаданої дати, яка частіше випадала на роки війни, він додавав медичний діагноз, узятий з довідника. Таємна інструкція діяла до кінця 1980-х років, і мала приховати гігантські масштаби політичних вбивств, вчинених у минулі десятиліття.

Зважаючи на кількість реабілітованих у другій половині 1950-х років громадян, родичі майже половини розстріляних отримали сфальшовані документи. Таке «свідцтво» про смерть розстріляного у Харкові 16 жовтня 1938 року Анзельма Куявського було виписане після настійливих клопотань його родині. І понад п'ятдесят років вони мусили вірити, що батько помер від гнійного плевриту у далеких виправних таборах 2 квітня 1944 року, де конкретно — невідомо. Інформація про перебування Куявського у ВТТ частково збіглася з відомостями, що надійшли з НКВС після арешту (вірогідно — смерті заарештованого), працівник якого навіть вказав «точну адресу» — селище Ухта Комі АРСР, поштова скринька 226. Правдоподібні деталі, а також довідка про реабілітацію А.А.Куявського, які нібито доповнювали одне одного, спонукали рідних залишити пошук. Єдине, що запам'ятав син Віктор, останнє почуте від батька: «це якась помилка, я неодмінно повернусь». Лише 2009 року довідався

Куявський-молодший правду про страшні події 1938-го. Нині Віктор Анзельмович сподівається відшукати родичів у польському Ченстохові, звідки під час війни у 1914 році батька як неблагонадійного іноземця вивезли до Єнісейської губернії. У архівній слідчій справі збереглися мінімальні відомості про матір Анзельма Антоновича Куявського — Антоніду Юзефівну (Войцехівну), її сестру Марію (після одруження Прусяновську), братів Карла і Миколу. Останній займався господарством у селі Сецомин (Сецумин) біля Ченстохова, Карл працював на міській текстильній фабриці. Майже сто років тому зв'язок був утрачений, але, що таке століття? Два людських життя, при умові, що вони штучно не були перервані.

Нині встановлюється кількість жертв політичних репресій у Харківській області. Лише опрацювання документальних фондів Харкова, Києва, архівів областей, які в різний час входили до складу Харківської області, а також тісна співпраця з архівними установами колишніх радянських республік, наблизять дослідників до розв'язання цього важливого питання.

До 50-річчя

Стрілець Валерій Васильович

Народився 23 червня 1963 року в с. Шелестове Валківського району Харківської області.

У 1980 році закінчив Люботинську середню школу № 2. Вищу освіту отримав у Харківському Державному університеті ім. В. Н. Каразіна на історичному факультеті.

Трудову діяльність розпочав у 1985 році вчителем історії та суспільствознавства у Люботинській середній школі № 1. Пізніше працював заступником директора з виховної та навчально-виховної роботи у Люботинській загальноосвітній школі № 4, директором Люботинської обласної школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського спілкування. З 1998 р. по 2008 р. працював на посаді завідуючого міським методичним кабінетом

Люботинського міського відділу освіти, з 2008 по 2012 рр. – заступником начальника Люботинського міського відділу освіти, а з вересня 2012 р. призначений начальником Люботинського міського відділу освіти. За багаторічну працю в освітній галузі міста нагороджений знаком «Відмінник освіти» (2007).

З 1993 р. почав виступати з краєзнавчими статтями і дослідженнями в газетах і журналах Харківщини.

У 1998 р. започаткував проведення у м. Люботині краєзнавчих науково-практичних конференцій. Організатор і учасник п'яти міських краєзнавчих конференцій.

У 2003, 2008 рр. брав участь у роботі III та IV з'їздів Всеукраїнської спілки краєзнавців у м. Києві у складі делегації Харківської області. З 2003 р. член правління Харківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Автор численних наукових публікацій з історії краю: «Люботин в першій половині XIX ст.: Навчально-методичний посібник», «Рідна школа моя... До 35-річчя Люботинської обласної школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків» (1996), «Історія релігійних організацій у м. Люботині (17-20 ст.)», «Краєзнавча робота шкільних бібліотек міста Люботина у 1998-1999 навчальному році» (2000); «Люботин. Історико-краєзнавчий нарис», «Сто славних років: До сторіччя Люботинської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 4. Ювілейний збірник», «Люботин на сторінках міської газети «Люботинська республіка» (2002), «Люботин – 2006: Бібліографічний покажчик», «Перший Люботинський червоногвардійський пролетарський загін» (2007), «Люботинская дистанция пути: история и современность», «Календар ювілейних та пам'ятних дат міста Люботина на 2008 рік та на 2011 рік» (2008, 2010), «Люботинська республіка» призабута сторінка нашої історії» (2010) та ін. З 2009 року започаткував видання щорічника «Освіта міста Люботина: хронологічний довідник подій, заходів, досягнень». Вийшли випуски за 2008 - 2010 роки. Учасник міжнародних, всеукраїнських та обласних наукових конференцій з історичного краєзнавства.

Валерій Васильович автор 28 книг і брошур, є автором 12 статей в наукових виданнях, його творчий доробок вміщує 54 статті в періодичних виданнях, 13 найменувань щодо редакційної та видавничої діяльності з тематики історичного краєзнавства та з питань освіти в м. Люботині.

Велику увагу приділяє поширенню краєзнавчих знань серед люботинців. Ним розроблена авторська програма спецкурсу для учнів 10-11 класів «Наше місто – Люботин» (1996, 2003). Підготовлено електронний навчальний посібник з історії міста. Був одним із авторів міської програми розвитку краєзнавства до 2010 року (2003).

За вагомий особистий внесок у розвиток краєзнавства м. Люботина, ґрунтовне дослідження минулого нашого міста за весь час його існування, представлення історії міста на міжнародних та всеукраїнських конференціях за поданням Люботинської міської організації ветеранів Стрільцю В.В. рішенням IX сесії VI скликання від 24 червня 2011 року було присвоєно звання «Почесний громадянин міста Люботина».

Депутат Люботинської міської ради V та VI скликання.

3 ІСТОРІЯ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ В М. ЛЮБОТИНІ

Вдосконалення місцевого самоврядування в сучасній Україні зумовлює інтерес до вивчення світового і вітчизняного досвіду у цій сфері діяльності. Розвиток територіальної самоорганізації населення є важливою складовою суспільного поступу, показником правової культури громадян, їх національної свідомості, громадської і господарської активності. Від ефективності діяльності установ місцевого самоврядування залежить культурно-господарська розбудова не тільки регіонів, а й країни загалом.

Оцінюючи значення органів місцевого самоврядування Російської імперії кінця XIX- початку XX ст. варто особливо зупинитися на органах земського самоврядування, що виникло внаслідок реформи 1864 р. Стаття Положення 1864 р. яка відзначала, що земства створюються для відання «місцевими пользами й потребами» стала тією правовою основою на якій виникли й розвилися земська народна освіта, медицина, статистичні дослідження, агрономічна допомога населенню, ветеринарія, дорожня справа, страхування, економічна допомога селу.

Прикладом успішної роботи органів місцевого самоврядування може бути просвітницька діяльність земських установ м. Люботина. Її результатом стала активізація культурного життя в нашому місті. Цей складний процес характеризувався витісненням станової моралі системою загальнолюдських цінностей, формуванням правової та громадянської свідомості, поширенням національно-ліберального руху й іншими позитивними змінами. Земські органи місцевого самоврядування, вирішуючи багато інших важливих питань, приділили значну увагу підвищенню культурного та освітнього рівня населення. Така діяльність мала помітний вплив на ріст суспільної свідомості, стала джерелом правових та політичних цінностей нового часу: індивідуалізму, свободи вибору, громадянської свідомості та громадянського суспільства.

Земства створили розгалужену шкільну й позашкільну програму освіти: що базувалась на принципах самодіяльності населення, загальнодоступності і безкоштовності всіх освітніх заходів, їх систематичності і плановірності. Слід зазначити, що процесом освіти були охоплені не тільки представники молодшого покоління російського села, але й старшого, не тільки чоловіки, але й жінки. Земства використовуючи різні форми роботи з населенням – школи, народні бібліотеки, бібліотеки-читальні, народні читання, кінематографічні сеанси, музеї, недільні й вечірні курси для дорослих, народні будинки, багато в чому домоглися здійснення найважливішого завдання - виховання людини свідомої - громадянина, звільнення вчорашнього кріпака від забобів,

несамостійності, відсталості. Безумовно, ця робота відбувалася далеко не завжди гладко, усередині самого земства часто не було одноголосності в питанні про фінансування просвітніх заходів, школи як відкривалися так і закривалися, але з кожним роком число письменого населення імперії зростало. Наприкінці XIX – на початку XX століття в Люботині існували земські школи, хати-читальні, чайні, проводилися лекції по садівництву, були організовані прокатні пункти сільськогосподарської техніки.

Свій вклад в просвітництво широких мас населення внесла діяльність земств в галузі забезпечення охорони здоров'я. Земства з перших років існування зіштовхнулися із проблемою антисанітарії, високої дитячої смертності, епідемій заразних захворювань. Ставлення населення до власного здоров'я за принципом «Бог дав - Бог взяв», багато в чому було наслідком відсутності культури загалом. Створення земствами мережі лікарень, фельдшерських пунктів, поширення просвітительських брошур, інформації про захворювання, проведення вакцинацій - не тільки привчало населення до турботи про своє здоров'я, але й підвищувало освітній рівень населення, формувало уявлення про індивіда і його життя як певну суспільну цінність.

У розвитку медичної допомоги населенню міста Люботина значну роль відіграли Валківське повітове земство та управління Харківсько-Миколаївської залізниці.

У 70-х рр. XIX ст. у Люботині Валківським земством було влаштовано 4 медичну дільницю, до якої відносились Люботинська, Огульчанська, Старо-Мерчанська та Старо-Водолазька волості з населенням близько 35 тис. чол.¹

1 серпня 1902 р. згідно з рішенням Харківського губернського земства у Люботині було відкрито міжповітову медичну дільницю. Спочатку вона обслуговувала район IV медичної дільниці. З січня 1903 р. від неї була відокремлена Старо-Водолазька волость, до якої і було переведено колишню IV дільницю Валківського повітового земства.²

З 1 січня 1904 р. до Люботинської міжповітової дільниці було приєднано всю Коротичанську та майже всю Пересічанську (за виключенням с. Пересічного) волості Харківського повіту.³ У складі Коротичанської волості до обслуговування перейшло і с. Гиївка. Після цього розміри дільниці значно розширилися: крім Люботина, до неї входило 38 навколишніх сіл та хуторів з населенням 28426 чол.⁴ Дільниця розташовувалася у найманому будинку. Він складався з двох половин: в одній розташовувалася аптека, кабінет лікаря та кімната для відвідувачів; в другій – квартири фельдшера та повивальної бабки.⁵ Лікарем відкритої міжповітової дільниці було затверджено Боровського Мейера Вульфовича, який з 1901 р. працював лікарем IV медичної дільниці Валківського повіту.⁶ Медичний персонал міжповітової медичної дільниці складався з одного фельдшера та однієї повивальної бабки, які утримувалися Харківським губернським земством. Крім того, Валківське повітове земство за власний кошт утримувало 4 фельдшерів на самостійних фельдшерських пунктах (у слободі Люботин, в Старому Мерчику, в Огульцях та в Старій Водолазі) та 2 повивальних бабок.⁷

Згідно з річним звітом Люботинської міжповітової медичної дільниці у 1906 р. змінився штат медичного персоналу дільниці: 1 лікар, 1 фельдшер, 1 фельдшер-акушерка та 1 акушерка. На фельдшерських пунктах (в с. Огульці та в Старому Мерчику) залишалося по 1 фельдшеру та по 1 повивальній бабці.⁸

3 березня 1907 р. лікарем Люботинської міжповітової дільниці було призначено Митрофана Федоровича Афанасьєва, який працював на цій посаді більше 10 років.⁹

У 1908 р. Валківське повітове земство погодилося на передачу Люботинської міжповітової медичної дільниці на утримання повітового земства. Не суперечило цьому рішення і Харківське повітове земство. 23 червня 1908 р. у присутності завідуючого санітарним бюро Харківської губернської земської управи С.М. Шумнова відбулася передача майна Люботинської дільниці представникам Валківської повітової земської управи згідно опису¹⁰. На момент передачі фельдшером дільниці працював Белентєв, фельдшером-акушеркою – Рибалкіна, повивальною бабкою – Сметаннікова¹¹. У подальшому до 1917 р. значних змін у Люботинській міжповітовій дільниці не відбулося.

Важливе значення для місцевого населення, особливо залізничників, мало відкриття 25 вересня 1882 р. залізничної лікарні поблизу станції Люботин. Місцевий землевласник, постійний дописувач газети «Харьковские губернские ведомости» так описав лікарню невдовзі після її відкриття: «Здание больницы двухэтажное, деревянное, очень красивой архитектуры, напоминающей скорее веселый дачный домик, нежели больницу, - что, конечно, не может считаться недостатком. Внутреннее расположение комнат также совершенно целесообразно. Внизу помещается приемная, кабинет доктора, операционная, 4 палаты для больных (из коих одна женская), выходящие дверями в светлый, теплый коридор, и кухня с отдельным ходом со двора. Везде в этих помещениях масса света и совершенно чистый воздух. В верхнем этаже находится аптека и кладовые.

Местность, где построена больница, находится в полуверсте от станции, по линии к Мерефе. Окруженная фруктовом лесом, местность эта настолько же прекрасна, насколько здорова – что конечно будет иметь громадное влияние на увеличение числа выздоравливающих и на сокращение времени лечения».¹² До штату медперсоналу входили лікар, два фельдшери та фельдшер-акушерка. Кухнею завідувала спеціальна економка, яка видавала для харчування кожного хворого по 27 коп. на добу¹³. На початку ХХ ст. штат лікарні збільшився. Газета «Южный край» у 1910 р. опублікувала замітку про призначення лікарем Люботинської залізничної лікарні Васильчикова.¹⁴

У 1912 р. завідуючим Люботинської залізничної лікарні був Євген Титович Демков, лікарями – Лавр Федорович Аксюк, Володимир Костянтинович Шимановський та Рамуїл Петрович Тичинський.¹⁵

Отже, медичне обслуговування люботинців наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. значно покращилося, стало більш доступним широким верствам на-

селення.

У той же час досить частими серед населення були різні епідемії. Найчастіше земським медичним установам у Люботині приходилося боротися з холерою, епідемії якої були зафіксовані у травні–липні 1872 р.,¹⁶ в липні–серпні 1892 р.,¹⁷ серпні–листопаді 1893 р.¹⁸ та в червні–серпні 1910 р.¹⁹

Епідемії 1892–1893 рр. в основному були викликані великою кількістю сезонних робітників, які поверталися з робіт з Південних губерній і проїжджали через ст. Люботин. Губернськими медичними установами були розроблені спеціальні протихолерні заходи, згідно з якими всіх робітників, що слідували через ст. Люботин обстежували медики. У Харкові, Богодухові та Люботині були влаштовані спеціальні холерні притулки на 14 ліжок, кожний з спеціальним санітарним загonom, який складався з лікаря, одного студента медичного факультету Харківського університету, одного фельдшера, одного санітара та 4–5 чол. обслуги.²⁰ При влаштуванні холерного притулку у 1892 р. селяни Люботинської волості виступили з протестом проти його розташування в пристанційному селищі, вважаючи, що його утримуватимуть за кошти місцевого населення. Для заспокоєння населення місцевій владі прийшлося збирати на початку серпня 1892 р. сход, на якому був присутній і Валківський повітовий ісправник Бартошевич О.О. Після його роз'яснення, що влаштовуватися холерний притулок буде за кошти земства, селяни заспокоїлися. Однак не обійшлося без покарань місцевих селян. За те, що місцевий житель Петро Бутенко у виступі сказав: «Не вірте, це зараз вони солодко говорять, а через неділю – дві кожі будуть дерти з нас, збираючи кожного разу по одному рублю»,²¹ на нього ісправником було складено протокол в порушенні громадського спокою. За розпорядженням начальника губернії Петро Бутенко був заарештований і на два тижні відправлений в тюрму.²²

У 1893 р. холерний притулок діяв в Люботині з 5 серпня по 14 листопада.²³ Захворювання в ці роки поширювалося і серед населення Люботина, тому що багато робітників, що слідували з півдня, намагаючись уникнути медичних оглядів, вставали на ст. Мерефа і пішки приходили до Буд та Люботина, де знову сідали на поїзд вже як нові пасажери. Саме серед цих заробітчан було багато хворих, які і поширювали хворобу серед місцевого населення.

Сильна засуха 1882 р. призвела до появи в слободі епідемії дизентерії.²⁴

Двічі в Люботині, у 1895²⁵ та 1914 рр.,²⁶ серед дітей лютував кір, у 1899 р. померло багато дітей від епідемії скарлатини та дизентерії.²⁷ Для боротьби з епідемією брюшного та сипного тифу в серпні 1903 р. в Люботин було направлено спеціальний медичний загін.²⁸

Незважаючи на значні успіхи у медичному обслуговуванні, населення продовжувало користуватися знахарськими рецептами лікування, які не завжди полегшували стан хворого. Найбільш поширеною хворобою була гарячка. Для її лікування використовували такі способи: обкурювання хворого димом сухого каштана, поїння табачною горілкою (настій горілки на тютюні у пропорції 1:1). Використовували і такий спосіб лікування гаряч-

ки, як «залякування її тютюновим димом». Хворого саджали, «накривали свиткой, так чтобы меньше было просветов. Затем больному подают под свитку трубку, и он начинает неистово курить, так как дым не выходит, больной через несколько минут задыхается, чумеет и его кладут на постель. Когда больной отходит от угара, так и лихорадка его покидает».²⁹ Якщо всі вищезазначені способи не допомагали, то застосовували останній – з'їдання жмені землі зі свіжої могили. Існували подібні способи лікування й інших захворювань. Звісно, сподіватися на швидке та якісне лікування такими способами було неможливо.

У роки громадянської війни стан справ медичних закладів був надзвичайно тяжкий. Припинилося фінансування медичних установ, не виплачувалася заробітна плата лікарям, були відсутні медикаменти. Певні зрушення у справі налагодження системи охорони здоров'я населення почали відбуватися у 1920 р. Медична допомога населенню надавалася вже через існуючу залізничну лікарню та 5 міжповітову земську дільницю.

За клопотанням жителів слободи Люботин Пилипа Бутенка, Дениса Еткала, Іларіона Лінника з 1920 р. у селі відновив роботу фельдшерський медпункт.³⁰

У націоналізованій дачі лікаря Масловського у 1920 р. туберкульозною секцією губздраву була влаштована лікарняна колонія для туберкульозних дітей.³¹

З 1921 р. у Люботині почав працювати стоматологічний кабінет.³² Деякий час у ньому, а потім у залізничній лікарні працював Астельрот.³³

На 5 медичній дільниці у 1920-1922 рр. дільничним лікарем працював М.Ф. Афанас'єв, епідеміологічним лікарем – Р.Я. Небесова, медсестрами, фельдшерами Сиротенко А.С., Ісаєвич С.В., Шаповал І., Рубинський В.П., Федорова М.П., Партала П.³⁴

Необхідними ліками населення забезпечувала існуюча ще з XIX ст. аптека, яка була націоналізована. Як виключення, за лояльність до радянської влади та за утримання низьких цін на ліки колишньому власнику аптеки Левітасу А.М. дозволили працювати у ній на посаді завідуючого. Крім нього в аптеці працювали Кожухарь М.Є, Лихачова П., Серіков П.³⁵

Громадянська війна та пов'язані з цим економічні труднощі, що спіткали країну проявилися у збільшенні захворювань населення, особливо інфекційними хворобами.

У 1919 р., особливо у лютому-березні у місті лютували епідемії сипного та поворотного тифу, місцями були захворювання натуральною віспою.³⁶

У лютому 1920 р. у Старому Люботині ширилася епідемія сипного тифу. Для боротьби з ним тут поблизу колишнього волосного правління влаштували інфекційний пункт.³⁷ На ст. Люботин було влаштовано ще два інфекційних бараки, де лікували хворих.³⁸

У серпні 1920 р. з'явилися у місті хворі на холеру. Захворювання швидко поширювалося. Протягом серпня від холери померло декілька громадян.³⁹

Відразу органами охорони здоров'я були розроблені спеціальні заходи. На ст. Люботин почав працювати ізоляційний пропускний пункт для боротьби з інфекційними захворюваннями як серед місцевого населення, так і серед червоногвардійських ешелонів, що проходили через станцію і, з яких найчастіше хвороба проникала у місто.⁴⁰

Надзвичайно скрутним був і 1922 р., коли залізницею до Люботина і далі добиралася велика кількість голодуючих із південних губерній. Із-за переповнення залізничної лікарні були відкриті інфекційні пункти, в яких надавали допомогу хворим. Але частими були випадки, коли люди вмирали від голодної смерті у вокзалі або на залізничних коліях.⁴¹

1 жовтня 1924 р. у районі була створена районна організація Червоного Хреста. Головою тимчасового комітету цієї організації Люботинського району було обрано голову районного КНС Барчана Павла Михайловича.⁴² Діяльністю організації керував комітет у складі 25 чол. У жовтні 1924 р. до цієї організації вступило 1287 членів.⁴³ Осередки районної організації було створено у кожній сільраді. Членські внески становили 10 коп. в рік.

У матеріалах створення районної організації зазначалося, що Червоний Хрест у Люботині існував з 1864 р.⁴⁴

У 1923 р. в Люботині було три міжповітові лікарняні дільниці в селищі Люботин (у хут. Яловенковому), в Огульцях та Коротичі (утримувалися окружним відділом охорони здоров'я).⁴⁵ До червня 1923 р. працював фельдшерсько-акушерський пункт в селі Гіївка. Припинив роботу після відмови Гіївського споживчого товариства виділити кошти на його утримання. У кожній медичній дільниці працювало по лікарю, фельдшеру, акушерці і робітнику.⁴⁶ Люботинська амбулаторія розташовувалася у непристосованому приміщенні, взимку 1922-1923 рр. взагалі не опалювалася через відсутність дров та вугілля. Коней при амбулаторії та дільницях не було, а тому лікарі виїздили до хворого лише за умови надання лікарю транспорту.⁴⁷

Лікарем Люботинської амбулаторії продовжував працювати Афанас'єв М.Ф.⁴⁸

У 1924 р. кількість лікарняних дільниць збільшилася на одну в Старому Мерчику. Медперсонал району складався з чотирьох лікарів, чотирьох фельдшерів, прищеплювач віспи – один, акушерок – чотири, зубний лікар – один, медсестри – чотири; всього 18 чоловік.⁴⁹ При кожній дільниці працювала аптека. За рік медичними установами було прийнято 14723 хворих.⁵⁰

1925 р. була створена і Люботинська районна лікарня, причому існуючі до цього часу медичні установи не зменшилися. У Гіївці відновлено роботу фельдшерсько-акушерського пункту. Люботинський райвиконком спеціальним рішенням затвердив правила внутрішнього розпорядку медичних дільниць.⁵¹

15 січня 1926 р. Люботинський райвиконком ухвалив рішення про проведення українізації серед медичних працівників та ветеринарного персоналу.⁵²

Рішенням райвиконкому від 18 січня 1927 р. була затверджена районна санітарно-технічна рада у складі Масюка (голова), райлікаря – Небесової

та завідуючого комунгоспом Близнюка, представника райздороввідділу Куртового, ветлікаря С.О. Сумарокова.⁵³

Пізніше була створена районна санорганізація. У 1929 р. санітарним лікарем працював Чайковський Володимир Степанович, райсаннаглядачем – Ровінська Ганна Натанівна та прищеплювачем віспи – Романів Василь Михайлович.⁵⁴

Протягом 1926-1929 рр. лікарем медичної дільниці Люботинського району працювала Розенфельд.⁵⁵ З 1929 р. лікарем почала працювати Мімікаянц Арусяк Осипівна, лікпомами – Скрінченко Андрій Семенович та Вольвач Міна Зиновіївна.⁵⁶

У Люботинській районній лікарні у 1929-1930 рр. працювали головним лікарем – Авдієв Михайло Васильович, зубним лікарем – Рубанова-Браво Любова Мусіївна, операційною сестрою – Тронько Валентина Никонівна, акушеркою – Зоріна Катерина Йосипівна.⁵⁷

Захворюваність населення у зв'язку з економічними негараздами у відповідні періоди збільшувалися.

У 1923 р. в Люботинському районі було 206 туберкульозних хворих.⁵⁸ У 1925 р. у звіті райвиконкому зазначалося, що кількість хворих на туберкульоз збільшується з кожним днем.⁵⁹ Лише за квітень-травень 1925 р. захворіло 162 чол.⁶⁰

У грудні 1924 – січні 1925 рр. був незначний спалах захворювання скарлатиною.⁶¹ Кір прийняв характер епідемії з лютого 1925 р.⁶² Протягом квітня-червня 1925 р. захворювання кором становило 100 випадків.⁶³ Спостерігалось захворювання малярією (75 випадків), в основному, в Коротичі.⁶⁴

У жовтні 1926 р. збільшилася захворюваність скарлатиною.⁶⁵

У 1928-1930 рр. збільшується захворюваність на черевний тиф та скарлатину. Вони досягають меж епідемії.

Для боротьби із цими захворюваннями з 21 червня 1928 р. в Люботині поблизу станції було відкрито Люботинський інфекційний барак. Лікарем у ньому працював Бронштейн Михайло Леонтійович, медсестрами – Семашко Євдокія Гнатівна, Приходько Ірина Федорівна, Гордейчик Єлизавета Михайлівна, санітарами – Барчанова М.В., Рисована Н.Д., Старченко В.П.⁶⁶

З вересня 1928 р. по квітень 1929 р. було зафіксовано 122 випадки захворювання черевним тифом.⁶⁷

У 1929 р. штат бараку збільшується на одну медсестру. На цій посаді працювала Головченко К.А.⁶⁸

8 лютого 1930 р. райвиконком прийняв обов'язкову постанову «Про боротьбу з пошестю черевного тифу та скарлатини», якою передбачалося здійснення цілого ряду заходів з попередження захворювань.⁶⁹

Завдяки діяльності Валківського повітового земства, міжповітової земської медичної дільниці, залізничної лікарні, тимчасових заразних бараків населення Люботина одержало можливість доступу до кваліфікованої медичної допомоги, що позначилося на загальному рівні життя людей.

Таким чином можна зробити висновок, що земства були ефективною формою місцевого самоврядування і приділяли велику увагу вирішенню ряду соціальних проблем, перш за все охороні народного здоров'я, досягнувши в цій справі значних успіхів. Позитивні результати були отримані тому, що створена ними медична система відповідала соціально-економічним умовам життя слободи Люботин другої половини XIX – початку XX століть. Головна увага приділялася забезпеченню безкоштовності та загальнодоступності, максимальному наближенню медичної допомоги до селянства. Земства залучали до керівництва медичною галуззю фахівців з числа земсько-медичного персоналу, налагоджували співпрацю з передовою громадськістю, селянством та державною адміністрацією, продумано, максимально ефективно використовували фінансово-матеріальні ресурси, що й дозволило забезпечити належне функціонування і розвиток земської медичної системи. Сьогодні можливе активне використання позитивного практичного досвіду земств щодо вирішення соціальних проблем, в тому числі, і у сфері охорони народного здоров'я, у практиці сучасних органів місцевого самоврядування.

Примітки

- ¹ Боровской М.В. Отчет врача Люботинского губернского межезездного участка за 1902 г. // Отчет санитарных и межезездных врачей Харьковского губернского земства за 1902/1903 гг. – Х.: тип. И.А. Цедербаума, 1903. – С.29.
- ² Боровской М.В. Отчет врача Люботинского губернского межезездного участка за 1902 г. // Отчет санитарных и межезездных врачей Харьковского губернского земства за 1902/1903 гг. – Х.: тип. И.А. Цедербаума, 1903. – С.29.
- ³ Там же, С.30.
- ⁴ ХОДА, ф.304, оп.1, спр.2204, арк.18.
- ⁵ Боровской М.В. Отчет врача Люботинского губернского межезездного участка за 1902 г. // Отчет санитарных и межезездных врачей Харьковского губернского земства за 1902/1903 гг. – Х.: тип. И.А. Цедербаума, 1903. – С.30.
- ⁶ Врачебная хроника Харьковской губернии. – 1902. - №1. – С.92.
- ⁷ Боровской М.В. Отчет врача Люботинского губернского межезездного участка за 1902 г. // Отчет санитарных и межезездных врачей Харьковского губернского земства за 1902/1903 гг. – Х.: тип. И.А. Цедербаума, 1903. – С.31.
- ⁸ ДАХО, ф.304, оп.1, спр.2204, арк.18.
- ⁹ ДАХО, ф.304, оп.1, спр.2204, арк.18; ДАХО, ф.304, оп.1, спр.2100, арк.3,5.
- ¹⁰ ДАХО, ф.304, оп.1, спр.2100, арк. 19,30.
- ¹¹ Там же. - Арк. 28.
- ¹² Харьковские губернские ведомости. – 1883. – 4 марта. - № 58.
- ¹³ Там же.
- ¹⁴ Южный край. – 1910. – 24 октября. - № 10098.
- ¹⁵ ДАХО, ф.29, оп.1, спр.1041, арк.16.
- ¹⁶ Харьковские губернские ведомости. – 1872. – 28 мая, 29 июля. - № 77, 112.
- ¹⁷ Харьковские губернские ведомости. – 1892. – 18 августа - № 211.
- ¹⁸ Харьковские губернские ведомости. – 1893. – 3 ноября. – № 285.
- ¹⁹ ДАХО, ф.304, оп.1, спр.2219, арк.129, 162, 207.
- ²⁰ Харьковские губернские ведомости. – 1892. – 9 июля. - № 174.

- ²¹ Харьковские губернские ведомости. – 1892. – 18 августа. - № 211.
- ²² Харьковские губернские ведомости. – 1892. – 18 августа. - № 211.
- ²³ Харьковские губернские ведомости. – 1893. – 26 июля. - № 192; Харьковские губернские ведомости. – 1893. – 3 ноября. - № 285.
- ²⁴ Харьковские губернские ведомости. – 1882. – 29 июля. - № 193.
- ²⁵ Харьковские губернские ведомости. – 1885. – 14 марта. - № 68.
- ²⁶ Харьковские губернские ведомости. – 1914. – 27 февраля. - № 1512.
- ²⁷ Харьковские губернские ведомости. – 1899. – 24 октября. - № 280.
- ²⁸ Харьковские губернские ведомости. – 1903. – 24 августа. - № 219.
- ²⁹ Харьковские губернские ведомости. – 1884. – 9 ноября. - № 289.
- ³⁰ ДАХО, ф. Р476, оп.2, спр.21, арк. 2, 5.
- ³¹ ДАХО, ф. Р476, оп.1, спр.24, арк. 9.
- ³² ДАХО, ф. Р821, оп.1, спр.407, арк. 63.
- ³³ ДАХО, ф. Р476, оп.1, спр.24, арк. 26.
- ³⁴ ДАХО, ф. Р89, оп.2, спр.22, арк. 32; ДАХО, ф. Р476, оп.1, спр.22, арк. 73.
- ³⁵ ДАХО, ф. Р89, оп.2, спр.22, арк. 31.
- ³⁶ ДАХО, ф. Р89, оп.1, спр.55, арк. 1.
- ³⁷ ДАХО, ф. Р476, оп.1, спр.24, арк. 4.
- ³⁸ ДАХО, ф. Р89, оп.1, спр.190, арк. 60.
- ³⁹ ДАХО, ф. Р476, оп.1, спр.24, арк. 36.
- ⁴⁰ Там же. - Арк. 48.
- ⁴¹ ДАХО, ф. Р89, оп.2, спр.94, арк. 92.
- ⁴² ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.86, арк. 96.
- ⁴³ Там же. - Арк. 157.
- ⁴⁴ Там же.
- ⁴⁵ ДАХО, ф. Р530, оп.6, спр.10, арк. 323.
- ⁴⁶ Там же. - Арк. 319.
- ⁴⁷ Там же. - Арк. 323.
- ⁴⁸ Там же. - Арк. 319.
- ⁴⁹ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.86, арк. 62.
- ⁵⁰ Там же.
- ⁵¹ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.79, арк. 6.
- ⁵² ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.542, арк. 123.
- ⁵³ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.542, арк. 153.
- ⁵⁴ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.1347, арк. 75.
- ⁵⁵ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.836, арк. 102.
- ⁵⁶ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.1347, арк. 73.
- ⁵⁷ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.1347, арк. 68.
- ⁵⁸ ДАХО, ф. Р530, оп.6, спр.10, арк. 319.
- ⁵⁹ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.86, арк. 331.
- ⁶⁰ Там же. - Арк. 301.
- ⁶¹ Там же. - Арк. 331.
- ⁶² Там же.
- ⁶³ Там же. - Арк. 301.
- ⁶⁴ Там же.
- ⁶⁵ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.544, арк. 15.
- ⁶⁶ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.836, арк. 99.
- ⁶⁷ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.1310, арк. 20.
- ⁶⁸ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.1317, арк. 106.
- ⁶⁹ ДАХО, ф. Р530, оп.1, спр.1301, арк. 37.

В. В. СТРЕЛЕЦЬ

З ІСТОРИЇ БУДІВНИЦТВА ГІІВСЬКОЇ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Чарівну місцевість, розташовану серед лісів, поблизу широкої долини річки Мерефи українські переселенці з Правобережної України облюбували ще в період першої хвилі переселення. Село в минулому славалося чистим, здоровим повітрям, чудовою природою, садами, довгожителами села. Історія села багата на історичні події та відомих володарів: Г.Д. Донець-Захаржевський, П.А. Щербина, І. Познанський, В.М. Маслович, князі Святополк-Мирські. Деякі події заслуговують історичної фіксації. Однією з них є історія виникнення казкового містка через сільський ставок в центрі села. Історія його проектування і будівництва тісно пов'язана із будівництвом сучасного Миколаївського храму і є продуктом сварки між двома поміщиками, яка виникла внаслідок заздрощів.

У 1722 р. село Гіївка відносилось до приходу храму Зачаття св. Ганни села Ржавець (Філарет. Історико-статистичний опис Харківської єпархії. Т.2). У 1778 році в селі було збудовано церкву Святого Миколая Чудотворця. Дерев'яний храм розташовувався на лівому березі р. Мерефи в центрі сучасного села по вулиці Жовтневій між крамницею і першим будинком в сторону панського палацу.

У другій половині XVII ст. поселення в Гіївці відносилось до володінь Харківського полковника Григорія Донця.

В архівних документах за 1785 р. село Гіївка значиться у власності поміщика П.А. Щербини. Він володів 163 дворами місцевих селян. З 1804 р. Гіївка переходить до нового власника – майора Іони Познанського.

19 травня 1820 р. Іона Познанський через благочинного передав лист єпископу Харківському і Слобожанському Павлу з проханням дати дозвіл на будівництво нової кам'яної церкви в ім'я святителя Христова Миколи. До листа додавався план храму з фасадом. Поміщик мав більше 80 дворів кріпаків, до 900 жителів, два водяні млини, декілька винокурень, які давали 4500 відер спирту на рік. Для храму було заготовлено 200 тис. шт. цегли, свій дубовий ліс. Місце для будівництва храму було вибрано на правому високому березі р. Мерефи, де він стоїть і нині. До Гіївського приходу відносилися: село Гіївка І. Познанського, село Богданівка поміщика М. Чекалова (у двох верстах), хутір Бистрий (4 версти), хут. Середній Яр (4 вер-

сти), Душенька (5 верст), хутір поміщиків Гвоздікових (5-6 хат) на правому березі р. Мерефи та декілька інших хуторів.

Сам Іона Познанський після 1820 р., коли розпочалося будівництво кам'яної садиби та церкви в Гіївці майже не проживав. Він постійно мешкав у харківському будинку свого вихованця В.Г. Масловича.

Будівництво нової церкви на пустому правому березі річки Мерефи викликало великий спротив поміщика села Богданівки колезького асесора М.П. Чекалова. Скориставшись тим, що храм відділявся від села річкою, М. Чекалов уже 28 травня 1820 р. подав листа в консисторію, в якому висловлював незгоду з вибором місця для нової церкви. Серед доводів проти будівництва церкви М.П. Чекалов вказував на те, що церква будується на незаселеному правому березі річки; греблю на ставку часто розмиває річка і може статися так, що народжена дитина помре не хрещеною, а покійник не буде похований з церковними почесностями. М. Чекалов також доводив, що стара дубова церква на кам'яному фундаменті, крита залізом ще міцна і при невеликому ремонті (розібрання прибудови, влаштування підлоги в алтарі) вона зможе ще служити років з 30 без капітального ремонту. Цей лист на три сторінки підписали також поручиця Дар'я Анадолюська, губернський секретар В.Ф. Іудін, Іван Немировський та декілька селян.

Під час розгляду листа вияснилося, що М. Чекалов матеріально неспроможний допомогти в будівництві храму, а також підробив підписи селян під листом. Так Олексій Гончаренко помер за рік до появи листа, його син працював на промислах в Єкатеринославській губернії і в селі не з'являвся. Тому консисторія зайняла реальну позицію будівництва храму І. Познанським.

У 1820 р. після розгляду першої скарги М. Чекалова Харківським єпархіальним начальством було затверджено проект будівництва церкви. Церква будувалася в основному на кошти Іони Познанського. Але будівництво часто припинялося із-за скарг місцевих мілкопомісних поміщиків.

Не встигли розібратися з першим листом М.П. Чекалова, як надійшли другий, третій листи з новими і новими пропозиціями, гудячи Познанського в тому, що він не має ні дружини, ні дітей. Спочатку М. Чекалов запропонував будівництво храму на старому місці, в центрі Гіївки, потім на середині дороги між Гіївкою та Богданівкою. У цих випадках він погоджувався внести на будівництво церкви 500 крб., протягом 5 років – 1500 штук цегли, в 7 років – 2500 штук цегли, в 9-13 років – 4-6,5 тис. штук цегли та 2000 крб.; Анадолюська погоджувалася внести 100 крб., Немировський – 50 крб., Іудін – 25 крб.

Вони стверджували, якщо І. Познанський буде будувати храм на правому березі річки, де він побудував уже цегельний завод, вирив траншеї під фундамент храму, то вони за 9 років самі побудують кам'яний храм у себе в с. Богданівці.

Сварка розрослася і дійшла до Сенату та російського імператора в Санкт-Петербурзі. Справа про будівництво храму в Харківському єпархіальному

управління розрослася за сто аркушів (зараз вона зберігається у Державному архіві Харківської області). М. Чекалов повсюди лишався підтримки. Вкінці він згодився з новим місцем побудови храму з умовою, що І. Познанський побудує міст через ставок вартістю в 10-15 тис. крб. і покладе в банк кошти на його ремонт. Цей варіант був прийнятий консисторією та Познанським. Але в останнього не вистачало сил для завершення задуманого.

Ще за життя Іони Познанського у жовтні 1833 р. архітектори та В.Г. Маслович оглянули кам'яну церкву, збудовану за проектом затвердженим у 1820 р. Виявилось, що будівля церкви не міцна, особливо багато зауважень у спеціалістів було до фундаменту, який просідав і загрожував повній руйнації церкви. Було прийняте рішення розібрати церкву і будувати її заново, по тому ж фасаду і плану, але із дотриманням усіх будівельних правил та норм.

Побудовану церкву розбирали дуже повільно. На липень 1834 р. розібрали лише покрівлю храму та дзвіниці. А в цей час церква в центрі села зовсім зістарилася і стояло питання про її закриття.

Іона Познанський помер в 1834 р. За його заповітом, складеним ще у 1821 р., все його майно перейшло до В.Г. Масловича. Але рідний брат померлого Ігнат Познанський та племінник Юрій Познанський не змирилися із значними втратами власності свого родича. Більше двох років тривали суперечки щодо заповіту. На боці родичів Познанського стали Харківський губернатор князь П.І. Трубецький та комерції радник К.Н. Кузін. Підтримував і допомагав В.Г. Масловичу у ці скрутні часи начальник українських військових поселень генерал від кавалерії Нікітін.

У 1836 році заповіт Іони Познанського вступив у законну силу.

Суперечки із заповітом не давали можливості новому власнику вкладати кошти у будівництво храму. Лише у 1838 р. В.Г. Маслович, після повного розібрання попередньої будівлі, розпочав будівництво кам'яної церкви. На завершення будівництва храму та маєтку в Гіївці В.Г. Масловичу довелося займати майже 13000 крб. сріблом у Санкт-Петербурзькій фінансовій установі.

Будівництво храму було завершене в 1841-42 рр. дружиною В.Г. Масловича – Надією Маслович.

У куполі вже готового храму з'явилася тріщина. Її заклеїли папером, але вона продовжувала збільшуватися. У цей же час стара дерев'яна церква несподівано серед ночі згоріла разом із сторожем. Тому було вирішено негайно розібрати частину купола нового храму і скласти його заново. Цього ж 1843 року храм було освячено і відкрито для служби.

Як і передбачалося проектом храму, через ставок було збудовано пішохідний місток. Звичайно зручніше, надійніше і практичніше було б зробити два насипи через долину р. Мерефи перед і після ставка і побудувати мости уже не довжелезний через ставок, а через саму річку в місцях насипу. Та довгий міст через ставок в центрі села навпроти плацу і храму на живописній широчезній алеї, яка розділяла село пополам, став чаруючою деталлю, яка

завершувала чудовий вид села Гіївки. Так авантюрна затія М. Чекалова, яка була розрахована на відмову І. Познанського від будівництва храму на правому березі р. Мерефи, стала чаруючою деталлю краєвиду села.

Місток сподобався як жителям так і гостям села. Його фотографували, з нього продавалися світлини. У 1916 р., коли видавництво Суворіна готувало до друку серію листівок про вузлову станцію Люботин, дві листівки вийшли з видом цього пішохідного містка: одна вид на церкву, а друга – вид на ставок та маєток Святополк-Мирських.

У 20-ті роки ХХ століття, за свідченням краєзнавця П.В. Губського, окрасу села голова Гіївської сільської Ради Михайло Яценко розібрав і побудував з нього собі хатину. Йому належить і руйнування нового храму. У 1928 р., згідно постанови, священику було наказано здати ключі від храму М. Яценку. Останній із двома однокласниками, з кілками зайшли в храм, закрилися і почали громити церкву, розбиваючи все, що їм попадалося під руки. Так було розпочате руйнування одного з найкрасивіших сіл Слобожанщини.

Цього року, відроджений у 90-ті роки ХХ століття, Свято-Миколаївський храм відзначає 170-річчя.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАХО, ф.24, оп.3, спр. 12; ДАХО, ф.40, оп. 13, спр. 291.

До 45-річчя

Паньок Тетяна Володимирівна

1968 р. н., м. Харків. Кандидат мистецтвознавства, завідувач кафедри образотворчого мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Т. В. Паньок у 1985 році поступила у Харківське державне художнє училище, яке закінчила 1989 роком із відзнакою.

1991 – 1995 роки навчання у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди.

1996 – 1999 рр. навчалася в аспірантурі Харківського художньо-промислового інституту у доктора мистецтвознавства, проф. Л. Д. Соколюк.

З 2000 р. працює у ХНПУ імені Г. С. Сковороди на художньо-графічному факультеті, читає курс лекцій по історії образотворчого мистецтва та костюму.

З 2001 – 2004 рр. працювала в науково-дослідному секторі на кафедрі історії і теорії мистецтва Харківської державної академії дизайну і мистецтва

над держбюджетною тематикою «Мистецтво Слобожанщини XVIII – XX ст.» (номер держреєстрації 0102U006435).

З 2003 – 2007 рр. обіймала посаду заступника декана з наукової роботи.

2005 р. – захистила дисертацію у спеціалізованій вченій раді Харківської державної академії дизайну і мистецтв на тему: «Стильова еволюція в іконописі Слобожанщини XVII – початку XIX ст.». – 17.00.05 – образотворче мистецтво. Науковий керівник: доктор мистецтвознавства, професор Л. Д. Соколюк.

2005 р. – член міжнародної асоціації мистецтвознавців «АІС».

2007 р. – завідувач кафедри образотворчого мистецтва ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

2008 р. – член Національної спілки художників України.

2010 р. – професор кафедри образотворчого мистецтва ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Постійний учасник міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій і симпозіумів (1997 – 2012).

Досліджує мистецтво українського бароко та історію слобожанського іконопису. Бере активну участь у художньому житті України, виступає з мистецтвознавчими проектами та художньо-критичними статтями, що висвітлюють не тільки історію і стильові особливості іконопису Слобожанщини, а й стан сучасного мистецтва Харківщини. Займається проблемою розвитку вищої художньої освіти в Україні.

Має близько 80 публікацій (наукових і навчально-методичних), більшість з яких надруковано у фахових виданнях.

Написала монографію «Слобожанська ікона XVII – початку XIX століть».

Робочі зошити «Я і Україна» для 1 – 4 класів, що написані у співавторстві, були рекомендовані Міністерством освіти і науки України (протокол №3 від 11.04.07 МОН України) для впровадження у шкільний учбовий процес.

Т. В. Паньок

СЛОБОЖАНСЬКИЙ ІКОНОПИС ТА ЕМБЛЕМАТИКА Г. СКОВОРОДИ

Українська барокова культура вирізняється передовсім своєю всеосяжною релігійністю, а її центральна ідея – символізм панувала у людському світогляді та філософській думці свого часу. Поезія, оповідання, гербовані вірші, іконопис рясніють символікою, яку барокове мистецтво вбачало у реальних, природних подіях. Розуміння художнього образу в добу бароко було продовженням традиції трактувати Слово, як і всі явища матеріального світу наочно. Особливо характерною для епохи українського Бароко стає літературна форма, що отримала назву «емблематична поезія». Типовими для неї були збірки малюнків, до яких додавалися коротенькі речення, прислів'я, а частіше – короткі прозаїчні пояснення. Українське літературне бароко дало імена Мелетія Смотрицького, Кирила Транквіліона Ставровецького, Григорія Сковороди. Саме Г. Сковорода часто супроводжував свої рукописи емблематичними малюнками, з короткими описами, в яких були викладені найулюбленіші етичні думки філософа [1]. У своєму листуванні філософ описував один з емблематичних малюнків на «стіні зали» харківського колегіуму [2].

Для мистецтва бароко на перший план виходить рух, зміни, мандри. Для мандруючого філософа Г. С. Сковороди відношення до світу продукувалося розумінням сутності людини і саме символізм мислителя був зрощений на лоні української природи. Подорожуючи, він проповідував свої ідеї серед народу, а його філософсько-естетичні погляди були тісно пов'язані з духовними традиціями життя українців, знаходили розуміння і поширення як у регіоні, так і далеко поза його межами, впливаючи на розвиток духовної культури Слобідської України, що не могло не відобразитись і на іконописі.

Важливо, що у цей час в українському іконописі, і зокрема на Слобожанщині, досить характерними стають емблематичні композиції, часом з пояснюючими написами, де внаслідок єднання зображення, напису і підпису за видимим зображенням виникав «метафоризований «мислений образ»... означення не самої речі, а того, що стоїть за нею» [3].

Властивий мистецтву українського бароко світловий і колористичний лад являє наслідок складного віддзеркалення усталених структур «наслідування природи». Наприклад, натхненні світлом небесної тверді, українські письменники XVII–XVIII століття у своїх творах оздоблюють променистими зоря-

ми «мисленні небеса» Пречистої Діви Марії. Услід за поширенням на Україні католицької доктрини Непорочного Зачаття, у його західноєвропейській іконографії, Г. С. Сковорода теж сприйняв цей образ і захоплено писав про це у своїй поезії «Мелодія. На образ Зачатія Пречистыя Богоматері»:

*Глянь-но! Це Діва стоїть, утробою пречиста!
Яблуко, змій, місяць, світ унизу променистий,
Яблуко – плотська тоє принада безчесна,
Тягне, як змій, тебе плоть ця хитра й чудесна [4].*

Г. Сковорода у своєму листуванні згадував, що у Богословській школі, у Харкові на стіні було намальовано подібний образ Богородиці [5].

В унісон з філософами та богословами ідея ствердження Непорочності зачаття знайшла своє втілення на слобожанських іконах «Коронування Богородиці», де Марія стоїть на місяці, з непокритим розпущеним волоссям, схрестивши руки на грудях, у оточенні янголів, стилістично нагадуючи релігійні картини іспанського художника Мурільйо. У цій іконографії образ Богородиці за словами С. Аверинцева: «набуває космічного виміру, змодельованого згідно із апокаліпсичною візією «великого знаку», тобто Жінки, одягнутої у Сонце, з Місяцем під її ногами й короною із дванадцяти зірок на голові» (Одкр. 12:1) [6].

Зокрема на Слобожанщині доволі часто зображували Марію, яка стоїть на вузькому серпі півмісяця на повен зріст або навколішках серед хмар, не тільки в іконографії «Коронування», але й у «Акафістах», намісних іконах та ряді інших.

Пояснюючи «символічний тайнообразний мір» Біблії та його неподільну «видиму» й «невидиму» природу, спроектовану на біблійний текст, Г. Сковорода перетворював його на особливе сплетіння «фігур» та «символів». Розмірковуючи про природу емблематичних образів, філософ відзначав: «... Древнии мудрецы имели свой язык особенный, они изображали мысли свои и образами, будто словами. Образы те были фигуры небесных и земных тварей, например, солнце значило истину, кольцо или змій в кольцо свитый – вечность, якорь – утверждение или свет... Образ, заключающий в себе тайну, именовался... вкидка, вправка, будто в перстень алмаза, например, изображенный гриф с сею подписью: «Новорожденное скоро исчезнет», или сноп травы с сею надписью: «Всяка плоть – трава» [7]. Деякі з символів, як «змій», «луна» (місяць), «круг міра» тощо мали місце у поезії Г. Сковороди і водночас використовувалися у слобожанському іконописі.

Немає сумніву, що на поширення у Слобожанщині емблематичних, символічних абстракцій, (що було характерною регіональною стильовою рисою), впливали зміни у світобаченні людини доби бароко. Розповсюдженню нових символічних іконописних композицій, вже знаних у Європі («Христос–виноградна лоза», «Христос у чаші», «Пелікан» тощо), в Україні сприяло

унійне середовище [8].

Нині українське мистецтвознавство вже визнає факт, що західноєвропейський досвід за доби українського бароко поширювався завдяки розповсюдженню гравюр, особливо голландських і німецьких. Проте, що такий вплив мав місце і на теренах Слобожанщини, свідчать сюжети ікон та їх трактування з виставки XII археологічного з'їзду, що проходив у Харкові 1902 р., зокрема «Сивілі» з Толшевського Спасо-Преображенського чоловічого монастиря (нині жіночого (1994), Воронежська обл.), «Благовіщення» з церкви Святого Воскресіння слободи Андріївки (нині Балаклійський р-ну Харківської обл.); «Пташка Пелікан» з м. Ізюм (нині Харківська обл.), «Свята Родина» з м. Путивля на Сумщині тощо.

Не випадково слобожанські іконописці ширше, ніж у західних регіонах, сприйняли ускладненість алегоричної мови європейського мистецтва. Символічною у цьому плані є ікона «Свята Родина» з м. Путивля. В. Нарбеков відзначав, що ікона писалася під впливом апокрифічного Євангелія «Історія Йосифа древоділа» і скопійована з німецької гравюри XVIII ст. [9]. М. Петров уточнював, що сюжет цей, вірогідно, запозичений з німецької гравюри видання Антонія Клаубера [10]. Джерелом цього впливу міг бути і не Київ: вплив міг здійснюватися безпосередньо через Польщу. Путивль на Слобожанщині певний час був носієм польської культури і лише з прийняттям Деулінського перемир'я (1618 р.) відійшов до Московської держави [11].

Зміст символів у цьому сакральному сюжеті неможливо дешифрувати простим зусиллям розсудку, у них треба «вжитися». Мистецькою волею невідомий іконописець прагне подолати прірву між «земною сутністю» та «божественним», «особливим». Сміслова структура ікони багатощарова. На перший погляд, художник показує Святу Родину за буденною роботою: Йосиф щось майструє, Христос–Дитина у довгому хітоні та червоному гіматії підмітає підлогу, Богородиця займається шитвом. Інтер'єр кімнати облаштовано верстатом, теслярськими інструментами. Елементи одягу зберігають європейський характер (короткі штани у Йосифа, сандалії, взуті на босу ногу, блакитна сорочка тощо). До зображення подається коротенький емблематичний вірш, який, з'єднуючись із малюнком, розкриває його сенс:

*«Творець Зиждитель въ дому древоділа
Обитаєт въ нищєті, насъ земныхъ діла.
Небесный Онъ странникъ во ділєхъ трудяся.
Незлюбивъ безскверненъ во всемъ показася.
Показа намъ образъ, присно в ділїхъ быти
Отъ труда рукъ своихъ пищу себї иміти».*

Символи, перетікаючи у образи на цій іконі, стають «прозорими», і головний повчальний зміст «просвічує» крізь нього. Проте сміслова глибина міститься у певному знаку, який неможливо тлумачити однозначно: сокири

з колодою, розташовані на першому плані. Зображення цих предметів можна співвіднести зі словами ямбичного канону на Різдво Христово: «Отсек плотского силою пришествия» [12]. Символічне зчеплення підводить нас до ясної думки: рівною мірою як Христос-Дитина упокорено очищає своє помешкання, свій дім, так, воскреснувши, Він очистить нас від гріхів, якщо ми увіруємо у Нього.

Рішення образу Скорботної Богородиці на Слобожанщині теж можна віднести до західноєвропейських впливів. Так, протягом XVII–XVIII ст. католицька за своїм походженням іконографія Марії, серце якої простромяне мечем або сімома мечами, знайшла своє місце на наших теренах. У основу цієї іконографії лягли пророчі слова Симона Богоприймаця «і меч душу прошиє самій же тобі, – щоб відкрилися думки сердець багатьох» (Лк. 2:35). У більшості слобожанських ікон композиційно переосмислено сюжет західноєвропейського походження, відомий під назвою «Mater Dolorosa» [13]. Ікони «Богородиці семистрільної» (так частіше називалися ці ікони) зустрічалися як на повний зріст, так і погрудні. Часто праворуч або ліворуч від неї на хмарах розташовували янголів. Варіантом цієї іконографії був образ Богородиці з мечем, що простромяє груди перед розп'яттям Христа. У іконографії Заходу цей сюжет вперше з'являється у так званій «Біблії для бідних» XIII–XIV століття. У одному з Дармштадських рукописів є мініатюра, що зображує дерево життя з Розп'яттям, де від Христа летить меч у груди Богородиці [14]. У кужбушках іконописної майстерні Києво–Печерської лаври теж мали місце подібні зображення.

На Слобожанщині образ Богородиці з мечами втілювали не тільки на іконах, а й у стінописах церков, на чашах та хрестах. Так, на одній зі срібних чаш XVII ст. Богородиця з сімома мечами у грудях та стуленими руками зображена на півмісяці [15]. На XII археологічному з'їзді було представлено низку ікон з подібним сюжетом. На іконі XVIII ст. типу «Mater Dolorosa» з с. Боромлі (нині Тростянецький р-н, Сумської обл.), писаній на полотні олійними фарбами, Богородиця, у груди якої встромлено сім мечів, представлена на повний зріст. Її обличчя несе вираз суму та страждань. Праворуч та ліворуч від неї зображено двох янголів, що тримають у одній руці сувої, а в іншій – білу хустинку, вірогідно, для утирання сліз. Інший варіант іконографії «Mater Dolorosa» було представлено на іконі з Миколаївської церкви с. Мерефи, де постать Богородиці з мечами у грудях була відтворена посередині Розп'яття Христа [16].

Образи, інспіровані західноєвропейським мистецтвом, не тільки розширювали коло сюжетів, але і вносили нове у їх трактування, що не могло не відобразитись на еволюції художньо-образної системи слобожанського іконопису. Руйнуючи в українському іконописі непорушний впродовж століть каркас візантійської системи з його площинним трактуванням образу–символу і зворотною перспективою, західна традиція просякала у ми-

стецтво Слобожанщини, сприймалася тут і переосмислювалася людиною доби бароко. Особливого значення набувала проблема трактування руху, передача внутрішнього стану та вживлення образів у просторове середовище. Досвід маньєризму виявився корисним у передачі такого руху, що зберігав іконну значущість образу. Відкидаючи раціональну виваженість Ренесансу, бароко у європейському контексті принесло мистецтву підвищену емоційність образів, декоративність, динамічність композицій, різкі контрасти масштабів, ритмів, кольорів, світла й тіні. Відтворюючи чистоту духовного світу образів, слобожанські іконописці розробили досить широку шкалу емоційного стану персонажів: глибина релігійного почуття поєднується з поетичною емоційністю, лагідністю, меланхолійною задумливістю, пафосністю. У цілому ж духовний стан образів слобожанських ікон є стриманішим, ніж це спостерігається у західній традиції.

Характерним у регіоні стає посилення індивідуалізації біблійних та євангельських образів, лірична м'якість, що більше відповідала українському менталітету. Європейський досвід слобожанські іконописці, як це взагалі спостерігалось в українському мистецтві доби бароко, поєднували з власними естетичними засадами. Внутрішня напруга, рух, ускладнення символіки, посилення містичного змісту в іконах супроводжувалися народним замилюванням у взористості, наділенням ликів святих українськими етнічними рисами та часом конкретним характером персонажів. Втілюючи національне розуміння ідеалу земної краси, образи, як правило, розміщувались на пишному золоченому, часом рельєфному або ж уквітчаному кольоровому тлі, що символізувало світлу безодню Божественного. Рослинна орнаментика притаманна українському народному мистецтву з давніх часів, а пишна взористість взагалі була близькою бароко.

На завершення скажемо, що барокова ікона, що панувала на теренах Слобожанщини, сприймалася своєрідним символом духовного удосконалення, життєдайним джерелом, допомагаючи у збереженні не тільки духовності, а й навіть національної ідентичності.

Примітки:

1. Чижевский Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Х.: Акта, 2003. – С. 95
2. Д. Чижевський «Філософія Сковороди». – Х.: Прапор, 2004. – С. 59, 63; Д. Чижевський «Українське літературне бароко. – К.: Обереги, 2003. – С. 196.
3. Макаров А. Світло українського Бароко. – К.: Мистецтво, 1994. – С. 90.
4. Сковорода Г.С. Твори: в 2-х т. ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. – 2-е вид, виправ. – Т.1. – С. 81.
5. Там само, С. 81.
6. Аверінцев С. Софія-Логос. Словник. 2-е видання. – К.: Дух і літера, 2004. – С. 547.
7. Ушкалов Л. В. Українське барокове богомислення: Сім етюдів про Г. Сковороду. – Х.: Акта, 2001. – С. 122.
8. Стасенко В. Христос і Богородиця у дереворізах кириличних книг Галичини XVII

- століття: особливості розробки та інтерпретації образу. – К.: Видавничий центр «Друк», 2003. – С. 24.
9. Нарбеков В. Южнорусское религиозное искусство XVII – XVIII ст. – Казань, 1903. – С. 49.
10. Петров Н.И. Южно – русские иконы. // Искусство в Южной России. – 1913.– № 11 – 12. – С. 496.
11. Окремі села Путивльського повіту продовжували належати Польщі, як, наприклад, це сталося із с. Есмань Путивльського Вовчанського монастиря, що після поділу території у 1618 році відійшло польському шляхтичеві. [Історія міст і сіл УРСР Сумської обл. (колектив авторів) – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1973. –С. 233, 459].
12. Ямбический канон на рождество Христово. Пень 5. //Аверинцев С. Многоценная жемчужина. – К.: Дух і Літера, 2003. – С.447.
13. У християнській поезії розрізняють два плачі Богородиці: перший – біля підніжжя хреста, другий – над тілом Спасителя. Відповідні зображення Скорботної Богородиці також присутні в іконографічному мистецтві. Композиція «Pieta» являє Богородицю, яка тримає на колінах Спасителя, знятого з хреста. На грудях з лівої сторони Богородиці, біля самого серця – меч, встромлений вістря у груди. Наші слобожанські ікони «Семистрільної Богородиці» писані, безперечно, під впливом західних взірців, що потрапили до нас із Польщі.
14. Нарбеков В. Южнорусское религиозное искусство... – С. 22.
15. Там само. – С. 24.
16. Там само. – С. 21.

Т. В. ПАНЕК

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ДИЗАЙН-ОБРАЗОВАНИЯ В ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЕ КОНЦА XIX СТОЛЕТИЯ

Изучение истории художественно-промышленного образования как одного из явлений в педагогике Украины сегодня, как никогда, актуально, поскольку своей практической стороной касается необходимости повышения профессионального уровня подготовки дизайн-специалистов высших учреждений. В этой связи особенно важными становятся вопросы, раскрывающие систему преподавания художественных дисциплин, их методологических принципов, при помощи которых можно было бы вспомнить лучшие традиции старой школы, акцентировать на новых направлениях, а также показать наиболее эффективные пути воздействия на улучшение педагогического процесса.

К истории формирования и развития художественного образования в Украине XIX – начала XX века в последние десятилетия обращались многие ученые, такие как М. Бесхутрая, Е. Белютина, В. Ворожбит, М. Гаврилова, А. Головка, В. Даниленко, В. Немцова, С. Никуленко, В. Рубан, Л. Савицкая, Л. Соколюк, Ю. Турченко, Н. Яворская, Р. Шмагало и др. В своих работах они прослеживали историю становления харьковской художественной школы формировавшуюся, как известно, в несколько этапов и в связи с развитием новых направлений менявшую свой профиль – от художественного до прикладного, а позднее и до дизайнерского.

Специфика становления художественно-промышленного образования в Восточной Украине была обусловлена несколькими факторами, но главным, конечно же, можно считать факт привлечения частных капиталов из соседней России и Западной Европы. Харьков со своим огромным индустриальным потенциалом становится центром художественно-промышленного образования в Украине, а если прибегнуть к современным понятиям, – колыбелью дизайна. Именно здесь еще в XIX веке была открыта частная художественная школа с промышленным уклоном. Ее основательницей была первая женщина-педагог в Российской империи М. Раевская-Иванова. Она же стала автором первых статей и методических пособий по специальному образованию.

А все началось с указа Екатерины II от 1767 года, в котором говорилось, что надо «к преподаваемым ныне в Харьковском коллегиуме наукам прибавить классы французского и немецкого языков, математики, геометрии и

рисования...».¹ Это было одним из первых государственных решений, направленных на развитие художественно-педагогической школы в провинции великой Российской Империи. Государство испытывало острую нехватку высококвалифицированных специалистов, которые умели бы чертить карты, выполнять пояснительные рисунки к медицинским, природоведческим, инженерным и военным книгам и т. п.

Новоприбавочные классы, открытые при харьковском коллегииуме, а так же введенные предметы по художественному образованию при университете, где преподавали как западноевропейские учителя, так и учителя с Петербургской Академии искусств, многочисленные художественные студии все же не могли справиться с подготовкой высокопрофессиональных кадров, которые могли бы решать задачи диктуемые временем. Для этого была необходима регулярная художественная институция со своей методикой и принципиально новой программой образования. Таким первым учреждением в Восточной Украине стала частная школа М. Раевской-Ивановой. Главной задачей, которой была ориентация учебного процесса на развитие художественно-промышленного образования, и только небольшой процент учеников готовился к поступлению в Академию искусств в Санкт-Петербурге.

За основу преподавания в школе были взяты как академические дисциплины: пластическая анатомия, скульптура, рисунок, черчение, перспектива, история искусств, так и прикладные: живопись по фарфору, выжигание по дереву и коже, тиснение по коже, росписи театральных декораций и многое другое. Прикладные дисциплины М. Д. Раевская-Иванова не вносила в учебную программу как обязательные для изучения, но использовала их в учебном процессе для расширения художественного мировоззрения своих учеников, для повышения их творческой активности, а также для того, чтобы они могли реализовывать свои интересы в будущей работе.

М. Д. Раевская-Иванова, пройдя курс общеобразовательных лекций в Миланской академии наук, немецкий язык и литературу в Дрездене, частные уроки рисования и живописи в дрезденской мастерской Эргардта, скульптуру у Кирхгода, «уроки живописи альфреско» у Дитриха, будучи образованнейшей женщиной Юга России, чутко откликалась на вызовы времени. И потому не удивительно что, возлагая большие надежды на художественное образования, полагала, что ему надлежит сыграть важную роль в преобразовании общества, так как только путем распространения художественных знаний в народе можно добиться создания «образованной промышленности», а это в свою очередь, повлияет на уровень жизни простых людей².

Будучи во Франции на промышленной выставке 1867 года, художница имела возможность познакомиться с лучшими европейскими техническими школами рисования Германии и Франции. Этот опыт художественно-промышленного образования она привезла к себе на родину в Украину.

При своей школе М. Раевская-Иванова открывает воскресные классы

технического рисования для ремесленников. Вместе со своими коллегами она разрабатывает специальные задания для учащихся, ориентированные на выполнение реальных заказов для местной промышленности. Главные методические разработки по системе художественной подготовки этих специалистов изложены в ее работе «Опыт программы по преподаванию рисования в воскресных классах для ремесленников» (1895). «За границей есть множество воскресных и вечерних рисовальных школ, – писала она, – где ремесленники в свободные от работы часы приобретают знания, улучшают свои ремесла и делают их для себя более выгодными... В настоящее время и московские ремесленники уже поняли, насколько полезно свободное время употреблять на учение рисованию...».³

Школа М. Раевской-Ивановой готовила специалистов широкого профиля, и они были востребованы в художественной жизни не только Слобожанщины, но и всей Российской Империи. Пейзажист К.К. Первухин, например, как вспоминают современники, мог быть инженером, столяром, каменщиком, дизайнером одежды, любил граверное дело, резьбу, художественное ремесло. Архитектор, художник, сценограф, декоратор и преподаватель Л.М. Брайловский занимался промышленным искусством, резьбой, вышивкой, создавал эскизы мебели, декоративные панно.⁴

Конечно же, постановка учебного процесса в этой школе содействовала междисциплинарному мышлению и широте художественного мировоззрения. Но самым главным достоянием педагогического процесса можно считать построение модели репродукции профессионального мастерства, которое передавалось от мастера к ученику. Вместе с этими знаниями прививались и нормы художественного вкуса, уходящие своими корнями в предыдущий духовный и культурный опыт. Именно на этом фундаменте художественного образования зиждилось все то, на чем развивалась национальная художественно-промышленная школа.

В своей педагогической деятельности М. Раевская-Иванова использовала как передовой отечественный опыт, основанный, прежде всего, на преподавательской деятельности Петербургской Академии искусств, Строгановского училища, так и европейскую практику преподавания, апробированную ею во время учебы в Дрездене.

Конец XIX века для всех европейских культур ознаменовался интересом к национальной самоидентификации, что особенно ярко проявилось в издělиях художественной промышленности. Эти тенденции способствовали изучению национального украинского стиля в педагогической системе М. Раевской-Ивановой. «Малороссия имеет свои самостоятельные художественные мотивы. Ее вышивки, ткани, гончарные изделия заслуживают на внимание...»⁵ – писала она.

Интерес к национальному украинскому искусству унаследовало большинство выпускников школы. Так, известный украинский художник С. Ва-

сильковский продолжит дело М. Раевской-Ивановой и издаст вместе со своим единомышленником М. С. Самокишем альбом «Мотивы украинского орнамента» (1912).

Школа М. Раевской-Ивановой не ограничивалась только проведением учебного процесса, – ее педагоги и лучшие ученики выполняли реальные заказы по созданию промышленных образцов, подготовив тем почву для постепенного преобразования харьковской школы в ведущую школу дизайна Украины.

В конце XIX–начале XX века художественно-педагогическое образование в Харькове значительно расширилось. На базе частной школы М. Д. Раевской-Ивановой во второй половине 90-х годов была создана государственная школа. В связи с этим учебная программа в ней претерпела изменения и художественно-промышленная тематическая направленность совсем ушла из ее стен. В 1912 году школу реорганизовали в художественное училище. В создавшихся условиях ряд преподавателей школы М. Раевской-Ивановой (А. Н. Бекетов, М. Р. Пестриков и др.) перешли на работу в Харьковский технологический институт, где заложили основы художественно-конструкторского образования. Об этом пишет С. Вергунов: «... В технологическом институте большое внимание уделялось изучению процесса архитектурного проектирования с элементами промышленного формообразования. Студенты осваивали приемы архитектурного и технического черчения, линейной перспективы, теории теней. Дисциплины художественно-графического цикла были направлены на формирование визуального опыта студентов. ...Художественно-проектное образование в Харьковском технологическом институте представляло собой методически организованную систему ...».⁶

После революции 1917 года Харьков становится столицей Украины (1919 – 1934). И практически сразу в городе была открыта высшая школа – Художественный техникум (1921), подобный московскому ВХУТЕМАСу, который должен был готовить специалистов для промышленности. Одним из его основателей стал известный представитель украинского авангарда 20-х годов Василий Ермилов, создавший теорию функционально обоснованной формы и заложивший основы пропедевтики (умение расчленять любую форму на геометрические первоэлементы). Создание художественного техникума послужило базой для многолетнего начала процесса формирования дизайн-образования в Украине. Педагогические концепции, апробированные на стыке двух эпох, легли в основу современной подготовки специалистов в разных отраслях дизайна.

Таким образом, именно в Украине был сделан первый шаг в развитии художественно-промышленного образования, которое прошло сложный путь от становления художественных классов до промышленного направления в дизайн-образовании. Основы профессионального образования заложенные нашими предшественниками в XIX столетии, обеспечили благоприятные условия для дальнейшего развития дизайнерской школы в Восточной Украине и прежде всего на Харьковщине.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вергунов С. В. Дизайн Украины: аспекты становления и развития. / Вісник ХДАДМ. – Х. – № 2. – 2009. – С. 18 – 31.
2. Раевская М. Д. Художественно-промышленный музей в Харькове: Отдельный оттиск из «Харьк. губерн. Ведомости» за 6 мая 1884 г. – (Х.: Б. и., 1884). – 15 с.
3. Раевская–Иванова М. Д. Опыт программы по преподаванию рисования в воскресных классах для ремесленников. – Х.: Литотип. Х. М. Аршавской, 1895. – 16 с.
4. Раевская-Иванова М. Рисование для ремесленников. – Харьковские губернские ведомости. – 5 февраля, 1871. – С. 3.
5. Соколюк Л. Д. К истории художественной жизни Харькова. Эволюция Харьковской художественной школы во второй половине XVIII–XIX века (диссертация). – Харьков, 1986. – 166 с.

¹ Соколюк Л. Д. К истории художественной жизни Харькова. Эволюция Харьковской художественной школы во второй половине XVIII–XIX века. – Харьков. 1986. С. 17.

² Соколюк Л. Д. К истории художественной жизни Харькова... С. 69, 73.

³ М. Раевская-Иванова. Рисование для ремесленников. – Харьковские губернские ведомости. – 5 февраля, 1871. С. 3.

⁴ Соколюк Л. Д. К истории художественной жизни Харькова... С. 89.

⁵ Раевская М. Д. Художественно-промышленный музей в Харькове: Отдельный оттиск из «Харьк. губерн. Ведомости» за 6 мая 1884 г. – (Х.: Б. и., 1884). С. 9.

⁶ Вергунов С. В. Дизайн Украины: аспекты становления и развития. / Вісник ХДАДМ. – Харків, № 2, 2009. С. 20 – 21.

До 40-річчя**Шепель Алеєтина Анатоліївна**

Народилася 16.01.1958 року в селі Ново-Покровське Чернського району Тульської області. У 1974 році сім'я переїхала на постійне місце проживання в селище Бабаї Харківського району. У 1975 році закінчила Покотилівську середню школу і вступила на навчання до ХДУ ім. Горького на вечірнє відділення біологічного факультету, який закінчила у 1982 році.

Із 1977 року працювала в науково-дослідному інституті хімії та технології лікарських засобів, обіймала посаду лаборанта, потім молодшого наукового співробітника.

З 2000 року по 2005 працювала методистом у Покотилівській станції юних натуралістів. З 2005 року перейшла на роботу в Бабаївський Будинок культури керівником гуртка народознавства і за сумісництвом завідуючою історико-краєзнавчого музею. Депутат селищної Ради з 2001 року.

А. А. ШЕПЕЛЬ

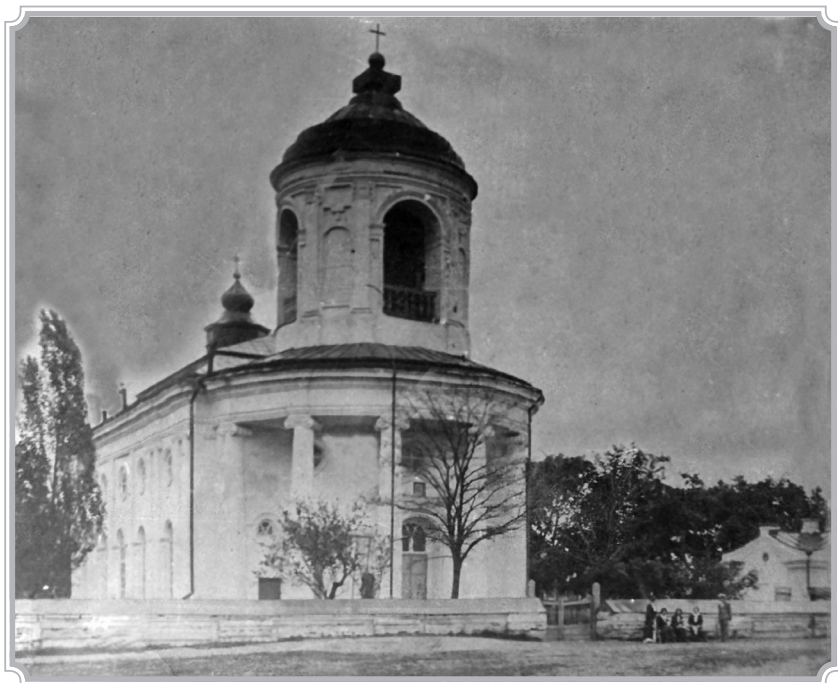
ЗВІТКА З ДВОРЯНСЬКОГО ГНІЗДА

При проведенні краєзнавчої роботи, при вивченні архівних матеріалів роду Щербиніних і книги Ю. Н. Щербачова «Приятели Пушкина Михаил Андреевич Щербинин и Петр Павлович Каверин» зустрічалося прізвище Шрейдер Х. К. і ось, ніби з небуття, виник пам'ятник.

Восени 2012 року при виконанні будівельних робіт у землі на глибині 40 см на садибі мешканців селища Бабаї громадян Гуденко, по вул. Шевченко 42, було знайдено пам'ятник Христині Кіндратівні Шрейдер. Як з'явився пам'ятник у цій садибі, невідомо. Із архівних даних відомо, що Шрейдер Х. К. була похована в огорожі Архангело-Михайлівської церкви, як і 14 членів сім'ї Щербиніних. На фото кінця XIX – початку XX ст. видно, що огорожа церкви займала невелику площу. За словами першої господині будинку по вулиці Шевченка 42, Нагибіної Олени Петрівни, 1927 року народження, ділянка під будівництво будинку була отримана в 1936 році її батьками Ореховим Петром Івановичем та Єфімією Іванівною. До цього ця територія використовувалася для зберігання овочів (були бурти). На цьому місці кладовища не було. Можливо, що коли розбирали церкву, в 1934 році, цей пам'ятник був вивезений з території церковного двору.

Пам'ятник виготовлений із цілої брили рожевого мармуру з арковим завершенням, має форму паралелепіпеда. Висота 82 см, ширина 42 см, товщина 21 см. Він добре зберігся, не має жодних пошкоджень. Цінність пам'ятника свідчить про те, що Щербиніні вважали Христину Кіндратівну рівноправним членом родини. У XIX ст. мрамур добували в основному в Карелії, у Фінляндії або привозили із-за кордону, і те, що пам'ятник було зроблено з дуже дорогого мармуру не члену сім'ї, говорить про велику любов до цієї людини. У своїй книзі Ю. М. Щербачов згадує про пам'ятник, що знаходився в огорожі церковного кладовища з написом: «Дѣвица Христина Кондратьевна Шрейдеръ православного исповѣданія, скончавшаяся въ селѣ Бабаяхъ 8 января 1838 г. на 96 году добродетельной жизни, на коей болѣе 30 лѣтъ провела в Бабаяхъ какъ вѣрный другъ семейства Щербининыхъ».

Христина Кондратівна Шрейдер мешкала у дворянській сім'ї Щербиніних більше тридцяти років. Про її походження поки що нічого невідомо. Можна зробити припущення про те, що вона могла бути або гувернанткою дворянських дітей, або подругою когось із членів великої родини, можливо була компаньйонкою матері, Щербиніної (Барц) Катерини Петрівни (1767–1849),

Архангело-Михайлівський храм

начальниці Харківського інституту шляхетних дівчат, або дальньою родичкою. Судячи з прізвища та по-батькові, Шрейдер Христина Кіндратівна була німкою російського походження, так само, як і Катерина Петрівна. Але той факт, що значну частину життя вона провела у Щербиніних, говорить про велику повагу до неї. Це також підтверджується уривком із спогадів спадкоємця Щербиніних, Ю. Н. Щербачова, який на основі домашнього архіву написав та опублікував книгу «Приятели Пушкина Михаил Андреевич Щербинин и Петр Павлович Каверин».

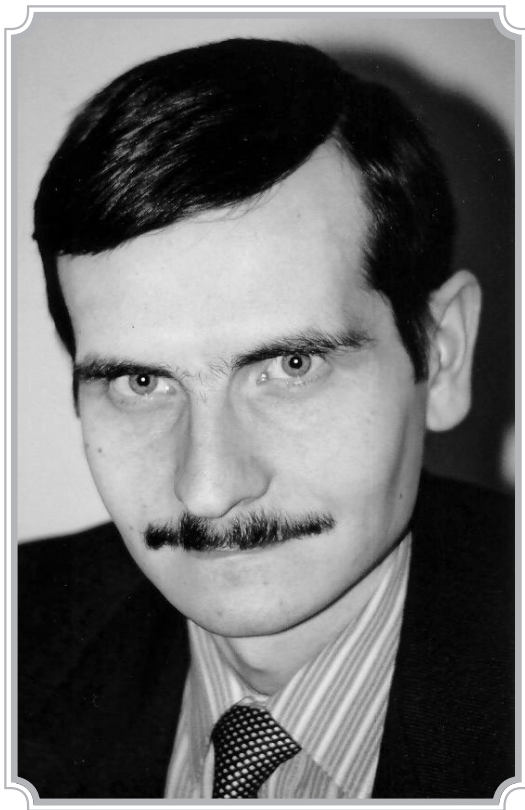
Можна припустити, що вона була мудрою та авторитетною жінкою, бо, збираючись одружитися, Михайло Щербинін писав у листі до матері про необхідність розповісти Христині Кіндратівні про позитивні якості майбутньої обраниці: «Скажите Христине Кондратьевне, чтобы она не думала, что жена моя изъ числа московскихъ «фисталокъ». Это самая образованная дѣвушка, которая безъ кокетства, съ природной откровенностью, блистала въ лучшихъ обществахъ вѣнскихъ, парижскихъ, но сохранила привязанности к русской землѣ».

Про гордливість і самолюбство Михайла Андрійовича згадує його дружина, Єлизавета Павлівна. І ось для такої людини думка Христини Кіндратівни була дуже важлива. Жила Христина Кіндратівна у брата Михайла – Олександра Андрійовича, і, як видно з листа, разом з їх матір'ю Катериною Петрівною.

Цей пам'ятник на могилі Шрейдер Х.К. був встановлений Олександром Андрійовичем Щербиніним. На зворотньому боці написано «Да украшается могила ея Божними цветами, подобно какъ усопшая любила окружать ими тихую жизнь свою. Прійми духъ съ миромъ. От Александр.Онд. Щербинина», що теж говорить про велику повагу і любов Щербиніних до цієї жінки. З епітафії ми бачимо, що Христина Кіндратівна дуже любила квіти, як і усі Щербиніни, що відомо з архівних даних. Олександр Андрійович, «коли через Харків проїжджали знатні особи, він посилав їм розкішні троянди із своїх оранжерей». Троянди прикрашали також герб цього старовинного князівського роду.

До 40-річчя

Черномаз Павло Олексійович

Народився 29.11.1973 р. у Харкові. Закінчив спеціалізований геолого-географічний клас середньої школи № 129 м. Харкова, куди був прийнятий як переможець обласної і учасник Всеукраїнської олімпіад з географії.

1991 р. вступив на геолого-географічний факультет Харківського державного університету (нині – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна). З 1993 р. розпочав наукову діяльність. Наукові інтереси цього періоду стосуються проблем комплексного районування України, теоретичного обґрунтування концепції економічного простору, географічного краєзнавства. Брав участь у написанні монографій «Регіони України: пошук стратегії

оптимального розвитку» (1994) і «Харківська область: природа, населення, господарство» (1997).

По закінченню в 1996 р. університету отримав диплом з відзнакою за фахом «Економічна і соціальна географія» та вступив до університетської аспірантури. Під час навчання в аспірантурі займався розробкою теоретичної бази нового наукового напрямку – маркетингової географії. Закінчивши аспірантуру, захистив у 2000 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за фахом «Економічна і соціальна географія» на тему: «Маркетингова географія: теоретико-методологічні основи».

Одночасно займався журналістською діяльністю, член Національної спілки журналістів України (2006). З 1998 по 2004 рр. працював у Харківській обласній державній адміністрації, має 9-й ранг державного службовця. З 2004 р. працює в державному підприємстві «Харківський регіональний науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації», з 2010 р. – начальник сектору перспективного розвитку.

З 1998 р. викладає в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна, у 2008 р. отримав учене звання доцента кафедри міжнародних економічних відносин. Автор і співавтор понад 120 наукових і науково-методичних праць, у тому числі чотирьох монографій та чотирьох навчальних посібників з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України», зокрема «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» (2003), «Регіональна економіка» (2009), «Міжнародний маркетинг» (2010), «Транскордонне українсько-російське співробітництво: форми, методи, перспективи» (2010), «Українсько-російське транскордонне співробітництво: сучасний стан і перспективи» (2013)». Наукові інтереси стосуються питань міжнародних відносин, міжнародного маркетингу, транскордонного співробітництва. Співавтор концепції створення євро регіону «Слобожанщина» (1997).

З 1993 р. займається краєзнавчою діяльністю, член Всеукраїнської спілки краєзнавців. Краєзнавчі інтереси: історія географії та регіональних досліджень, харківська географічна школа, історія Слобожанщини. Серед робіт – публікації про С.Л. Рудницького (1995), Д.І. Яворницького (1997), Слобожанщину як історичний регіон (1997, 2005, 2009), харківську географічну школу (2002).

За високий професіоналізм нагороджений Почесною грамотою (1998) і Подякою (2011) Харківської обласної державної адміністрації, Подякою Харківського міського голови (2009).

Вивчення історичних змін економічного районування України

Економічне районування – це науково обґрунтований поділ території країни або регіону на систему економічних районів, які формуються в процесі розвитку суспільного виробництва й відбивають географічний поділ та інтеграцію праці [3, с. 16]. Отже, воно змінюється в часі відповідно до змін у розвитку суспільства.

Дослідження історичних змін економічного районування України на цей час відсутні, що й зумовило актуальність даної публікації. Між тим економічне районування є важливою передумовою створення ефективних механізмів територіального управління в державі, тому екскурс у його історію, звернення до напрацювань багатьох науковців є необхідним для осмислення сучасної проблематики регіонального розвитку України.

Слід відзначити, що перші спроби виділити економічні райони в межах сьогочасної України тісно пов'язані з районуванням Російської імперії.

Зокрема, російський географ і статистик **Костянтин Іванович Арсеньєв** в одному з перших досвідів районування Росії першої половини XIX ст. за особливостями природи й господарства поділив територію України, що входила до складу імперії, на два «простори» – Карпатський (Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська, Полтавська губернії) і Степовий (інша частина України).

Видатний географ і мандрівник **Петро Петрович Семенов-Тянь-Шанський** під час районування Європейської Росії в другій половині XIX ст. виділив на території України за принципом одноманітності природних і економічних ознак 3 райони: Малоросійський (Чернігівська, Полтавська та Харківська губернії), Новоросійський (Катеринославська, Херсонська та Таврійська губернії), Південно-Західний (Київська, Подільська та Волинська губернії).

Найбільш докладне економічне районування Європейської Росії на початку XX ст. було здійснене під керівництвом його сина, економіко-географа **Веніаміна Петровича Семенова-Тянь-Шанського**. Під час проведення цього дослідження на основі обробки величезного статистичного матеріалу волості Європейської Росії були об'єднані в 1065 торгово-промислових районів, які у свою чергу були зведені в групи, а групи – в 12 «смуг». Результати роботи опубліковані в 1911 р. у фундаментальній колективній

праці «Торгівля та промисловість Європейської Росії за районами». На території України було виокремлено 3 смуги: Південна гірничопромислова (більша частина Катеринославської губернії та прилеглі округи Облaсті Війська Донського; Зміївський, Старобільський, Куп'янський та Ізюмський повіти Харківської губернії; Херсонський та Олександрійський повіти Херсонської губернії; Мелітопольський та Бердянський повіти Таврійської губернії); Південна хлібороторговельна (більша частина Таврійської і Херсонської губерній, південні повіти Бессарабської губернії, Балтський повіт Подільської губернії, Маріупольський повіт Катеринославської губернії, Таганрозький і Ростовський округи Облaсті Війська Донського); Південно-Західна землеробна та промислова (Волинська, Київська, Полтавська та Чернігівська губернії, інші повіти Харківської, Подільської та Бессарабської губерній; Верхньодніпровський і Новомосковський повіти Катеринославської губернії; Єлизаветградський повіт Херсонської губернії та прилеглі повіти Курської, Орловської та Могилевської губерній).

Проголошення 25 червня 1917 р. Центральною Радою автономії України потребувало доказів її самостійності не тільки як політичного, але і як економічного утворення. Тому член Генерального Секретаріату Української Центральної Ради, український економіст **Валентин Васильович Садовський** в одній з перших монографій, присвячених економічній географії України, писав: «Та територія, яку в переважній більшості заселює український народ, в силу свого (так в оригіналі – П.Ч.) особливого від Росії історичного минулого, в силу своїх особливих від Росії природних умов, в своєму сучасному економічному житті має ряд особливостей, які вилучають її в окремий економічний район» [14, с. 5].

Після приєднання України до Радянської Росії в 1920 р. за планом електрифікації (ГОЕЛПРО) був виділений Донецько-Південний район у складі Донецької обласної та губерній: Катеринославської, Харківської, Таврійської, Полтавської, Київської, Чернігівської, Волинської, Подільської, Воронежської [1, с. 75].

У це ж час комісією з вивчення природних продуктивних сил Росії, створеною ще в 1915 р. з ініціативи видатного українського і російського вченого-енциклопедиста **Володимира Івановича Вернадського**, був запропонований поділ СРСР за природними та економічними ознаками на 22 краї. Україна ввійшла до Південного краю, який поділявся на Український, Новоросійський і Донецький райони [1, с. 85].

У 1921 р. було організовано Держплан СРСР, де почалися роботи з економічного районування під керівництвом російського економіко-географа **Івана Гавриловича Александрова**. За проектом Держплану Україна була поділеною на два райони: Південний гірничопромисловий та Південно-Західний. Перший включав Донбас, Криворіжжя, Харківщину, південь України на схід від Миколаєва та Крим, другий – іншу частину України.

Однак в Україні цей проект не знайшов одностайного схвалення. Представники старої економічної школи вважали, що він не точно відбивав господарські відмінності. Зокрема, український і російський економіст **Петро Іванович Фомін**, що довгий час працював у Харкові, пропонував використовувати згадану фундаментальну працю «Торгівля та промисловість Європейської Росії за районами» і виділити на Україні відповідно до трьох вищезазначених смуг Харківський, Одеський і Київський райони [16, с. 48].

Представник нової економічної школи, український економіст **Михайло Симонович Волобуєв** дотримувався іншої думки. У 1928 р. він опублікував у журналі «Більшовик України» статтю «До проблеми української економіки», у якій поставив низку гострих економічних питань. Зокрема, він розкритикував запропоновані І. Г. Александровим методологічні принципи економічного районування, які були враховані при розробці Держпланом схеми економічного районування СРСР. М. С. Волобуєв виступив проти поділу України на два райони та слідом за В. В. Садовським стверджував: «Ми вважаємо Україну за народногосподарське ціле». Таким чином, він критикував тих, хто виступав проти українізації та єдності України, «незважаючи на те, що Україна не провінція Росії». Як підсумок М. С. Волобуєв зробив висновок, що українська економіка представляє самодостатню єдність і здатна «увійти до складу світової господарської системи безпосередньо, а не через російську економіку» [5].

Уряд Радянської України теж не прийняв поділ Держплану СРСР, але з політичних мотивів, вважаючи, що він призведе до роз'єднання пролетаріату Донбасу та селян Південно-Заходу [1, с. 150]. Унаслідок цього Держплан СРСР згодом погодився вважати територію УРСР єдиним економічним районом, що й відбилось в загальносоюзному народногосподарському плануванні.

Водночас для внутрішньореспубліканського планування Держплан України використовував так званий традиційний районний поділ, який на 1926 р. виглядав наступним чином:

- 1) Полісся (Волинський, Глухівський, Чернігівський, Коростеньський, Шепетівський, Конотопський і Ніжинський округи);
- 2) Правобережжя (Білоцерківський, Черкаський, Київський, Вінницький, Тульчинський, Проскурівський¹, Уманський, Бердичівський, Кам'янецький і Могилівський округи);
- 3) Лівобережжя (Харківський, Полтавський, Сумський, Кременчуцький, Прилуцький, Ізюмський, Куп'янський, Лубенський і Роменський округи);
- 4) Хліботорговельний степ (Херсонський, Одеський, Миколаївський, Мелітопольський, Старобільський, Зінов'євський², Первомайський округи та Молдавська АРСР);

¹ До 1954 р. Хмельницький мав назву Проскурів.

² У 1924-34 рр. Кіровоград мав назву Зінов'євськ.

- 5) Промисловий степ (Артемівський, Запорізький, Криворізький, Луганський, Маріупольський, Сталінський³, Павлоградський та Дніпропетровський округи).

У 1927 р. цей поділ дещо змінився: з Полісся Шепетівський округ віднесений до Правобережжя, а Ніжинський – до Лівобережжя, Маріупольський округ віднесений із Промислового до Хліботорговельного степу, Павлоградський округ розформовано, а Промисловий степ поділено на Дніпровський промисловий підрайон (Дніпропетровський, Запорізький і Криворізький округи) та Гірничопромисловий підрайон (Артемівський, Луганський і Сталінський округи).

У цей же час український економіко-географ **Федір Трофимович Матвієнко-Гарнага** з науково-пізнавальною метою здійснив районування України за характерними природними та економічними показниками, результати якого були ним опубліковані у виданому 1929 р. в Харкові навчальному посібнику для вищих шкіл «Нариси з економічної географії України». Згідно із запропонованим поділом, мережа районів виглядала наступним чином:

- 1) Північний надрайон Полісся з двома районами:
 - а) Лівобережне Полісся (Глухівський, Конотопський, Ніжинський, Чернігівський та північна частина Київського округу);
 - б) Правобережне Полісся (Волинський і Коростеньський округи);
- 2) Центральний надрайон Лісостепу із трьома районами:
 - а) Правобережний Лісостеп (Шепетівський, Проскурівський, Кам'янецький, Бердичівський, Вінницький, Могилівський, Київський, Білоцерківський, Уманський, Тульчинський, Черкаський округи та Молдавська АРСР);
 - б) Лівобережний Лісостеп (Прилуцький, Лубенський, Кременчуцький, Роменський, Полтавський, Сумський і Харківський округи);
 - в) Північно-Східний (Ізюмський, Куп'янський і Старобільський округи);
- 3) Степовий надрайон із трьома районами:
 - а) Промисловий (Дніпропетровський, Артемівський, Сталінський і Луганський округи);
 - б) Хліботорговельний (Зінов'євський, Криворізький, Запорізький і Маріупольський округи);
 - в) Надчорноморський степ (Первомайський, Одеський, Миколаївський, Херсонський і Мелітопольський округи) [9, с. 59].

У повоєнний період ученими Інституту економіки АН УРСР під керівництвом українського економіко-географа **Костянтина Григоровича Воблого** здійснене нове економічне районування України. У його основу закладено принцип об'єднання адміністративних областей за спільністю економіко-географічного положення, характеру формування господарства в минулому та його сучасної спеціалізації. У такий спосіб виділено

³ У 1924-61 рр. Донецьк мав назву Сталіно.

5 внутрішньореспубліканських економічних районів:

- 1) Центральний (Київська, Чернігівська, Житомирська, Вінницька та Кам'янець-Подільська області);
- 2) Південно-Східний (Сталінська, Ворошиловградська, Дніпропетровська та Запорізька області);
- 3) Північно-Східний (Харківська, Полтавська та Сумська області);
- 4) Південно-Західний (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Кіровоградська та Ізмаїльська області);
- 5) Західний (Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Тернопільська, Рівненська, Волинська, Чернівецька та Закарпатська області) [10, с. 39].

Водночас у практичній роботі для планування розвитку народного господарства Держплан УРСР поділяв Україну на 7 економічних районів:

- 1) Донбас (Сталінська та Луганська області);
- 2) Придніпров'я (Дніпропетровська та Запорізька області);
- 3) Лівобережжя (Харківська, Полтавська та Сумська області);
- 4) Правобережжя (Черкаська, Вінницька, Хмельницька області);
- 5) Західний (Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Дрогобицька, Станіславська, Чернівецька та Закарпатська області);
- 6) Полісся (Житомирська, Київська, Чернігівська області);
- 7) Південно-Західний (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Кіровоградська та Кримська області) [4, с. 347].

У 1956-1957 рр. було запропоновано декілька проектів нового поділу СРСР на економічні райони, що відбулося на районуванні України. Так, колектив кафедри економічної географії СРСР Московського державного університету, ґрунтуючись на проекті російського економіко-географа **Миколи Миколайовича Колосовського**, виділив на території УРСР наступні економічні райони: Південний гірничопромисловий (Харківська, Ворошиловградська, Дніпропетровська, Сталінська, Запорізька обл., центр – м. Харків); Центрально-Український (Київська, Черкаська, Чернігівська, Сумська, Житомирська, Полтавська, Кіровоградська, Вінницька обл., центр – м. Київ); Західно-Український, або Прикарпатський (Волинська, Рівненська, Хмельницька, Тернопільська, Львівська, Дрогобицька, Закарпатська, Станіславська, Чернівецька обл., центр – м. Львів); Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Кримська обл., центр – м. Одеса) [2].

У 1957 р. здійснено перехід від галузевого планування до територіального з утворенням рад народного господарства (раднаргоспів). У зв'язку із цим територію СРСР поділили на 105 економічних адміністративних районів. Основною метою їх виділення було поліпшення умов планування та управління на місцях. На цій основі створено 11 економічних адміністративних районів Української РСР: Сталінський, Ворошиловградський, Дніпропетровський, Запорізький, Одеський у складі однойменних областей, Харківський у складі Харківської, Полтавської та Сумської

обл., Київський у складі Київської, Житомирської, Чернігівської, Черкаської та Кіровоградської обл., Вінницький у складі Вінницької та Хмельницької обл., Херсонський у складі Херсонської, Миколаївської та Кримської, обл., Львівський у складі Львівської, Волинської, Рівненської та Тернопільської обл. і Станіславський у складі Станіславської, Дрогобицької, Закарпатської та Чернівецької обл.

Ця схема районування була досить дрібною, тому пропонувалися варіанти укрупнення сітки економічних районів. Український економіко-географ **Олексій Тимофійович Діброва** запропонував поділ на 6 основних економічних районів: Донбас (Сталінський і Луганський економічні адміністративні райони); Промислове Придніпров'я (Дніпропетровський і Запорізький економічні адміністративні райони); Північно-Східний (Харківський економічний адміністративний район); Центральний (Київський і Вінницький економічні адміністративні райони); Причорномор'я (Одеський і Херсонський економічні адміністративні райони); Західний (Львівський і Станіславський економічні адміністративні райони) [4, с. 350].

У 1959 р. група авторів (І. А. Кугукало, Л. М. Корецький, І. А. Величко) обґрунтувала поділ України на 3 економічні райони:

- 1) Східний (Лівобережний) у складі Дніпропетровського, Запорізького, Луганського, Сталінського та Харківського економічних адміністративних районів;
- 2) Центральний (Київський) у складі Київського, Вінницького, Львівського, Станіславського економічних адміністративних районів;
- 3) Причорноморський у складі Одеського та Херсонського економічних адміністративних районів [8].

У 1960 р. кількість економічних адміністративних районів було офіційно збільшено до 14 (виділені Кримський, Полтавський і Черкаський райони), а в 1962 р. – укрупнено Держпланом УРСР до 7 економічних районів:

- 1) Донецький (Донецька та Луганська обл., центр – м. Донецьк);
- 2) Київський (Житомирська, Київська, Черкаська та Чернігівська обл., центр – м. Київ);
- 3) Львівський (Волинська, Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська та Рівненська обл., центр – м. Львів);
- 4) Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька обл., центр – м. Вінниця);
- 5) Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька та Кіровоградська обл., центр – м. Дніпропетровськ);
- 6) Харківський (Харківська, Полтавська та Сумська обл., центр – м. Харків);
- 7) Чорноморський (Миколаївська, Одеська, Херсонська та Кримська обл., центр – м. Одеса).

У 1965 р. у зв'язку зі зворотним переходом до управління за галузевим принципом ці райони разом із раднаргоспами були скасовані.

У 1963 р. створений новий варіант економічного районування СРСР (уточнювався в 1966 та 1982 рр.), за яким на території України виділено 3 основні економічні райони: Донецько-Придніпровський, Південно-Західний та Південний. Згодом ці основні економічні райони (макрорайони) стали ділити на підрайони (мезорайони).

У колективній монографії з економічного районування УРСР [15] Донецько-Придніпровський економічний район поділений на 3 підрайони – Донбас (Донецька та Ворошиловградська обл.), Придніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька та Кіровоградська обл.) і Північно-Східний (Харківська, Полтавська та Сумська обл.); Південно-Західний економічний район поділений на 4 підрайони – Київський (Київська, Черкаська та Чернігівська обл.), Подільський (Вінницька, Тернопільська та Хмельницька обл.), Західно-Поліський (Волинська, Житомирська та Рівненська обл.) і Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька обл.); Південний економічний район на підрайони не розділений.

Спроба вдосконалення економічного районування України зроблена українським економіко-географом **Федором Дмитровичем Заставним**. Ґрунтуючись на принципі господарської однорідності економічних районів (мінімальна різниця за найважливішими показниками господарської діяльності для областей, що входять до одного району), він запропонував наступний варіант економічного районування України:

- 1) Донецький район (Донецька й Луганська обл.);
- 2) Придніпровський район (Дніпропетровська й Запорізька обл.);
- 3) Північно-Східний район (Полтавська, Сумська, Харківська обл.);
- 4) Центральнo-Поліський район (Житомирська, Київська, Чернігівська обл.);
- 5) Причорноморський район (Кримська, Миколаївська, Одеська й Херсонська обл.);
- 6) Карпатський район (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська й Чернівецька обл.);
- 7) Подільський район (Вінницька, Тернопільська й Хмельницька обл.);
- 8) Центральнo-Український район (Кіровоградська й Черкаська обл.);
- 9) Західно-Поліський район (Волинська й Рівненська обл.) [6].

Ця сітка районів уписувалася в межі трьох великих економічних районів (макрорайонів), за винятком Кіровоградської області, приєднаної до Південно-Західного економічного району.

Згодом Ф. Д. Заставний [7, с. 169] розділив Причорноморський район на Західно-Чорноморський (Одеська й Миколаївська обл.) і Східно-Чорноморський (Крим і Херсонська обл.) економічні райони. Він же запропонував нову мережу великих економічних районів – земель:

- 1) Правобережна Україна (Київська, Житомирська, Вінницька й Хмельницька обл.);

- 2) Лівобережна Україна (Чернігівська, Сумська, Полтавська, Харківська, Донецька й Луганська обл.);
- 3) Запоріжжя (Запорізька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Черкаська, Херсонська, Миколаївська, Одеська обл. і Крим);
- 4) Західна Україна (Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька й Закарпатська області) [7, с. 173-174].

Однак не всі виділені економічні райони вписуються в сітку земель, зокрема Чернігівська область віднесена до Лівобережної України, а інша частина Центрально-Поліського району – до Правобережної України; Тернопільська область віднесена до Західної України, а інші області Подільського району – до Правобережної України.

Нова сітка як мезо-, так і макрорайонування України також була запропонована українським економістом **Валерієм Аркадійовичем Поповкіним** [12]. Вона складена на основі узагальнення й аналізу даних про природно-ресурсний потенціал, рівень національного доходу, ступень схожості галузевих структур (на основі кореляційного аналізу), щільність населення, частку міського населення для всіх областей України та Республіки Крим. Як результат отримана наступна схема десятирайонного економічного мезорайонування України:

- 1) Донбас (Донецька й Луганська обл.);
- 2) Катеринославське Придніпров'я (Дніпропетровська й Запорізька обл.);
- 3) Слобідська Україна (Харківська, Полтавська й Сумська обл.);
- 4) Київське Полісся (Київська, Чернігівська, Житомирська обл.);
- 5) Волинське Полісся (Рівненська й Волинська обл.);
- 6) Українські Карпати (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька обл.);
- 7) Поділля (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська обл.);
- 8) Середнє Придніпров'я (Черкаська й Кіровоградська обл.);
- 9) Північне Причорномор'я, або Одесько-Таврійський район (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл.);
- 10) Крим (Республіка Крим).

На думку В. А. Поповкіна, запропонована сітка мезорайонів урахує природні, економічні, соціально-демографічні та історико-етнічні фактори формування регіональних цілісностей. На основі укрупнення економічних мезорайонів ним же запропоноване макроекономічне районування України у складі наступних п'яти макрорайонів:

- 1) Центральнo-Український (Київське Полісся й Середнє Придніпров'я);
- 2) Донбас і Нижнє (Катеринославське) Придніпров'я;
- 3) Слобідська Україна;
- 4) Причорноморський (Крим і Північне Причорномор'я);
- 5) Західно-Український (Волинське Полісся, Поділля й Українські Карпати) [12].

Запропонована В. А. Поповкіним дворівнева схема економічного районування України є стрункою й досить обґрунтованою. При її розробці автор опирався як на формальні методи математичного апарату, так і неформальну оцінку отриманих угруповань областей на спільність географічного положення та історико-етнічну відповідність.

Пізніше групою вчених Національної академії наук України (М. І. Долішній, М. М. Паламарчук, А. М. Паламарчук) на основі досліджень природи, населення й господарства, вивчення спроб економічного районування інших авторів була запропонована наступна схема із шести соціально-економічних районів:

- 1) Центральний (Вінницька, Житомирська, Київська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська обл., центр – м. Київ);
- 2) Донецький (Донецька, Луганська обл., центр – м. Донецьк);
- 3) Західний (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька обл., центр – м. Львів);
- 4) Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська обл., центр – м. Дніпропетровськ);
- 5) Причорноморський (Миколаївська, Одеська, Херсонська обл., Республіка Крим, центр – м. Одеса);
- 6) Харківський (Полтавська, Сумська, Харківська обл., центр – м. Харків) [11].

У 1994 р. під керівництвом українського економіко-географа **Артура Павловича Голікова** на основі багатовимірної класифікації областей, методика якої викладена в роботі «Регіони України: пошук стратегії оптимального розвитку» [13, с. 204-215], запропоновано науково обґрунтований варіант мережі економічних районів України на основі інтегрального підходу:

- 1) Північний (Поліський) район (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська обл.);
- 2) Південно-Західний (Подільський) район (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська обл.);
- 3) Центральний район (Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Сумська обл.);
- 4) Західний (Карпатський) район (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська обл.);
- 5) Східний (Донецько-Придніпровський) район (Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська обл.);
- 6) Південний (Причорноморський) район (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл. і Республіка Крим).

Таким чином, протягом двохсотлітньої історії різними фахівцями розроблена велика кількість схем економічного районування України. Детальне вивчення пропонує варіантів економічного районування України дозволяє зробити деякі узагальнення, які вказують на наявність між ними певної подібності.

На макрорівні різні дослідники виділяють 3-5 економічних районів, однак усі вони в більшості випадків зводяться до 4 основних районів: східного, південного, центрального та західного. При цьому в окремих схемах один із цих районів розділяється на два (наприклад, східний на південно-східний і північно-східний), а в інших, навпаки, відбувається об'єднання двох районів в один. На мезорівні звичайно виділяються 6-10 економічних районів, які, як правило, вписуються у мережу макрорайонів.

Кожна із запропонованих схем районування має ті або інші переваги, але разом з тим містить і недоліки. Тому на часі глибоке дослідження економічного районування України, що мало б використовуватися як для регіонального економічного планування держави, так і для створення нового адміністративно-територіального устрою, що відповідає реаліям сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алампиєв П.М. Экономическое районирование СССР. – М.: Госпланиздат, 1959. – 263 с.
2. Белоусов И.И. Основы учения об экономическом районировании. – М.: МГУ, 1976. – 269 с.
3. Голиков А.П., Черномаз П.О., Казакова Н.А. Словник-довідник суспільно-географічних термінів. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2001. – 48 с.
4. Діброва О.Т. Географія Української РСР. – К.: Рад. шк., 1958. – 527 с.
5. Доценко А. Михайло Волобуєв (Волобуєв-Артемів) – теоретик економічної географії та патріот України // Історія української географії: Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – 2005. – Вип. 2. – С. 27-33.
6. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1990. – 360 с.
7. Заставний Ф.Д. Українські етнічні землі. – Львів: Світ, 1993. – 176 с.
8. Кугукало И.А., Корецкий Л.М., Величко И.А. Об экономическом районировании Украинской ССР. – Л., 1959. – 17 с.
9. Матвієнко-Гарнага Ф.Г. Нариси з економічної географії України. – Х.: Держвидав України, 1929. – 200 с.
10. Нариси економічної географії УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1952. – Т. 2. – 567 с.
11. Паламарчук М., Паламарчук О. Соціально-економічне мікрорайонування України // Географія та основи економіки в школі. – 1998. – № 2. – С. 4-8.
12. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. – К.: Наук. думка, 1993. – 219 с.
13. Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития / Голиков А.П., Шищенко П.Г., Пистун Н.Д. и др. / Под ред. А.П. Голикова. – Харьков: ХГУ, 1994. – 304 с.
14. Садовський В. Нарис економічної географії України. – К.: Друкарь, 1919. – 144 с.
15. Украинская ССР. Экономические районы. – М.: Наука, 1972. – 315 с.
16. Фомин П.И. Украина. Экономическая характеристика. – Х.: Научная мысль, 1923. – 179 с.

До 30-річчя

Черкаско Вікторія Валеріївна

Народилась 27 травня 1982 р. у м. Богодухів Харківської області. Громадянка України.

Освіта вища: з 1999 по 2004 рік навчалась у Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна, захистила диплом магістра за спеціальністю «Історія» та кваліфікацію історик, викладач історії та соціально-політичних дисциплін.

Трудова діяльність: з січня 2004 р. по лютий 2004 р. працювала вчителем історії та права в Богодухівській районній ЗОШ № 2, з 20 квітня 2004 р. молодшим науковим співробітником відділу охорони пам'яток історії ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини».

З лютого 2008 р. – завідувач відділу проектної документації ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини».

О. В. ТРИТИННИК, В. В. ЧЕРКАСКО

ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА: РЕМОНТНІ РОБОТИ НА ПАМ'ЯТКАХ

Серед безлічі проблем, що є в пам'яткоохоронній справі, окремо вирізняються проблеми пов'язані з прямим порушенням законодавства з благими намірами. Особливо це стосується питання ремонту, реставрації та реабілітації пам'яток. Ці порушення не в останню чергу пов'язані і з нашою законодавчою базою.

Так відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» власник або уповноважений ним орган, користувач зобов'язані утримувати пам'ятку в належному стані, своєчасно провадити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення. Також юридичні та фізичні особи, у користуванні яких перебувають пам'ятки, відповідають за їхню збереженість і зобов'язані дотримуватися вимог органів охорони культурної спадщини.

Але всі ці дії ніяк не можуть бути своєвільними, коли в місцевій адміністрації з'явилися кошти або спонсор, і вирішили відремонтувати пам'ятник який руйнується або ось-ось упаде.

Будь-які роботи, що проводяться на пам'ятці, на її території або в зоні охорони, повинні погоджуватися з органом охорони культурної спадщини. Законом України «Про охорону культурної спадщини» забороняється змінювати призначення пам'ятки, її частин та елементів, робити написи, позначки на ній, на її території та в її охоронній зоні без дозволу органу охорони культурної спадщини.

В той же час, процедура погодження проведення робіт на пам'ятках містить ряд вимог. Так консервація, реставрація, реабілітація, музеєфікація, ремонт, пристосування пам'яток місцевого значення здійснюються за наявності письмового дозволу органу охорони культурної спадщини на підставі погодженої з ними науково-проектної документації.

Науково-проектна документація розробляється спеціалізованою організацією, що має відповідну ліценцію на виконання зазначеного виду робіт. Після розробки, науково-проектної документації на проведення робіт на пам'ятках, вона підлягає затвердженню органом охорони культурної спадщини. Погодження зазначеної документації місцевим органом охорони культурної спадщини відбувається після розгляду та схва-

лення її на консультативній раді з питань охорони культурної спадщини, що регламентується Державних будівельних норм України «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження і затвердження науково-проектної документації для реставрації об'єктів нерухомої культурної спадщини».

Але й після погодження науково-проектної документації ще необхідно отримати дозвіл на проведення робіт на пам'ятках місцевого значення (крім пам'яток археології), їхніх територіях та в зонах охорони, на щойно виявлених об'єктах культурної спадщини. На сьогоднішній день, згідно Закону України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» дозвіл, відноситься до документів дозвільного характеру і надається через Дозвільний центр. Тобто, погоджена з органом охорони культурної спадщини науково-проектна документація подається до Дозвільного центру для отримання дозволу на проведення робіт на пам'ятках місцевого значення.

Також Законом України «Про охорону культурної спадщини» передбачає, що пам'ятки, їхні частини, пов'язане з ними рухоме та нерухоме майно забороняється зносити, змінювати, замінювати, переміщувати (переносити) на інші місця. Переміщення (перенесення) пам'ятки на інше місце допускається лише як виняток у випадках, коли неможливо зберегти пам'ятку на місці, за умови проведення комплексу наукових досліджень з вивчення та фіксації пам'ятки.

В той же час, орган охорони культурної спадщини має право заборонити будь-яку діяльність юридичних або фізичних осіб, що створює загрозу пам'ятці або порушує законодавство у сфері охорони культурної спадщини, припинити роботи на пам'ятках, їхніх територіях та в зонах охорони, якщо ці роботи проводяться за відсутності затверджених або погоджених з органом охорони культурної спадщини програм та проектів, передбачених Законом дозволів або з відхиленням від них. Рішення (розпорядження, дозволи, приписи, постанови) органів охорони культурної спадщини є обов'язковими для виконання.

За порушення зазначених норм законодавства винні особи притягуються до кримінальної та адміністративної відповідальності. Так, за проведення будь-яких незаконних робіт, що можуть завдати або завдали шкоди пам'ятці, її території, охоронюваній археологічній території, охоронним зонам, історичним ареалам населених місць; за недодержання вимог щодо захисту, збереження, утримання, використання, реставрації, реабілітації пам'яток, у тому числі тих вимог, що передбачені охоронними договорами, умисне доведення їх до стану руйнації – карається штрафом у розмірі від 1000 до 10.000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За порушення режиму використання пам'ятки проведення ремонтних, реставраційних, реабілітаційних робіт на пам'ятці, зміну призначення пам'ятки, її частин та елементів, здійснення написів, позначок на ній, на її

території та в її охоронній зоні без письмового дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини, а також за невиконання законних вимог посадових осіб органів охорони культурної спадщини щодо усунення порушень вимог законодавства про охорону культурної спадщини або створення перешкод для їх діяльності винні особи притягаються до адміністративної відповідальності, а саме накладення штрафу на громадян від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб - від 100 до 150 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того, Кримінальним Кодексом України, передбачається за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин наступні санкції - штраф до 150 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до 3 років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3-х років. Ті ж самі дії вчинені службовою особою з використанням службового становища - караються позбавленням волі на строк від 3-х до 8-ми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3-х років.

В Харківській області вже є прецеденти з даного питання, за якими в даний час йдуть судові справи.

Процедура отримання дозволу на ремонт пам'ятки досить складна та заплутана, але в той же час необхідна. Неможливо зберегти в гарному стані пам'ятку, якщо кожний бажачий або маючий можливість буде самовільно її ремонтувати. На кожному пам'ятку розробляється облікова документація, де чітко зафіксований зовнішній вигляд, який змінювати забороняється. Якщо самовільно ремонтувати пам'ятки, без розроблення та проведення комплексу наукових робіт, то поступово всі вони втраять свою автентичність та перетворюються на декоративні садово-паркові скульптури, що слугують окрасою та не підлягають охороні.

Зміст

Передмова	3
С. А. Бахтіна	4
Міжнародна наукова конференція «Слобожанські читання» за відновлення історичної пам'яті та збереження культурного надбання. Кінець XX - початок XXI століття.....	7
И. И. Говорова	27
Дочь губернского почтмейстера.....	28
Т. І. Данильченко	36
Видатний красзнавець Печенізького краю Суліма Трохим Ананійович	38
Крок в безсмерття.....	46
В. Сидоренко	48
Краснокутский Петро-Павловский монастирь.....	55
А. Т. Щедрін	63
Космізація художньої культури: (соціокультурні виміри формування вітчизняного космічного живопису).....	66
М. В. Мозговський	73
Переслідування тоталітарною системою творчої інтелігенції в Україні у повоєнний період (1946-1953 рр.).....	74
В. Г. Быков	83
Воин, монархист, патриот	84
В. К. Вохмянін	95
Постать із забуття: генерал Петро Вовкобой	97
Тайны Ивана Копёнкина	104
ОУН Бандери і регіональний вимір початку 1940-х років: східноукраїнські пристрасті та ілюзії.....	109
Т. В. Кобзева	120
Освіта Нової Водолаги	123
З історії слобідсько-української козацької старшини. Григорій Донець.....	128
М. М. Красиков	135
«Харківські дворики»: з історії проекту.....	136
Н. В. Ручкин	148
Моя сестра.....	152
Л. Б. Ровчак	157
Державна програма «Реабілітовані історією» у Харкові.....	158
«Десять років без права листування»: жертви політичного терору на Харківщині	162
В. В. Стрілець	166
З історії земської медицини в м. Люботині.....	168
З історії будівництва Гіївської Миколаївської церкви.....	177
Т. В. Паньок	181
Слобожанський іконопис та емблематика Г. Сковороди	183
История становления дизайн-образования в Восточной Украине конца XIX столетия.....	189
А. А. Шепель	194
Звістка з дворянського гнізда.....	195
П. О. Черномаз	198
Вивчення історичних змін економічного районування України.....	200
В. В. Черкаска	210
Деякі актуальні питання пам'яткоохоронного законодавства: ремонтні роботи на пам'ятках.....	211

Наукове видання

Траці пам'яткознавців

Випуск 3

Ювілейна збірка наукових статей
з пам'яткоохоронної роботи

Частина 2

Головний редактор: *І. О. Шудрик*

Комп'ютерна верстка: *В. О. Даниленко*

Обкладинка: *Т. В. Ковалевський*

Тексти подано у авторській редакції

Видання українською та російською мовами

Підписано до друку 04.06.2014

Ум.-друк. арк 16,25. Обл.-вид. арк. 13,0.

Формат 60x84 1/16 Папір ксероксний 80 г/м²

Наклад 100 прим. Зам. №0874. Ціна договірна.

Видавництво "Курсор"

Україна, 61057, м. Харків, пров. Театральний, 11/13, т. 714-38-74

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК №21 від 24.03.2000 р.

Віддруковано ФОП Гуськов Анатолій Анатолійович,
61057, Харків, пров. Театральний, 11/13,
тел (057) 706-31-73